

ISSN 3105-370X (PRINT)
3105-3718 (ONLINE)

**ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ ВА
СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА**

**INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND
ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN**

**ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОҶОЛ ВА ДУРНАМО
(МАҶАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ)**

**ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
(МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)**

**ECONOMY AND TOURISM: TRENDS AND PROSPECTS
(INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL)**

2024. №4(4)

ДУШАНБЕ, 2024

**МАЧАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМИИ “ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ:
ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО”**

**Муассиси мачалла: Донишгоҳи
байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории
Тоҷикистон**

Мачалла соли 2023 таъсис дода шудааст

**Масъулият оид ба муҳтаво ва саҳеҳияти
иттилооти дар мақолаҳо истифодашударо
дар мачаллаи мазкур ба муаллиф вогузор
карда мешавад.**

Мачалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ)
ворид карда шудааст.

Мачалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр
мешавад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонӣ расмӣ
мачалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).

Мачалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
№314/МҚ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.

Мачалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи
ДБССТ барои нашр таҳия мегардад. Нишони Марказ:
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5
Сомонӣ мачалла: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ:
ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ»**

**Учредитель журнала: Международный
университет туризма и
предпринимательства Таджикистана**

Журнал основан в 2023 г.

**Ответственность относительно содержания
и достоверности использованной
информации несет автор статьи в данном
журнале.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса
научного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском, русском и английском
языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов
размещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры
Республики Таджикистан. Свидетельство №314/МҚ-97 от
27.11.2023 г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском
центре МУПТ.

Адрес Издательского центра: 734055, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.

Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
“ECONOMY AND TOURISM: TRENDS
AND PROSPECTS”**

**Journal Founder: International University of
Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan
The journal was founded in 2023.**

**The author of the article in this journal is
responsible for the content and reliability of
the information used.**

The journal is included in the database of the Russian Science
Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik, Russian and English.

Full-text versions of published materials are posted on the
official website of the journal (www.iutet.tj).

The journal is registered with the Ministry of Culture of the
Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҚ-97 of 27.11.2023

The journal is being prepared for publication at the IUTET
Publishing Center.

Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue,
Dushanbe, Tajikistan, 734055

Journal website: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармухаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБССТ д.и.и., профессор Асрорзода У.С.	Ректор МУТПТ д.э.н., профессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET d.e.s., Professor Asrorzoda U.S.

АЪЗОЌНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ / MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Шаронов Ф.Р. - муовини сармухаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Шаронов Ф.Р. - заместитель главного редактора, доктор экономических наук, профессор	Sharopov F.R. - deputy chief editor, doctor of economic sciences, professor
Кудратов Н.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Кудратов Н.А. - доктор юридических наук, профессор	Kudratov N.A. - doctor of law sciences, professor
Ҷўрабоев Ғ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Джурабоев Г. - доктор экономических наук, профессор	Juraboev G. - doctor of economic sciences, professor
Ҷамшидов М.Ҷ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Джамшидов М.Дж. - доктор экономических наук, профессор	Jamshedov M.J. - doctor of economic sciences, professor
Ғақеров Ҳ.Н. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Факеров Ҳ.Н. - доктор экономических наук, профессор	Fakerov H.N. - doctor of economic sciences, professor
Ҷумъаев Б.М. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Джумаев Б.М. - доктор экономических наук, профессор	Jhumaev B.M. - doctor of economic sciences, professor
Ғайзулло М.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Файзулло М.Қ. - доктор экономических наук, профессор	Fayzullo M.K. - doctor of economic sciences, professor
Кудратов Р.Р. - Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Кудратов Р.Р. - доктор экономических наук, профессор	Kudratov R.R. - doctor of economic sciences, professor
Обидов Ф.С. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Обидов Ф.С. - доктор экономических наук, профессор	Obidov F.S. - doctor of economic sciences, professor
Қодинова З.Ҳ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Кодинова З.Х. - доктор экономических наук, профессор	Kadirova Z.Kh. - doctor of economic sciences, professor
Қурбонзода М.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	Курбонзода М.Р. - доктор экономических наук, профессор	Kurbonzoda M.R. - doctor of economic sciences, professor
Садриддинов М.И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Садриддинов М.И. - кандидат экономических наук, доцент	Sadriddinov M.I. - candidate of economic sciences, associate professor
Сафоев А.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Сафоев А.К. - кандидат экономических наук, доцент	Safiev A.K. - candidate of economic sciences, associate professor
Ҷабборов Ф.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Джабборов Ф.А. - кандидат экономических наук, доцент	Jabborov F.A. - candidate of economic sciences, associate professor
Зоирзода И.С. - Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Зоирзода И.С. - кандидат экономических наук, доцент	Zoirzoda I.S. - candidate of economic sciences, associate professor
Раҳимов М.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Рахимов М.А. – кандидат экономических наук, доцент	Rakhimov M.A. - candidate of economic sciences, associate professor
Алишоев Ҳ.Ҳ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Алишоев Ҳ.Ҳ. - кандидат экономических наук, доцент	Alishoev Kh.Kh. - candidate of economic sciences, associate professor
Исмоилов А.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Исмоилов А.А. - кандидат экономических наук, доцент	Ismoilov A.A. - candidate of economic sciences, associate professor
Султонзода Ҷ.У. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Султонзода Дж.У. - кандидат экономических наук, доцент	Sultonzoda J.U. - candidate of economic sciences, associate professor
Мариншоев М.М. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Мариншоев М.М. - кандидат экономических наук, доцент	Marinshoev M.M. - candidate of economic sciences, associate professor
Валиев Н.Ш. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	Валиев Н.Ш. - кандидат экономических наук, доцент	Valiev N.Sh. - candidate of economic sciences, associate professor

	МУНДАРИҶА	
1.	Саидова М.С. Нақши соҳибкории хурд ва миёна дар рушди иқтисодӣ- иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон	7
2.	Гадоев А.Ф. Таъсири ҷаҳонишавӣ тағйироти технологияи рақамӣ: дурнамои байналхалқӣ	12
3.	Ғуломова З.З. Мушкилот ва роҳҳои ҳалли сатҳи зиндагии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон	17
4.	Раҳимов С.Қ. Таваррум дар низоми омилҳои ташаккули иқтисодиёти сабзи муосир	21
5.	Солиева М.А. Усулҳои ташаккули истилоҳот дар саноати бофандагии сабук	28
6.	Солиев Б.Н. Нақши омор дар танзими фаъолияти сайёҳӣ	34
7.	Машокиров Ҷ.Н. Таҳлили муқоисавии рушди соҳаи сайёҳии тоҷикистон дар қиёс бо дигар давлатҳои пешсафи сайёҳӣ	39
8.	Содиқов М. О. Тартиб додани нақшаи истеҳсолот бо усули графикӣ	44
9.	Ходжахонов А.А. Таъминоти моли қарзии субъектҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	48
10.	Ҷалилов Р.Р. Корпоративикунории корхонаҳои давлати ҳамчун муҳаррики рушди устувори иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ	58
11.	Гурезов С. И. Рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар низоми таҳсилоти умумии миёна	65
12.	Холов Р. Ш., Одинаев Б.Х. Омӯзиши иқтисодӣ-омории сатҳи монетизатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	72
13.	Холов Р. Ш., Одинаев Б.Х., Муродова М.З. Таққоти иқтисодӣ-омории таъминоти кадрӣ соҳаи кишоварзӣ дар шароити рақамикунории иқтисодиёт	80
14.	Шоимардонов М.Ҷ. Арзёбии иқтисодӣ – омории ҳавфи қарзӣ дар ташкилотҳои молиявӣ қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон	85
15.	Ташев Ф.Ф. Тақмили шаклҳо ва усулҳои идоракунии давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)	91
16.	Саидов Д. Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварест, ки барои сармоягузори хориҷӣ имкониятҳои бештар муҳаф намудааст.	95
17.	Файзализод А.Ф. Механизми ташаккули ҷолибияти сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ	100
18.	Нодирова С.Р. Манбаҳои маблағгузори сарикасӣ дар соҳаи маориф	106
19.	Умарзода З.М. Овердрафт: афзалият ва камбудӣҳо	114
20.	Соҳибов А.Н. Таъсири экотуризм ба ташаккули модели устувори саноати саёҳӣ	120
21.	Муродова М.З. Муаммоҳои истифодаи технологияҳои компютерӣ дар соҳибкорӣ саноатӣ	124
22.	Қодирова М.З. Таҳияи низоми баҳисобгирӣ хароҷот бо усули баҳисобгирӣ функционалии хароҷот	129
23.	Умарзода З.М. Қарзи истеъмолий – мушкилот ва пешниҳодот	135
24.	Исмоилов Ҷ. Қ. Ташаккули ҷаҳонбинӣ илмӣ донишҷӯён дар асоси робитаи фанҳои табиатшиносӣ бо тик	141
	Маълумот оид ба муаллиф	149
	Маълумот барои муаллиф	151

СОДЕРЖАНИЕ		
1.	Саидова М.С. Роль малого и среднего предпринимательства в социально-экономическом развитии Республики Таджикистан	7
2.	Гадоев А.Ф. Действие глобализации к изменению цифровой технологии: международная перспектива	12
3.	Фуломова З.З. Проблемы и пути решения уровня жизни сельского населения Республики Таджикистан	17
4.	Рахимов С. К. Инфляция в системе факторов формирования современной зелёной экономики	21
5.	Солиева М.А. Способы образования терминов текстильной отрасли легкой промышленности	28
6.	Солиев Б.Н. Роль статистики в регулировании туристической деятельности	34
7.	Машокиров Дж.Н. Сравнительный анализ развития туристической отрасли таджикстана по сравнению с другими ведущими туристическими государствами	39
8.	Содиқов М. О. Составление производственного плана графическим методом	44
9.	Ходжахонов А.А. Финансово-кредитная обеспечения субъектов сельского хозяйства в Республики Таджикистан	48
10.	Джалилов Р.Р. Корпоратизация государственных предприятий как механизм устойчивого экономического развития в условиях глобализации	58
11.	Гурезов С. И. Развитие государственно-частного партнерства в системе общего среднего образования	65
12.	Холов Р. Ш., Одинаев Б.Х. Экономико-статистический исследование уровня монетизации Республики Таджикистан	72
13.	Холов Р. Ш., Одинаев Б.Х., Муродова М.З. Экономико-статистические потребности кадрового обеспечения аграрного сектора в условиях цифровизированной экономики	80
14.	Шоимардонов М.Дж. Экономико – статистический оценка кредитных рисков в финансового кредитных организаций Республики Таджикистан	85
15.	Ташев Ф.Ф. Совершенствование формы и метод государственная управления в сфере туризма (на примере Республики Таджикистан)	91
16.	Саидов Д. Республика Таджикистан является страной , которая предоставляет больше возможностей для иностранных инвестиций	95
17.	Файзализод А.Ф. Механизм обеспечения инвестиционной привлекательности в условиях цифровой экономики	100
18.	Нодирова С.Р. Источники частного финансирования в сфере образования	106
19.	Умарзода З.М. Овердрафт: преимущество и недостатки	114
20.	Сохибов А.Н. Влияние экотуризма на формирование устойчивой модели туристической индустрии	120
21.	Муродова М. З. Проблемы применения информационных технологий в промышленном предпринимательстве	124
22.	Қодиров М.З. Разработка систем учета затрат с использованием метода функционального учета затрат	129
23.	Умарзода З.М. Потребительский кредит - проблемы и предложения	135
24.	Исмоилов Д. К. Формирования научного мировоззрения у студентов в основе взаимосвязи концепция естествознания и КИТ	141
Сведения об авторах		149
Памятка для авторов		151

CONTENT		
1.	Saidova M.S. Role of small and medium enterprise in the socio-economic development of the Republic of Tajikistan	7
2.	Gadoev A.F. The impact of globalization in changing digital technology: international perspectiva	12
3.	Gulomova Z.Z. Problems and ways of the decision of the standard living of agricultural population of Republic of Tajikistan	17
4.	Rakhimov S. K. Inflation in the system of factors of formation of the modern green economy abstract	21
5.	Solieva M.A. Methods of forming terms in the textile branch of light industry	28
6.	Solieva B.N. The role of statistics in regulation of tourism activities	34
7.	Mashokirov J.N. Comparative analysis of the development of the tourist industry in Tajikistan compared to other leading tourist countries	39
8.	Sodiqov M. O. Creating a production plan using the graphical method	44
9.	Hojakhonov A.A. Financial and credit provision of agricultural enterprises in the republic of tajikistan	48
10.	Jalilov R.R. Corporatization of state enterprises as a tools for sustainable economic development at the context of globalization	58
11.	Gurezov S.I. Development of public-private partnership in the general secondary education sysem	65
12.	Kholov R.Sh., Odinava B.Kh. The study of economic-statistic of minitization level in the Republic of Tajikistan	72
13.	Kholov R. Sh., Odinaev B.H., Murodova M.Z. Economic-statistical research of human resources in the agricultural sector in the conditions of digitalization of the economy	80
14.	Shomardonova M.J. Economic and static assesment of credit risks in financial credit organizations of the Republic of Tajikistan	85
15.	Tashev F.F. Improvement the forms and methods public policy in the sphere tourism (in example of Republic of Tajikistan)	91
16.	Saidov D. Republic of Tajikistan the country that been created more opportunities for foreign investment	95
17.	Fayzalizod A.F. Mechanism for ensuring investment attractiveness in the digital economy	100
18.	Nodirova S.R. Sources of private financing in the field of education	106
19.	Umarzoda Z.M. Overdraft: pripritiers and problems	114
20.	Sohibov A.N. The impact of ecotourism on the formation of a sustainable model of the tourism industry	120
21.	Murodova M.Z. Problems of application of information technology in industrial business	124
22.	Qodirov M.Z. Development of cost accounting systems using the functional cost accounting method	129
23.	Umarzoda Z.M. Consumer loan - problems and suggestions	135
24.	Ismoilov Dzh. Q. Formation of scientific worldview in students based on the relationship between the concept of natural science and KIT	141
Information about authors		149
Note for authors		151

Саидова М.С.

РОЛЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается роль малого и среднего предпринимательства в социально-экономическом развитии Республики Таджикистан. Большое внимание уделено необходимости и значению малого и среднего предпринимательства в развитии экономики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: предприниматель, субъект рыночной экономики, предпринимательство, малое и среднее предпринимательство, экономический рост, рыночная экономика.

Саидова М.С.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ-ИҶТИМОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақши соҳибкории хурд ва миёна дар рушди иқтисодӣ- иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Ба зарурият ва аҳамияти соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷӯҳи зиёд дода мешавад.

Калидвожаҳо: соҳибкор, субъекти иқтисоди бозорӣ, соҳибкорӣ, соҳибкории хурд ва миёна, рушди иқтисодӣ, иқтисоди бозорӣ.

Saidova M.S.

ROLE OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the role of small and medium-sized businesses in the socio-economic development of the Republic of Tajikistan. Much attention is paid to the need and importance of small and medium-sized businesses in the development of the economy of the Republic of Tajikistan.

Key words: entrepreneur, subject of a market economy, entrepreneurship, small and medium-sized business, economics growth, economy market.

Малое и среднее предпринимательство сегодня является одним из ключевых сегментов рыночной экономики, от степени эффективности функционирования которого прямо зависят темпы экономического роста и структура валового национального продукта. Высокий уровень развития предпринимательства в его малых и средних формах выступает необходимым ключевым элементом современной модели рыночной высоко конкурентной экономики.

Развитие малого и среднего предпринимательства активизирует перестройку структуры экономики, дает большую свободу рыночного выбора, создает новые рабочие места, способствует быстрой окупаемости затрат, чутко реагирует на любое изменение спроса со стороны потребителя. Малое и среднее предпринимательство поддерживает обеспечение рынка товарами и услугами, помогает преодолеть отраслевой и региональный монополизм, расширяет конкуренцию, внедряет достижения научно-технического прогресса, укрепляет экономическую базу в селах и небольших городах.

Для него характерна особая мобильность, гибкость и высокая эффективность. Малые и средние предприятия могут создаваться в любом секторе экономики, и оно является одним из наиболее эффективных и часто встречающихся в различных странах мира форм экономической активности.

Малое и среднее предпринимательство создает новые рабочие места и способствует решению проблемы занятости в стране. Небольшие размеры таких предприятий и их

управленческая гибкость позволяют своевременно реагировать на изменяющуюся экономическую конъюнктуру.

Эффективное развитие малого и среднего предпринимательства способствует формированию сбалансированной рыночной конъюнктуры в результате гибкости и высокой адаптивности данного сегмента к экономическим изменениям. Сектор малого и среднего предпринимательства является основой современной рыночной инфраструктуры, который обеспечивает конкурентную среду экономики. Предпринимательство как одна из конкретных форм проявления общественных отношений способствует повышению материального и духовного потенциала общества, создает благоприятную почву для практической реализации способностей и талантов каждого индивида.

Малое и среднее предпринимательство в странах с рыночной экономикой оказывает непосредственное влияние на темпы экономического роста и структуру ВВП, насыщает рынок товарами и услугами, заполняет экономические ниши, которые не под силу крупным предприятиям. Кроме того, эффективное развитие малого предпринимательства позволяет решать принципиально важные задачи, в числе которых диверсификация экономики, создание новых рабочих мест, повышение уровня жизни населения. Занимаясь собственным делом, энергичные и предприимчивые граждане проявляют свои способности и потенциал, увеличивая долю среднего класса, обеспечивая рост социальной стабильности в обществе.

Малое и среднее предпринимательство, оперативно реагируя на изменение конъюнктуры рынка, придает рыночной экономике необходимую гибкость. Эта черта малого бизнеса приобретает в современных условиях особую значимость в силу быстрой индивидуализации и дифференциации потребительского спроса, ускорения научно-технического прогресса, возрастания номенклатуры производимых товаров и услуг. Кроме того, малый бизнес мобилизует значительные финансовые и производственные ресурсы населения (в том числе трудовые и сырьевые).

Предприятия с небольшой численностью работающих и самозанятые граждане обеспечивают гибкость и устойчивость экономической системы региона, приближают ее к потребностям конкретных потребителей и, одновременно, выполняют важную социальную роль, предоставляя рабочие места и обеспечивая источники дохода для значительного количества населения.

Практика показывает, что крупным предприятиям трудно заполнить все экономические ниши и полностью удовлетворить потребности рынка в товарах и услугах, поэтому малый бизнес берет на себя эту роль, тем самым оказывая непосредственное влияние на темпы экономического роста и структуру ВВП.

Малый и средний бизнес (МСП) играет важную роль в экономиках развивающихся и развитых стран. В Китае на сектор малого и среднего бизнеса приходится 97,9% всех компаний, 53,4% всех активов и 64,3% прибыли. В развитых странах вклад малых предприятий в ВВП составляет около 50-60% (Франция, Япония, США и Германия), в РФ - около 15%. Количество малых предприятий во Франции составляет около 2,0 млн. ед., в Германии – 2,3 млн. ед., в Великобритании – 3,0 млн. ед., в Италии – 5,0 млн. ед., в Японии – 5,7 млн. ед. (99% от общего числа предприятий), в США – 20 млн. ед. [17]. Доля малого предпринимательства в ЕС составляет 99,8% предприятий и 85% рабочих мест[4,с.48].

Малое и среднее предпринимательство способствует выполнению следующих важнейших задач.

1. Увеличение объема производства большинства потребительских товаров и услуг без масштабных затрат капитала.
2. обеспечение условий оперативного и своевременного реагирования на изменение рыночной конъюнктуры.
3. Использование доступных источников сырья и отходов крупных предприятий.

4. Производство товаров и услуг непосредственно потребителю, что приведет к сокращению расходов на транспорт для доставки товаров в регионы из больших промышленных центров.
5. Оптимальное и эффективное использование уникальных предпринимательских способностей, трудовых навыков, знаний и умений отдельных граждан, для которых условия организации и оплаты труда на крупных предприятиях не представляют интереса.
6. Вовлечение в производственный процесс, а особенно в сферу услуг, резервов из рынка рабочей силы, которые не используются в крупном производстве из-за особенностей технологий (инвалиды, пенсионеры, студенты и др.).
7. Малый бизнес можно рассматривать как реальную замену теневому бизнесу[1,с.92].

Нормативно-правовые акты, такие как законы Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства», «О проверке деятельности хозяйствующих субъектов», «Об инвестициях», «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей», «О системе лицензирования отдельных видов предпринимательской деятельности», «О партнерстве государства и частного сектора» дали серьезный импульс в деле развития предпринимательской деятельности и привлечения крупного капитала.

С 2007 года был создан Консультативный совет при Президенте Республики Таджикистан по улучшению инвестиционной среды, что создало благоприятную основу для усиления процесса улучшения инвестиционной среды и развития бизнеса.

Зарубежный опыт показывает, что формирование и развитие предпринимательской деятельности, устойчивость ее деятельности в значительной степени определяется уровнем государственного регулирования, инструментами государственной поддержки.

Государственная защита и поддержка предпринимательства осуществляется Правительством Республики Таджикистан, органами государственной власти, уполномоченным государственным и местными исполнительными органами государственной власти.

Государственная поддержка предпринимательства осуществляется в правовых, организационных, имущественных, финансовых, информационных и других формах и принимает следующие пункты:

- регистрация предпринимательства;
- налогообложение;
- лицензирование и дача разрешения;
- проверка деятельности субъектов предпринимательства;
- регистрация имущества;
- отчетность;
- антимонопольное регулирование;
- упрощение импортных и экспортных операций с учетом международных правовых актов, признанных Таджикистаном;
- кредитование;
- мораторий на проверку деятельности субъектов предпринимательства.

Государственная поддержка предпринимательства осуществляется по следующим основным направлениям:

- совершенствование законодательства Республики Таджикистан по вопросам предпринимательства;
- предоставление возможности для свободного осуществления всех видов предпринимательства, не запрещенных законодательством Республики Таджикистан.

- создание центров государственной поддержки предпринимательства, бизнес-инкубаторов, технологических парков, свободных экономических зон и других форм инфраструктуры предпринимательства;
- учебно-методологическое, научно-методическое и информационное обеспечение деятельности субъектов предпринимательства за счет Фонда государственной поддержки предпринимательства;
- организация деятельности советов по развитию предпринимательства и улучшению инвестиционного климата.

Государственная финансовая поддержка предпринимательства осуществляется путем выдачи государственных грантов для организации и реализации социально значимых проектов в отраслях экономики, реализации инвестиционных программ, частичного гарантирования кредитов субъектов предпринимательства за счет Фонда государственной поддержки предпринимательства [2.4].

Именно внедрение конкретных мер, таких как принятие нормативно-правовых актов, создание благоприятной базы в поддержке предпринимательства и инвестиционного климата, неуклонно увеличивало долю этого важного сектора экономики в формировании валового внутреннего продукта Республики Таджикистан, который в 2023 году составил 61,7 процента. Если в 2013 году доход частного предпринимательского сектора от реализации продукции составил 22 миллиарда 023,9 миллиона сомони или 54,3 процента, то в 2023 году этот показатель составит 80 миллиардов 674,9 миллиона сомони.

Согласно статистическим данным через «Единое окно» до 1 апреля 2024 года в масштабах республики зарегистрировано 352 тысячи 400 действующих хозяйствующих субъектов, что на 2,8% больше по сравнению с аналогичным периодом прошлого года.

Из этого числа 318 тысяч 502 единицы являются действующими индивидуальными предпринимателями, что по сравнению с аналогичным периодом прошлого года увеличилось на 2,9 процента.

Из них 47 тысяч 39 человек имеют патент, 57 тысяч 989 человек имеют сертификат с особыми условиями, 35 тысяч 780 человек имеют сертификат и 177 тысяч 694 являются дехканскими хозяйствами [4, с.1].

Также по состоянию на 1 апреля 2024 года общее количество юридических лиц, осуществляющих деятельность на территории республики, составляет 33 тысячи 489, что на 2,0% больше, чем за аналогичный период прошлого года.

За этот период в стране зарегистрировано 409 филиалов представительств иностранных юридических лиц, что на 1,7% больше, чем за аналогичный период 2023 года [3, с.2].

Глава государства в своем очередном Послании Маджлиси Оли 23 декабря 2022 года, принимая во внимание важность поддержки предпринимательства в решении экономических и социальных проблем и создании новых рабочих мест, отметил: «До сегодняшнего дня предоставлено 120 налоговых и таможенных льгот и привилегий. Количество структур, занимающихся государственной регистрацией предпринимательской деятельности, снизилось с 4 до 1, и обслуживание в этом направлении налажено бесплатно.

В 2022 году использованные средства налоговых и таможенных льгот составили более 12 миллиардов сомони.

В том числе были снижены и аннулированы нормы 5 видов налогов, и в 2022 году за этот счет более 1,5 миллиарда сомони сохраняются как поддержка в распоряжении субъектов предпринимательства» [2, с.2].

Таким образом, малый и средний бизнес в республике представляет собой перспективно развивающийся сектор экономики, постепенно увеличивающий свой вклад в обеспечение общего экономического развития страны.

Литература:

- 1.Версоцкий Р. Р. Малое и среднее предпринимательство и его роль в рыночной экономике России // Управленческое консультирование. 2019. № 10. С. 92– 99.
- 2.Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства». Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2014 год, №7ч.2.
- 3.Послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 23.12.2022. Душанбе.
4. Предпринимательство в республике развивается шаг за шагом. Агентство по статистике при президенте Республики Таджикистан
5. Комилов С.Дж., Забиров Н.Х. Предпринимательство: Вопросы развития и государственного регулирования. - Душанбе, 2004.-192с.
6. Юсупова С.М. Роль малого предпринимательства в экономике России . Электронный научный журнал «Вектор экономики». 2020 . №8

ТАЪСИРИ ҶАҲОНИШАВӢ ТАҒЙИРОТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ: ДУРНАМОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Ин мақола меомӯзад, ки чӣ гуна ҷаҳонишавӣ ба қабули технологияҳои рақамӣ таъсир мерасонад. Мақсади мақола шарҳ додани он аст, ки ҷаҳонишавӣ ба қабули технологияҳои нав чӣ гуна таъсир мерасонад. Мо маълумоти сатҳи кишварро аз шохиси ҷаҳонишавӣ (KOF), шохиси қабули рақамӣ (DAI), шохиси рақобатпазирии ҷаҳонӣ (GDI) ва ҳосилнокии умумии омилҳо (TFP) дар 183 кишвари ҷаҳон ва бо истифода аз моделсозии пешрафтаи панели маълумот истифода мебарем. Бозёфтҳои таҷрибавӣ нишон медиҳанд, ки ҷаҳонишавӣ метавонад ба қабули технология дар ҳама кишварҳо ба таври назаррас таъсир расонад. Натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки ҷаҳонишавӣ ба интиқоли технологияҳо ва паҳншавӣ таъсири мусбат мерасонад; дар ин ҷо, бо истифода аз технологияи рақамӣ. Кишварҳое, ки тағироти назарраси технологӣ доранд, ба конвергенсияи афзояндаи технологияҳои рақамӣ ноил мешаванд. Дар таҳқиқоти мо, далелҳо аз нуқтаи назари байналмилалӣ бо намунаи васеъи 183 кишвар оварда шудаанд, ки тақрибан 80 фоизи раванди интиқолро шарҳ медиҳанд.

Аҳамияти проблемаи тадқиқот аз он иборат аст, ки пешрафти илмию техникӣ бо равандҳои ҷаҳонишавӣ муосир зич алоқаманд аст. Дар мақола вазифа гузошта шудааст, ки хусусияти ин муносибатҳо таҳлил карда, он дастовардҳое, ки дар натиҷаи пешрафти илмию техникӣ ва ҷаҳонишавӣ ба даст оварда шудаанд ва муайян кардани хатарҳои асосии бо онҳо алоқаманданд.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, пешрафти илмию техникӣ, технологияҳои нави иттилоотӣ, инноватсия, оқибатҳои манфии ҷаҳонишавӣ.

ДЕЙСТВИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ К ИЗМЕНЕНИЮ ЦИФРОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ: МЕЖДУНАРОДНАЯ ПЕРСПЕКТИВА

В данной статье рассматривается, как глобализация влияет на внедрение цифровых технологий. Цель статьи – объяснить, как глобализация влияет на внедрение новых технологий. Мы используем данные на уровне страны из индекса глобализации (KOF), индекса внедрения цифровых технологий (DAI), индекса глобальной конкурентоспособности (GDI) и общей факторной производительности (TFP) по 183 странам, а также используя расширенное моделирование панельных данных. Эмпирические данные показывают, что глобализация может существенно повлиять на внедрение технологий во всех странах. Результаты исследования показывают, что глобализация положительно влияет на передачу технологий и побочные эффекты; здесь, используя цифровые технологии. Страны, переживающие значительные технологические изменения, достигают постоянно растущей конвергенции внедрения цифровых технологий. В нашем исследовании данные получены с международной точки зрения: обширная выборка из 183 стран объясняет около 80 процентов процесса перевода.

Актуальность проблемы исследования обусловлена тем, что научно-технический прогресс тесным образом связан с современными глобализационными процессами. В статье ставится задача проанализировать характер данной взаимосвязи, выявить те достижения, достигнуты благодаря научно-техническому прогрессу и глобализации и определить основные риски, им сопутствующие.

Ключевые слова: Глобализация, научно-технический прогресс, новые информационные технологии, инновации, негативные последствия глобализации.

THE IMPACT OF GLOBALIZATION IN CHANGING DIGITAL TECHNOLOGY: INTERNATIONAL PERSPECTIVA

This paper examines how globalization influences the adoption of digital technologies. The purpose of the paper is to explain how globalization affects new technology adoptions. We use country-level data from the globalization index (KOF), digital adoption index (DAI), global competitiveness index (GDI), and total factor productivity (TFP) on 183 countries and using advanced panel data modeling. Empirical findings show globalization can significantly affect technology adoption in all countries. The study's findings show globalization positively affects technology transfers and spillovers; here, using digital technology. Countries undergoing significant technological changes achieve ever-growing digital technology adoption convergence. In our study, the evidence comes from an international perspective, with an extensive sample of 183 countries that explain about 80 percent of the transfer process.

The relevance of the research problem is due to the fact that scientific and technological progress is closely related to modern globalization processes. The article sets the task of analyzing the nature of this relationship, identifying those achievements achieved thanks to scientific and technological progress and globalization and identifying the main risks associated with them.

Keywords: Globalization, scientific and technological progress, new information technologies, innovation, negative consequences of globalization.

Табиати рушди иқтисодӣ пайваста тағйир ёфта, омилҳои асосиро дар тамоми даври замон иваз мекард. Пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ, индустриализатсия, модернизатсия ва рушди иқтисодӣ рушдро ба вуҷуд овард. Афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар доираи дигаргунсозии сохторӣ дар заминаи тақмили технология рушдро то солҳои 1970 нишон дод. Бӯҳрони нафт ва тағйирёбии иқтисодҳои рӯ ба тараққӣ (либерализатсия) ба иқтисодҳои пешрафта расидагӣ карданд. Сатҳи пасти таваррум ва ноустувории афзоиш аз солҳои 1980-2000 сиёсатмадоронро илҳом бахшид, ки ба мӯътадилияти бузурги Консенсуси Вашингтон бовар кунанд. Дар оғози ҳазорсола, бо ноқомии (инқилоби ҷоруми саноатӣ), бӯҳрони соли 2008 моро маҷбур кард, ки сиёсати рушдро барои ба ҳадафҳо асосёфта аз нав дида бароем. Технологияи рақамӣ қувваи аввалиндараҷаи саноати буд, ки рушди иқтисодиро дар асри 21 роҳнамоӣ мекард.

Ин тадқиқот таъсири ҷаҳонишавӣ ба сатҳи байналмилалӣ қабули рақамиро таҳқиқ мекунад. Мо омилҳои асосии интиқоли технологияҳои рақамиро меомӯзем, то аҳамияти глобализатсияро ҳамчун омилҳои паҳншавӣ ошкор созем. Барои ҷудо кардани таъсири ҷаҳонишавӣ, мо маълумоти сатҳи кишварро дар бораи шохиси ҷаҳонишавӣ, шохиси қабули рақамӣ, шохиси рақобатпазирӣ ҷаҳонӣ ва ҳосилнокии умумии омилҳо дар намунаи 183 кишвар бо истифода аз моделсозӣ истифода мебарем. Раванди ҷаҳонишавӣ инноватсияро ба вуҷуд меорад ва интиқоли технологияро метезонад. Мо бо сабаби мавҷудияти маълумот дар бораи қабули технологияи рақамӣ модели панели тасодуфиро истифода мебарем.

Махсусан дар раванди инноватсия, сармоягузори мустақими хориҷӣ (CMX) нисбат ба ҳамтоёни дохилии худ ба навоарӣ камтар майл дорад.

Глобализатсия имконияти навро барои паҳн кардани иттилоот фароҳам меорад, аммо ин кафолат намедиҳад, ки ҳама кишварҳо ва созмонҳо метавонанд манфиат гиранд. Кишварҳои рӯ ба тараққӣ махсусан озод нестанд.

Миранда, Фариас, де Араужо Шварц ва де Алмейда нишон доданд, ки қарор дар бораи қабул ё рад кардани қарорҳои технологӣ ё навоариҳои мушаххас як қарори паҳншуда ва ғайрихаттӣ аст.

Моделҳои қабули технологияҳо аз сабаби табиати мураккаби технологияҳои муносири иттилоотӣ зуд тағйир меёбанд. Тавре Straub қайд кард, қабули технология як раванди мураккаби иҷтимоӣ ва рушд аст, ки аз сохтори инфиродӣ вобаста аст. Глобализатсия қабули технологияро тавассути интиқоли донишҳои хориҷӣ беҳтар мекунад ва рақобати байналмилалиро афзоиш медиҳад.

Нақши ҷаҳонишавӣ дар раванди қабули технология бечавоб боқӣ мемонад ва далелҳои таҷрибавии байналмилалиро аз даст медиҳанд. Глобализатсия барои қабули технологияҳои рақамӣ то чӣ андоза муҳим аст? Он бо дигар равандҳои қабули технология чӣ гуна алоқаманд аст?

Таҳқиқоти мо ҳадафи посух додан ба он аст, ки ҷаҳонишавӣ барои интиқол ва қабули технологияҳои рақамӣ то чӣ андоза муҳим аст. Тадқиқоти қаблӣ дар бораи як кишвар ва як гурӯҳи кишварҳо фаҳмиш пешниҳод карда, ҳангоми пешниҳоди далелҳо дар миқёси байналмилалӣ бо истифода аз маълумоти 183 кишвар амали гардонда шуданд. Мо таъсири глобализатсияро ба сатҳи қабули технологияҳои рақамӣ дар саросари ҷаҳон бо истифода аз модели маълумоти панели тасодуфӣ меомӯзем. Тафовут дар ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷаҳонишавӣ дар саросари кишварҳо ба сатҳи қабули технология таъсир мерасонад. Ин далели истифодаи модели самарангас тасодуфиро дар омӯзиши мо фароҳам меорад.

Ҳадафи ин мақола баррасии иртиботи эмпирикӣ байни қабули рақамӣ ва ҷаҳонишавӣ бо мақсади барқарор кардани робитаҳои сабабӣ байни онҳо мебошад.

Натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки ҷаҳонишавӣ як шарт зарурӣ (вале кофӣ нест) барои қабули технологияи рақамӣ мебошад. Сатҳи қабули технологияҳои рақамӣ бо сатҳи ҷаҳонишавӣ афзоиш меёбад.

Сиёсати суръат бахшидан ба суръати қабули технологияҳои рақамӣ барои иқтисодиёт бояд ба афзоиши шохиси ҷаҳонишавӣ таъя кунад, ки дониш ва паҳншавии рақобатро ба вучуд меорад.

Тафовут дар қабули технология боиси тафовути ҳосилнокӣ ва рушди иқтисодӣ мегардад. Маҷмӯи назаррасии моделҳои омӯзиши адабиёт ва муайянкунандаи қабули технология вучуд дорад. Acemoglu, Antràs and Helpman як ҷаҳорҷӯбаи қобили мулоҳизаро барои таҳлили таъсири нопурра будани шартнома ва мукаммали технологӣ ба интиҳоби технологияи мувозинат таҳия кардаанд. Муаллифон муайян карданд, ки дар он бахшҳое, ки саҳми фосилавии бештар доранд, таъсири нопурра будани шартнома ба қабули технология бештар назаррас аст. Дастидар ҳавасмандии ширкатҳоро барои истифодаи технологияҳои камхарҷ дар соҳаи уфукӣ дар зери ду рақибӣ алтернативии бозори мол, Курно ва Бертран таҳлил кардааст. Муаллифон изҳор доштанд, ки арзиши харидани технологияи нав ва сифати он экзогенӣ нест, балки аз натиҷаи мувозинати музоядаи ҳолӣ вобаста аст.

Тадқиқотҳои қаблӣ фарқияти байни қабули истеъмолкунандагон ва фирмаҳоро қайд карданд. Онҳо қабули технологияро ҳамчун амали шахс, тижорат ё агенти дигар истифода аз технологияи нав мебинанд. Технология метавонад ба маҳсулот, хидматҳо ё идоракунии нави инқилобӣ дар ин муҳит ишора кунад. Бо истифода аз мисолҳо аз қабули ИТ, муаллифон нақши хароҷот, бартариятҳо, шабакаҳои коммуникатсионӣ ва омилҳои мураккабро барои татбиқи технологияи нав таъкид карданд. Тадқиқоти Садик нишон дод, ки муассисаҳои солим, ки хароҷоти фарзандхониро коҳиш медиҳанд, бо даромади баланди ҳар сари аҳоли алоқаманданд. Модел нишон медиҳад, ки хароҷоти умумӣ, яъне хароҷоти нақлиётӣ ва институтсионалии ҷорӣ намудани технология муайян мекунад, ки минтақа саноатӣ шудааст ё не.

Алоқа байни қабули технология ва ҷаҳонишавӣ ба кишваре дахл дорад, ки барои сармоягузориҳои хориҷӣ, вуруди ширкатҳо, технология ва интиқоли дониш кушода аст. Страб назарияи қабул ва паҳншавиро баррасӣ кард ва яқиндор омилҳоеро пайдо кард, ки ба интиҳоби шахс технология таъсир мерасонанд ё не. Миранда ва дигарон. (2016) нишон дод, ки қарор дар бораи қабул ё рад кардани қарорҳо ё навоариҳои мушаххаси технологӣ паҳншуда ва ғайрихаттӣ аст. Фотима (2017) маълумоти ширкатро аз 30 иқтисодҳои пешрафта ва дар ҳоли рушд барои таҳқиқи робитаи байни ошкорбаёнӣ ва қабули технология истифода бурд. Махсусан дар робита ба инноватсияи равандҳо, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ (СБХ) нисбат ба ҳамтоёни дохилии худ ба инноватсия камтар майл дорад. Глобализатсия имконияти навро барои паҳн кардани иттилоот фароҳам меорад, аммо ин кафолат намедиҳад, ки ҳама кишварҳо ва соҳмонҳо аз он баҳра бурда метавонанд.

Кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба таври возеҳ истисно карда намешаванд. Ханна ва Палепу муайян карданд, ки тиҷорати оилавӣ дар ин муҳит ба шаш унсури асосии устувории сомон таъя мекунад, то онҳоро ба субот роҳнамоӣ кунад. Аммо, ин бартарият на ҳамеша дар бозорҳои пешрафта инъикос меёбад, ки дар он ҷо эътиҳод бештар, институтҳо мустаҳкамтар ва рақобат душвортар аст. Омодагии қабули технология дар байни бизнесҳои оилавӣ ва ғайриоилаӣ фарқ мекунад. Таҳқиқоти Сон ва Хан саҳми назариявӣ бо нишон додани он, ки омодагӣ ба истифодаи технология ба рафтори корбарон пас аз фарзандхонӣ таъсир мерасонад. Натиҷаҳои таҷрибавӣ нишон медиҳанд, ки ҳар як андозагирии омодагии технология ба рафтори корбарон таъсири назаррас дорад. Шахсият ба қабули технология саҳт таъсир мерасонад, аммо таъсири иҷтимоӣ низ омили бартарӣ ба назар мерасад. Олешевски, Ренкен ва Мюллер омодагии технология ва таъсири иҷтимоиро дар қабули технологияҳои ҳамкорӣ баррасӣ карданд. Муаллифон таъсири ин омилҳоро ба қабули технология ва таҷдиди онҳо аз пажӯҳишҳои анъанавии қабул, ки ба қабули ибтидоии технология тамаркуз кардаанд, баррасӣ карданд. Онҳо қайд карданд, ки таъсири иҷтимоӣ дар заминаи қабули шахсӣ аз технологияҳои ҳамкорӣ, бартарӣ аз омодагии технологӣ ва тадбирҳои анъанавии қабулкунӣ омили бартарӣ мебошад. Фостер ва Розензвейг омилҳои омухтанд, ки ба қарорҳо оид ба интиҳоби технология ва тақсмоти воридот таъсир мерасонанд. Ба онҳо даромадҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ аз фарзандхонӣ, омузиш ва омузиши иҷтимоӣ, берунии технологӣ, сарфаи миқёс, таҳсилот, маҳдудиятҳои кредитӣ, хавфҳо ва суғуртаи нопурра ва дуршавӣ аз кодексҳои рафтор, ки бо моделҳои оддии оқилона пешбинӣ шудаанд, дохил мешуданд. Муаллифон ҷорӣ ва истифодаи босамари технологияҳои навро хусусияти муҳими раванди рушд ва таҳсилот нақши асосиро мебозанд.

Аз таҳлили ин мақола ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки глобализатсия як роҳи қалидӣ мебошад, ки тавассути он воридшавии технологияи рақамӣ ба инноватсия таъсир мерасонад, аммо ягона нест. Масалан, глобализатсия инчунин ба рақобати ҷаҳонӣ ва ҳосилнокии бисёр омилҳо таъсири ҷиддӣ мерасонад. Таҳқиқоти мо бо дастрасии маълумот дар шохиси суръати қабули технологияи рақамӣ маҳдуд шудааст, ки танҳо дар тӯли чанд сол дар 183 кишвари ҷаҳон дастрас аст. Бо вуҷуди ин, индекс беҳтарин нишондиҳандаи андозагирии сифатро барои ҷен кардани динамикаи қабули технологияҳои рақамӣ дар кишвар муаррифӣ мекунад. Интиҳоби маҳдуди модели додаҳо низ маҳдуд аст ва ба мо имкон намедиҳад, ки усулҳои пешрафтаи эконометрии маълумотҳои панелиро истифода барем.

Тадқиқотҳои дар ин мақола гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки ҷаҳонишавӣ омили муҳими воридшавӣ ва паҳншавии технологияҳои рақамӣ мебошад. Аммо, натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ҷаҳонишавӣ ва пайванди қабули технологияҳои рақамӣ дар модели тадқиқот он қадар возеҳ нестанд. Сабаб дар дастрасии маҳдуди маълумот бо мурури замон барои DAI аст. Модели мо тақрибан 80% тағиротро дар қабули технологияҳои рақамӣ ва таъсири глобализатсия, ҳатто бо ин маҳдудият шарҳ медиҳад. Барои рушди минбаъдаи ин модели тадқиқотӣ кори назариявии оянда зарур аст.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҷаҳонишавӣ василаи қоҳиш додани монеаҳои интиқоли технология ва мусоидат ба афзоиши навоарӣ ва маҳсулноқӣ мебошад. Механизми худидоракунии таҳкими ҷаҳонишавӣ ва қабули технологияҳои рақамӣ сиёсатмадорон ва таҷрибаомӯзонро водор мекунад, ки глобализатсияро ҳамчун манбаи рақобат ва ҳамчун муайянкунандаи ҳосилноқӣ баррасӣ кунанд. Глобализатсия мустақиман ба қабули технология таъсир мерасонад, ки инноватсия ва маҳсулноқӣ ва аз ин рӯ, рақобатпазирӣ ва ҷаҳонишавӣ меафзояд.

Илова кардани тағирёбандаҳои бештар ба муодила ба муҳаққиқони оянда имкон медиҳад, ки усулҳои пешрафтаи эконометрии панелиро истифода баранд ва мутобиқати умумии моделро беҳтар созанд. Беҳтарин мувофиқат аён аст ва эҳтимолияти дақиқ будани он. Бо вуҷуди ин, барои 20 дарсади боқимонда ба мо лозим аст, ки модели назариявӣ (аз ҷумла тағирёбандаҳои нав) таҳия кунем ва таъсири бештари ҷаҳонишавиро ҷустуҷӯ кунем. Он чизе, ки мо дар таҳқиқоти худ пайдо кардем, аз ҷиҳати омор муҳим аст, аммо мо итминон

дорем, ки он аз параметрҳои тахминие, ки мо дар ин ҷо нишон додем, васеътар аст. Маҳдудиятҳои асосии омӯзиши мо дар дастрасии маҳдуди маълумот (индекси қабули рақамӣ) ва имконнопазирии истифодаи моделсозии пешрафтаи додаҳои панели (моделсозии динамикии панели маълумот) мебошанд.

Кишварҳое, ки меҳоханд рушди иқтисодиро тавассути афзоиши ҳосилнокии бисёр омилҳо тавассути инноватсия афзоиш диҳанд, бояд ба равандҳои ҷаҳонишавӣ бештар ҷалб шаванд. Ин технология ва интиқоли донишро афзоиш медиҳад, қабули технологияҳои рақамиро афзоиш медиҳад, ҷаҳонишавӣ ва рушдро афзоиш медиҳад.

Адабиёт

1. Акимов А. В., Яковлев А. И. Общество и технологии в XXI веке: прогнозы и управление развитием в странах Востока и Запада. Москва, 2020. – 400 с.
2. Цветкова Н. Н. Развитие цифровой экономики: страны Азии и Африки. Кн.1, Москва: ИВ РАН, 2021. – 356 с.
3. Доклад о человеческом развитии 2019. За рамками уровня доходов и средних показателей сегодняшнего дня: неравенство в человеческом развитии в XXI веке. N.Y. 2019. – 368 с.
4. Human Development Report 2020. The next frontier. Human development and the Anthropocene. – N.Y. 2020. – 412 pp.
5. Аграрные проблемы и новые модели экономического развития в странах Востока: Коллективная монография. В 2-х томах. Отв. ред. и сост. И.В. Дерюгина. Институт востоковедения РАН. Москва: ИВРАН, 2021.
6. Нестабильность геостратегического пространства в странах Ближнего, Среднего и Дальнего Востока: актуальные проблемы. Ежегодник 2021 (выпуск VII) / Отв. ред. М. И. Крупянко; Институт востоковедения РАН.
7. Национальная и региональная экономическая безопасность России : учеб. пособие / В.И. Авдийский, В.А. Дадалко, Н.Г. Синявский. Москва: ИНФРА-М, 2017. — 363 с. + Доп. материалы [Электронный ресурс; Режим доступа: <http://www.znaniium.com>]. — (Высшее образование: Бакалавриат). — www.dx.doi.org/10.12737/20529.
8. Шимко, Петр Дмитриевич. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник / П.Д. Шимко ; под ред. И.А. Максимцева. Москва: КНОРУС, 2020. — 366 с. — (Бакалавриат и магистратура). ISBN 978-5-406-07653-8
9. Чеботарев, Н. Ф. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник для бакалавров / Н. Ф. Чеботарев. — 2-е изд., стер. — Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2019.
10. Любецкий, В. В. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник / В.В. Любецкий. Москва : Инфра-М, 2022. — 350 с. — (Высшее образование: Бакалавриат). — DOI 10.12737/3070. - ISBN 978-5-16-006037-8. - Текст: электронный. - URL: <https://znaniium.com/catalog/product/1844274> (дата обращения: 20.08.2022). — Режим доступа: по подписке.

Ғуломова З.З.

МУШКИЛОТ ВА РОҲҶОИ ҲАЛЛИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур омӯзиши ин масъала муҳим арзёбӣ мегардад, зеро объекти таҳқиқот маҷмӯи талаботҳои аҳоли мебошад, ки он низ баробари тағйирпазирии иқтисодиёт рушд мекунад. Сатҳи зиндагӣ дар маънои маҳдуд ва васеъ фаҳмида мешавад – мутаносибан дар маънои маҳдуд ҳамчун «арзёбии арзиши даромад, хароҷот, истеъмол, пасандозҳо, амонатҳо» ва дар маънои васеъ ҳамчун «дараҷаи қонъ намудани талаботи моддӣ ва маънавӣ». Омӯзиши омори даромадҳо аз муайянкунии нишондиҳандаҳое, ки таъйинот ва вазифаҳои мушаххас доранд, оғоз гардида, дорои як қатор мафҳумҳои асосӣ мебошанд, истифода бурда мешаванд.

Калидвожаҳо: даромадноки, талабот, баҳодихи, омори кишоврзӣ, даромадноки

Ғуломова З.З.

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье изучение данного вопроса считается важным, поскольку объектом исследования является совокупность потребностей населения, которая также развивается вместе с гибкостью экономики. Уровень жизни понимается в ограниченном и широком смысле — соответственно, в ограниченном смысле как «оценка величины доходов, расходов, потребления, сбережений, вкладов» и в широком смысле как «уровень удовлетворения материальных и духовные потребности». Изучение статистики доходов начинается с выявления показателей, имеющих конкретные цели и функции, содержащих ряд основных понятий и используемых.

Ключевые слова: доходность, спрос, оценка, сельскохозяйственная статистика, рентабельность.

Gulomova Z.Z.

PROBLEMS AND WAYS OF THE DECISION OF THE STANDARD OF LIVING OF AGRICULTURAL POPULATION OF REPUBLIC TAJIKISTAN

In given article this point in question studying is considered important as object of research is set of requirements of the population which also develops together with flexibility of economy.

The standard of living is understood in the limited and wide sense - accordingly, in the limited sense as «an estimation of size of incomes, expenses, consumption, savings, contributions» and in a broad sense as «level of satisfaction material and spiritual needs»

Studying of statistics of incomes begins with revealing of the indicators having specific goals and functions, basic concepts containing a number and used.

Keywords: profitableness, demand, an estimation, the agricultural statistics, profitability.

Омӯзиши сатҳи зиндагии аҳоли аз муайянсозии як нишондиҳанда ё ҳалли як масъалаи марбут ба аҳоли ғайриимкон аст, зеро сатҳи зиндагӣ ин нишондиҳандаи макроиқтисодӣ буда аз бештари нишондиҳандаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангӣ, географию экологӣ ва дигарҳо вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз омӯзиши ин масъала муҳим арзёбӣ мегардад, зеро объекти таҳқиқот маҷмӯи талаботҳои аҳоли мебошад, ки он низ баробари тағйирпазирии иқтисодиёт рушд мекунад.

Сатҳи зиндагӣ дар маънои маҳдуд ва васеъ фаҳмида мешавад – мутаносибан дар маънои маҳдуд ҳамчун «арзёбии арзиши даромад, хароҷот, истеъмол, пасандозҳо, амонатҳо» ва дар маънои васеъ ҳамчун «дараҷаи қонъ намудани талаботи моддӣ ва маънавӣ» [1].

Сатҳи зиндагиро категорияи мураккаб, серпахлӯ ва бисёрҷабҳа меҳисобанд, ки таҳқиқи комплекси он танҳо бо воситаи низоми нишондиҳандаҳои омӯрӣ амалӣ мегардад. Чунин низоми пурра, ки ҷавобгӯи талаботи замони муосир мебошад, «Нишондиҳандаҳои асосии

сатҳи зиндагии аҳоли дар шароити иқтисоди бозорӣ» ба шумор меравад. Низоми мазкур ба 5 қисм тақсим мегардад, ки ба он нишондиҳандаҳои зерин дохил мешаванд[2]:

Даромади аҳоли яке аз нишондиҳандаҳои муҳим дар муайянсозии сатҳи зиндагии аҳоли ба шумор меравад, зеро аз он дараҷаи таъминоти талаботи шахсии аҳоли вобастагӣ дорад.

Нишондиҳандаҳои даромадгирии аҳоли ҳамчун индикаторҳои сатҳи зиндагӣ фаҳмида мешаванд.

Ба андешаи Чон Хикс даромадро ҳамчун ҷамъи нишондиҳандаи максималӣ бояд муайян кард, ки дар давоми даври муайяни вақт ба истеъмол метавонад сарф карда шавад ва баробари ин сармояе, ки дар аввали давр мавҷуд буд дар охири давр нигоҳ дошта шавад. Бо дигар маъно муайянкунии даромад бояд ба одамон нишон диҳад, ки чиқадар одамон метавонанд ба истеъмол сарф кунанд ва худро қашоқтар ҳис накунанд[3].

Омӯзиши омори даромадҳо аз муайянкунии нишондиҳандаҳои, ки таъйинот ва вазифаҳои мушаххас доранд, оғоз гардида, дорои як қатор мафҳумҳои асосӣ мебошанд, истифода бурда мешаванд.

Бештари даромадҳои аҳоли дар шакли пулӣ инъикос меёбанд, ки онҳоро даромадҳои пулӣ меноманд. Даромади пулӣ аҳоли аз ҳаққи меҳнати ҳамаи гурӯҳҳои аҳоли, нафақа, ёрдампулӣ, стипендия ва дигар трансфертҳои (кӯмакҳои) иҷтимоӣ, даромад аз фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, даромад аз моликият дар намуди дарсад аз пасандозҳо, қоғазҳои қиматнок, ҳаққи саҳмия (дивидендҳо), даромадҳои шахсоне, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, инчунин подоши суғурта, қарз, даромад аз фурӯши арзҳои хориҷӣ ва дигар даромадҳо иборат аст. Даромади ҳақиқии пулӣ даромади номиналии пулӣ давраи ҷорӣ мебошад, ки бо индекси нархҳои истеъмоли ифода ёфтааст.

Ба сарчашмаҳои даромади пулӣ аҳоли инҳо мансубанд:

- музди меҳнат;
- даромади кормандон аз корхонаҳо, ташкилотҳо ба ғайр аз музди меҳнат;
- трансфертҳои иҷтимоӣ;
- даромадҳо аз моликият;
- даромад аз фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ;
- даромад аз фаъолияти соҳибкорӣ;
- даромад аз фурӯши асъори хориҷӣ;
- дигар даромадҳо (муҳочирати меҳнатӣ).

Дар бештари корҳои илмӣ ба нишондиҳандаи «дигар даромадҳо» диққати асосӣ дода намешавад, зеро оид ба ин манбаи даромадноки иттилооти саҳеҳ мавҷуд нест. Аммо фаромӯш набояд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз қисмҳои асосии ин гурӯҳи даромадҳоро интиқоли маблағи муҳочирони меҳнатӣ ва ҷиҳозхое, ки барои беҳдошти зиндагӣ заруранд (телевизор, яхдон ва ғ), ташкил медиҳад.

Дар корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бузургии ҳадди ақали зиндагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 400 сомонӣ қабул гардидааст, ки он аз қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Ҳадди ақали зиндагӣ» аз 19 май соли 2009 таҳти №521 сарчашма мегирад[3].

Натиҷаи таҳқиқот бо истифода аз усулҳои оморию риёзӣ муқаррар намуд, ки агар бузургии ҳадди ақали зиндагӣ 400 сомонӣ ба як аъзои оила қабул карда шавад, пас аз нав гурӯҳбандии аҳоли вобаста бақобилияти ҳампоягии аъзори миллий бо назардошти маълумоти таҳқиқоти бучаи хонавода нишон медиҳад, ки 92 дарсади дараҷаи даромадгирии ҳар як аъзои хонаводаи ҷумҳурӣ аз меёри ҳадди ақал камтар аст. Аз маълумоти ҷадвали 2.16 истифода бурда чунин нишондиҳандаро ба даст меорем:

$$cumF = (400-400) * 0,011/20 + 0,914 = 0,914$$

Ҳамин тавр, дараҷаи даромадгирии 91,4%-и аҳоли аз меёри ҳадди ақали зиндагӣ камтар аст.

Дар рафти ҳисоби маълумоти таҳқиқоти интихобии хоҷагиҳои хонавода маълум гардид, ки даромади миёнамоҳонаи хоҷагиҳои хонаводаи таҳқиқшаванда – 1843 сомонӣ ва шумораи миёнаи аъзоёни хоҷагиҳои мазкур—6 нафарро ташкил мекунад. Пас аз инҷо бармеояд, ки даромади миёнамоҳонаи ҳар як аъзои оилаи таҳқиқшаванда ба 307,1 баробар аст (Замимаи 7).

Бояд қайд намуд, ки бештари нишондиҳандаҳои омӯрӣ дорои камбудии мебошанд. Чунончи аз рӯи нишондиҳандаи ММД наметавон сатҳи неқӯаҳволии иқтисодиро тавсиф кард. Ҳамчунин коэффитсиенти Джини (ва нишондиҳандаҳои дигари дараҷаи нобаробарӣ) наметавонанд пурра тасвири воқеии дараҷаи нобаробарии даромадҳоро дар иқтисодиёт таъмин кунанд.

Ин якчанд сабаб дорад:

Пеш аз ҳама, сатҳи даромади шахсони воқеӣ доимӣ нестанд ва метавонанд дар муддати тӯлонӣ тағйир ёбанд. Даромади аҳолии ҷавон, ки нав донишгоҳро хатм кардаанд, аксаран ҳадди ақаланд ва дар ҳоле афзоиш меёбанд, ки шахс таҷрибаи зиёдтар дошта сармояи инсонияш рушд меёбад. Дараҷаи баландтарини даромадҳои бештари аҳолии ҷун қоида аз синни 40 ё 50-солагӣ дида мешаванд, ки натиҷаи таҳлили маълумоти интихобӣ инро собит намуд ва дар ҷадвали 1 айён аст.

Ҷадвали 1.

Ҷадвали муттаҳидшуда							
	Даромади умумии хоҷагӣ дар 1 моҳ (сомонӣ)						
	то 400	400-800	800-1200	1200-1600	1600-2000	зиёда аз 2000 ҳазор	
то 20	0,3%	-	0,8%	-	0,3%	0,5%	1,8%
20-29	0,8%	0,5%	0,5%	0,3%	-	0,8%	2,8%
30-39	1,5%	2,3%	6,0%	3,5%	4,0%	5,3%	22,5%
40-49	0,8%	4,8%	5,8%	6,3%	6,3%	12,8%	36,5%
50-59	-	1,8%	4,8%	3,5%	3,8%	8,8%	22,5%
60 ва зиёд	0,3%	0,5%	2,3%	1,8%	2,3%	7,0%	14,0%
Ҳамагӣ	3,5%	9,8%	20,0%	15,3%	16,5%	35,0%	100,0%

Сарчашма: Маълумоти таҳқиқоти интихобии гузаронидашудаи муаллиф оид ба арзёбии сатҳи зиндагии аҳолии – Душанбе, 2019.

Вақте ки шахс ба нафақа меравад, даромадаш шадидан коҳиш меёбад. Ин падида дар иқтисодиёт давраҳои ҳаётӣ ном дорад. Аммо шахс қобилияти ҷуброн кардани фарқияти даромадҳоро дар марҳилаҳои гуногуни давраи ҳаётӣ бо воситаи бозори молиявӣ – гирифтани қарзҳо ё сарфа кардани пасандозҳо дорад. Ҳамин тариқ, аҳолии ҷавон, ки дар оғози давраи ҳаёт ҳастанд, меҳоянд қарзҳоро барои таҳсилот ё қарзҳои ипотека гиранд. Одамоне, дар арафаи анҷомёбии давраи ҳаёти иқтисодӣ ҷойгир шудаанд, фаъолона пасандоз мекунанд.

Тибқи маълумоти натиҷаи таҳқиқоти интихобии хоҷагиҳои хонавода аз ҷониби муаллиф маълум гардид, ки даромади зиёда аз 2000 сомонро 12,8%-и хоҷагӣҳои мегиранд, ки сардори хоҷагашон дар синну соли 40-49 солагӣ қарор доранд.

Маълум гашт, ки қачхатаи Лоренс ва коэффитсиенти Джини, давраҳои ҳаётро ба инобат намегиранд, аз ин рӯ ин нишондиҳандаҳо сатҳи нобаробарии даромадҳоро дар ҷомеа пурра баҳогузорӣ намекунанд.

Дуюм, зудҳаракатии иқтисодиёт ба даромадҳои инфиродӣ таъсир мерасонад. Иқтисоди давлатҳои мутараққӣ намунаи иқтисодиёти имкониятҳо аст, вақте ки шахси воқеӣ аз кишри поёнӣ бо шарофати якҷояшавии ғайрат, қобилият ва бурдборӣ, шахсияти хеле муваффақ мегардад ва таърих бисёре аз ҷунин мисолҳоро медонад. Аммо ҷунин ҳолатҳое

низ маълуманд, ки соҳибкорони бузург ба ҳолати муфлисшавӣ омадаанд. Табиист, ки дар чунин иқтисодҳо як хоҷагии хонаводаи алоҳида дар ҳаёти худ вақт дорад, ки якчанд категорияи тақсмоти даромадхоро бинад. Ва ин ба зудҳаракатдиҳии баланди иқтисодиёт алоқаманд мебошад. Барои мисол, як хоҷагии хонавода метавонад дар як сол ба гурӯҳи дорои сатҳи ҳадди ақали даромад дохил карда шавад ва соли оянда аллакай ба гурӯҳи сатҳи миёнаи даромад дохил гардад. Качхатаи Лоренс ва коэффитсиенти Джини низ чунин таъсиротро ба инобат намегиранд.

Сеюм, шахсони алоҳида метавонанд трансфертхоро дар шакли воқеӣ гиранд (ба ин мисол шуда метавонад интиқоли маблағи муҳочирон), ки ин амалиётҳо дар качхатаи Лоренс инъикос наёфтаанд, гарчанде ки он ба тақсмоти даромадҳои шахсони воқеӣ таъсир мерасонанд. Трансфертҳо дар шакли воқеӣ метавонанд ҳамчун кӯмак ба гурӯҳҳои камбизоаттарини аҳоли ҳамчун маҳсулоти ғизоӣ, либоса амалӣ гарданд, вале одатан онҳо дар шакли имтиёзҳои сершумор (сафари ройгон дар нақлиёти чамбиятӣ, сафарҳои ройгон ба осоишгоҳҳо ва ғайра) дода мешаванд. Бо назардошти чунин трансфертҳо вазъи иқтисодии табақаҳои камбизоаттарини аҳоли беҳтар мегарданд, аммо качхатаи Лоренс ва коэффитсиенти Джини инро ба инобат намегиранд.

Ин нишондиҳандаҳо барои баҳодиҳии сатҳи нобаробарии даромадҳо истифода шуда, дар арзёбии мусбии таҳлили иқтисодӣ истифода мегарданд. Фаромӯш набояд кард, ки таҳлили мусбат аз таҳлили нормативӣ (меъёрӣ) фарқ мекунад. Таҳлили мусбат, иқтисодиётро чуноне ки ҳаёт объективӣ таҳлил мекунад ва таҳлили меъёри кӯшиш мекунад, ки беҳбудии иқтисодиётро ба ҷо орад, ба қадри “бояд бошад”. Агар арзёбии дараҷаи нобаробарӣ таҳлили мусбии иқтисодӣ бошад, пас кӯшиши кам кардани нобаробарии тақсмоти даромадҳо ба соҳаи таҳлили меъёрии иқтисодӣ тааллуқ дорад[5].

Адабиёт

1. Амонова Д.С. Особенности потребления населения Республики Таджикистан / Амонова Д.С // Рынок труда (научный журнал). ГУ «НИИ труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан». –2015. – №2 (25). – С. 10-15.
2. Федоренко Н.П. Система экономико-математических моделей для анализа и прогноза уровня жизни / Н.П. Федоренко, Н.М. Римашевская. – М.: Наука, 1986, – С. 6 – 7.
3. Аҳмадов Ф.М. / Системаи ҳисобҳои милли. Дастури таълимӣ / Ф.М. Аҳмадов, С.С. Мирзоев. – Душанбе: матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2019. – С.60.
4. Закон Республики Таджикистан «О прожиточном минимуме»: офиц. текст // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе, 2009. – №5. – 328 с.
5. Хушвахтзода Қ.Х., Аҳмадов Ф.М., Ашуров Ф.М. Арзёбии омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монографияи илмӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.М. Аҳмадов, Ф.М. Ашуров // Душанбе– 2021, сах. 127.
6. Гавриленков, Е. Экономический рост и монетизация экономики //Экономика России XXI. век, 2004. - №15. - С. 128
7. 3. Греков, И.Е. Об определении монетизации экономики и ее оптимальном уровне. Отдельный оттиск. Работа выполнена в рамках гранта Президента РФ для государственной поддержки молодых российских ученых МК-8101.2006.6. URL: <http://www.pandia.ru/text/77/203/76226.php> (дата обращения: 20. 12.2019 г.).
8. Илларионов, А.Н., Реальный валютный курс и экономический рост. // «Вопросы экономики», 2002. — №2
9. Кембелл, Р. Экономикс.//Кембелл Р., Маконелл, Сетенли Л. Брю. ИНФРА М., 2003. С.50.

Рахимов С.Қ.

ТАВАРРУМ ДАР НИЗОМИ ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗИ МУОСИР

Дар мақолаи илмӣ омилҳоеро, ки боиси афзоиши таваррум дар заминаи иқтисоди сабз ва инчунин оқибатҳои он барои рушди таҷрибаҳои истеҳсолоти устувор ва истеъмолат баррасӣ карда мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба хатарҳои таваррум ва сиёсати экологии давлатӣ, инчунин механизмҳои дастгирии ташаббусҳои сабз дар шароити фишори таваррум дода мешавад. Таъсири таваррум ба арзиши технологияҳои сабз ва манбаъҳои барқароршавандаи энергия низ таҳлил карда мешавад, ки дар навбати худ ба рақобатпазирии иқтисоди сабз таъсир мерасонад. Дар мақолаи илмӣ зарурати муносибати ҳамаҷониба барои идоракунии хатарҳои иқтисодӣ ва экологӣ таъкид шуда, аҳамияти талошҳои муштаракӣ ҳукумат, соҳибкорон ва ҷомеа дар амалисозии дигаргуниҳои устувори иқтисодӣ таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: таваррум, таварруми сабз, иқтисоди сабз, тағирёбии иқлим, агфлятсия, таварруми сабз, рушди устувор, захираҳои табиӣ, технологияҳои сабз, хатарҳои таваррум, хатарҳои иқтисодӣ, хатарҳои экологӣ.

Рахимов С. К.

ИНФЛЯЦИЯ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ЗЕЛЁННОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье рассматриваются факторы, способствующие инфляции в контексте зелёной экономики, а также её последствия для развития устойчивых методов производства и потребления. Особое внимание уделяется взаимодействию между инфляционными рисками и государственной политикой в области экологии, а также механизмам поддержки зеленых инициатив в условиях инфляционного давления. Анализируется также влияние инфляции на стоимость зеленых технологий и возобновляемых источников энергии, что, в свою очередь, сказывается на конкурентоспособности зелёной экономики. Работа подчеркивает необходимость комплексного подхода к управлению экономическими и экологическими рисками, а также акцентирует внимание на важности совместных усилий правительства, бизнеса и общества в реализации устойчивых экономических преобразований.

Ключевые слова: инфляция, зелёная инфляция, зелёная экономика, изменения климата, агфляция, зелёная инфляция, устойчивая развития, природные ресурсы, зелёные технологии, инфляционные риски, экономические риски, экологические риски.

Rakhimov S. K.

INFLATION IN THE SYSTEM OF FACTORS OF FORMATION OF THE MODERN GREEN ECONOMY ABSTRACT

This article examines the factors contributing to inflation in the context of the green economy, as well as its consequences for the development of sustainable production and consumption methods. Particular attention is paid to the interaction between inflation risks and public environmental policy, as well as mechanisms to support green initiatives in the face of inflationary pressure. The impact of inflation on the cost of green technologies and renewable energy sources is also analyzed, which, in turn, affects the competitiveness of the green economy. The work emphasizes the need for an integrated approach to managing economic and environmental risks, and also focuses on the importance of joint efforts of the government, business and society in implementing sustainable economic transformations.

Key words: inflation, greenflation, green economy, climate change, agflation, green inflation, sustainable development, natural resources, green technologies, inflation risks, economic risks, environmental risks.

Дар амал татбиқ намудани муносибатҳои бозаргонӣ дар давлатҳои пасошуравӣ, ки ҳамчун як давлати мустақил ба вучуд омаданд, аз давраҳои нахустини ислоҳоти пешгирифта дар зерин таъсири таваррум амалӣ гардид ва он то имрӯз идома дорад. Бешубҳа дар давраи аввали ислоҳоти иқтисодӣ дар бозорҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон суръати баланди болоравии нархҳо нисбатан шадид ба назар мерасид. Вале дар солҳои охир, алалхусус, пас аз ба муомилот воридшавии пули миллий – “сомонӣ”, барои дар сатҳи паст нигоҳдории суръати якмароми болоравии нархҳо имконият фароҳам омад.

Новобаста ба омӯзиши шароит ва сабабҳои ба вучуд омадани таваррум моҳияти падидаи мазкур ва оқибатҳои иҷтимоиву иқтисодии он барои ҷомеа масъалаҳои нигаронкунандаи муосир ба ҳисоб мераванд, зеро он ҳамасола ба болоравии арзиши зиндагӣ оварда мерасонад ва дар ин замина ба рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа аз ҷумла барои рушди иқтисодияти сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири ҷиддиву назаррас дорад. Вобаста ба ин, тадқиқ ва таҳия кардани чораҳои самарабахши маъмурию-ташкилӣ ва иқтисодӣ оиди ба танзим даровардани равандҳои таваррум имрӯз ба сифати яке аз вазифаҳои асосии давлат боқӣ мондааст.

Чӣ тавре, ки дар Паёми худ Ҷаноби оли қайд намуданд: Дар кишвари мо ҳар сол офатҳои табиӣ, аз ҷумла хушксолӣ, омадани сел, фаромадани тарма ва ярҷ ба аҳоли ва иқтисоди кишвар зарари зиёд мерасонанд.

Бинобар ин, бо мақсади истеҳсоли «энергияи сабз», рушди «иқтисоди сабз» ва паст кардани партови газҳои гулхонаӣ зарур аст, ки дар самти сармоягузори давлатӣ ва рақамикунории ҳифзи муҳити зист тадбирҳои иловагӣ амалӣ карда шаванд.

Дар ин давра ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ беш аз 15 фоиз, кишоварзӣ зиёда аз 11, хизматрасонии пулакӣ 16, боркашонӣ 15, мусофиркашонӣ ва гардиши савдо 12 ва маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ 7 фоиз афзоиш ёфта, сатҳи таваррум дар доираи нишондиҳандаҳои мақсаднок 3 фоизро ташкил намуд^[1].

Аксарияти иқтисодчиён бар он ақидаанд, ки таваррум раванди номутавозунии пешниҳод ва талабот аст, ки дар натиҷаи он фурӯрагии қурби ашёи миллий нисбат ба молу маҳсулот ва хизматрасонӣ ба назар мерасад. Ба ақидаи С.М.Никитин, ки дар мақолаи худ қайд мекунад: «Таваррум дар беқурбшавии пул падида омада, зухуроти равшани худро дар баландшавии нархҳо пайдо мекунад»^[2].

То давраи муосир дар кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимони соҳа барои татбиқ намудани сиёсати зиддитаваррумӣ таҷрибаи зиёде андӯхта шудааст. Аммо тадбирҳои андешидашуда ва татбиқшуда нисбати ҳаллу фасли мушкилоти болоравии нархҳо дар иқтисодияти миллий то ҳол натиҷаҳои назаррас ва интизоршавандаро намодаанд. Ин ҳолатро метавон бо далелу омилҳои зерин баён кард:

Якум, дар саросари кишвар ҳолати музмини тамоюли таваррумӣ дар тамоми соҳаҳо ва бахшҳои иқтисодият, хусусан дар бахши истеъмолӣ мушоҳида мешавад, ки дар болоравии умумии нархи маҳсулоти хӯрокворӣ ва ғайрихӯрокворӣ зоҳир мегардад;

Дуюм, дар истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ вобаста ба болоравии арзиши ашёи хом ва маводе, ки асосан маҳсулоти воридотӣ мебошанд, афзоиши арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда ба назар мерасад, ки ин дар болоравии нархҳо инъикос меёбад.

Аз ин лиҳоз гуфтан ҷоиш аст, ки таъсири иқтисодии таваррум дар ҳоҷагии миллии мо ва рушди бемайлони иқтисодияти сабз хело калон аст, яъне дар ҳар як шароити муайян дараҷаи таваррум аз назорат баромада, эҳтимолияти бузургии ба дараҷаи идоранашаванда мубаддал гаштанро дорад. Бинобар ин, дар назария ва амалияи иқтисодии муосири ватанӣ омӯзиши илмӣ ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии иқтисодии таваррум ва танзими он дар иқтисодияти Тоҷикистон, бешубҳа, аҳамияти хос дорад, ки мавриди таҳқиқот қарор дорад.

Ҳоло аксар олимону коршиносон бар он назаранд, ки гузариш аз модели анъанавии рушди иқтисодӣ ба иқтисодияти сабз, баҳри ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола (ҲРХ) имконоти мусоид фароҳам меорад. Ба ибораи муҳаққиқ А.Б. Вебер: «*Концепсияи рушди устувор ин антизеси глобализатсия мебошад*». Аз ин бармеояд, ки Рушди Ҳазорсола

тренди умумичаҳонӣ буда, он на танҳо рушди устувори Иқтисодиёти миллӣ, балки иқтисодиёти ҷаҳониرو низ таъмин менамояд^[3].

Бо мақсади рушди «иқтисоди сабз», мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҷалби сармояю технологияҳои каммасраф «Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» қабул гардида, ки он дар 15 соли минбаъда мавриди татбиқ қарор хоҳад гирифт.

Мақсади Стратегияи мазкур гузаронидани ислохоти дастурӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти «иқтисоди сабз» мебошад^[4].

Амалӣ намудани Стратегияи мазкур ба таъмини рушди устувор дар соҳаҳои иқтисодиёт, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯахлоқии мардуми Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Иқтисоди сабз консепсияест, ки ба рушди устувор нигаронида шудааст, ки ҷанбаҳои экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодиро ба назар мегирад. Бо вучуди ин, таваҷҷуҳи афзоианда ба ташаббусҳои экологӣ ва гузариш ба усулҳои устувори истеҳсол ва истеъмоли молҳо ва хизматҳо низ метавонад боиси мушкилоти нави иқтисодӣ гардад. Яке аз ин омилҳо тасири таварруми сабз мебошад, ки дар натиҷаи болоравии нархҳои технологияҳои сабз, захираҳо ва хизматрасониҳои марбут ба ҳифзи муҳити зист ба вучуд меояд.

Яке аз назарияи нав, ки сиёсати иқлим боиси болоравии нархи нерӯи барқ мегардад ва ба ин васила дар рушди иқтисодиёти сабз дар кишварҳои гуногун таъсир мерасонад ин таварруми сабз “гринфлятсия” номида мешавад. Гринфлятсия-(greenflation; аз green – «сабз» ва inflation – «таваррум») гирифта шудааст^[5].

Таварруми сабз- ҳамчун афзоиши муваққатӣ ё дарозмуддати нархҳои молҳо ва хизматҳо бо гузариш ба усулҳои устувори пешбурди тиҷорат ва зиндагӣ муайян карда мешавад. Ин метавонад ба болоравии нархи энергияи барқароршаванда, технологияҳои нав, маҳсулот ва захираҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва усулҳои партов ва коркарди партовҳоро дар бар гирад.

Омилҳои асосие, ки ба таварруми сабз мусоидат мекунанд, инҳоянд:

1. Талабот ба технологияҳои устувор: Афзоиши талабот ба панелҳои офтобӣ, мошинҳои барқӣ ва дигар технологияҳои сабз метавонад боиси баланд шудани нархҳо бо сабаби маҳдуд будани захираҳо ва иқтисоди истеҳсоли гардад.

2. Танзим ва андозҳо: Ҷорӣ кардани андозҳо ва қоидаҳои нави экологӣ метавонад арзиши истеҳсолотро барои ширкатҳое, ки ба стандартҳои устуворӣ ҷавобгӯ нестанд, афзоиш дода, ин хароҷотро ба истеъмолкунандагон гузоранд.

3. Сармоягузорӣ ба инфрасохтори устувор: Зарурати сармоягузорӣ ба инфрасохтори сабз метавонад боиси афзоиши хароҷоти буҷет ва дар натиҷа болоравии нархҳои хизматрасонӣ ва молҳо гардад.

4. Таварруми сабз метавонад барои иқтисоди сабз ҳам оқибатҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ дошта бошад. Оқибатҳои мусбӣ ва манфии таварруми сабз (ниг. ба ҷадвали 1,2).

Ҷадвали 1. – Оқибатҳои мусбӣи таварруми сабз

№	Роҳҳои бартараф намудани оқибатҳои мусбӣи таварруми сабз	
1	Рушди инноватсионӣ:	Дастрасии нархҳо барои технологияҳои сабз метавонад ширкатҳоро барои сармоягузорӣ дар таҳқиқот ва таҳияи қарорҳои нав, ки ба рушди устувор мусоидат мекунанд, ҳавасманд кунад.

2	Ҳавасмандгардони гузариш ба манбаъҳои барқароршавандаи энергия:	Афзоиши нархҳо барои захираҳои истихроҷшуда ва технологияҳои кам кардани карбон метавонад манбаъҳои барқароршавандаи энергияро рақобатпазиртар кунад.
3	Таъсири ҷойҳои корӣ:	Сармоягузорӣ ба иқтисоди сабз метавонад боиси пайдоиши ҷойҳои нави корӣ дар соҳаҳои марбут ба рушди устувор ва ҳифзи муҳити зист гардад.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия карда шудааст.

Ҷадвали 2. – Оқибатҳои манфии таваррумӣ сабз

№	Роҳҳои бартараф намудани оқибатҳои манфии таваррумӣ сабз	
1	Сатҳи дастрасӣ:	Болоравии нархи маҳсулот ва технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза метавонад онҳоро барои гурӯҳҳои камдаромад дастнорас созад, ки боиси нобаробарии иҷтимоӣ гардад.
2	Зиёдшавии хароҷоти истеҳсолӣ:	Барои ширкатҳое, ки бояд қоидаҳои экологиро риоя кунанд, афзоиши хароҷоти технология ва ашёи хом метавонад боиси баланд шудани нархи маҳсулот ва коҳиши рақобатпазирии онҳо гардад.
3	Хатарҳои таваррумӣ сабз:	Агар сатҳи таваррумӣ сабз боло равад, он метавонад боиси афзоиши умумии таваррум дар иқтисодиёт гардад, ки ба тамоми бахшҳои иқтисодиёт, аз ҷумла ба иқтисоди сабз таъсири манфӣ мерасонад

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия карда шудааст.

Бо вучуди ин, тадқиқотҳои солҳои охир нишон медиҳанд, ки таъсири таварруми сабз ҳам ба нархи нерӯи барқ ва ҳам сиёсати иқлим аксар вақт аз ҳад зиёд арзёбӣ мешавад.

Якчанд механизмҳо вучуд доранд, ки тавассути онҳо зарбаҳои энергетикӣ ба таваррум таъсир мерасонанд.

Сузишворӣ, газӣ табиӣ, гармӣ ва нерӯи барқ ба сабаби истеъмоли, ки барои ҳисоб кардани индекси нархҳои истеъмоли истифода мешавад, дохил карда мешаванд ва болоравии нархи онҳо ба таваррум истеъмолкунандагон таъсири мустақим дорад. Зарбаҳои энергетикӣ боиси афзоиши хароҷоти истеҳсолот дар саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт гардида, ширкатҳоро маҷбур мекунад, ки хароҷоти афзоишдари ба фурӯши нархи маҳсулоти худ гузаронанд. Баландшавии нархи нерӯи барқ метавонад интизориҳои таваррумиро дар хонаводаҳо ва корхонаҳо таҳриқ диҳад ва ба ин васила спирали таваррумро ба вучуд орад (гарчанде ки метавонад таъсири ҷуброни афзоиши нархҳо бо коҳиши даромади воқеии хонаводаҳо ва хароҷоти онҳо ба молҳо ва хизматрасониҳои ғайриэнергетикӣ бошад).

Ҳамин тариқ, сиёсати иқлим ба нархи нерӯи барқ ва ба таваррум дар кишварҳои пешрафта таъсир мерасонад. Аммо, ин таъсир умуман бо ҷузъи энергетикӣ таварруми сабз алоқаманд буда, табиати кӯтоҳмуддат дорад ва аз фарогирии соҳаҳои партовкунандаи газҳои гулхонаӣ, сиёсати амалишудаи фискалӣ ва пулиро қарзӣ ва суръати татбиқи гузариши энергия.

Яке аз коршиносони машҳури амрикоӣ дар соҳаи молияи байналмилалӣ Фритс Махлуп қайд мекунад, ки «болоравии қурби асъори хориҷӣ маҳсулоти воридотиро бо воҳиди пули миллий қиматтар карда, молҳои содиротиро бо воҳиди асъори хориҷӣ нисбатан арзон мекунад»^[6].

Дар шароити муосир яке аз назарияи дигар, ки таваррумро ҳамчун номутаносибии рушди соҳаи кишоварзӣ мефаҳмонад мавҷуд аст. Ин намуди таваррумро дар адабиётҳои иқтисодӣ бо мафҳуми махсус «агфлятсия» меноманд. Бо тарзи дигар онро инфлятсияи аграрӣ (таварруми аграрӣ) меноманд ё бо забони тоҷикӣ «агтаваррум» гуфтан мумкин аст.

Тибқи ақидаи олимони иқтисодӣ чунин намуди таваррум асосан дар кишварҳое, ки дар сохторашон соҳаи кишоварзӣ нақши муҳим дорад, ё ин ки дар он кишварҳое, ки вобастагии воридотӣ аз молҳои кишоварзӣ хело баланд аст, мушоҳида кардан мумкин.

Кишвари мо Тоҷикистон, ки бо сохтори аграрӣ – индустриалии иқтисодиёт маънидод карда мешавад, фаҳмидани асосҳои илмии «агфлятсия» ва коркарди чорабиниҳо оид ба пешгирии он хело муҳим аст. Аз ин лиҳоз қайд кардан мумкин аст, ки дар чараёни рушди таваррум дар иқтисодиёти кишвари мо нақши хосаро ҳолати истеҳсоли молҳои кишоварзӣ низ дорад. Бӯҳронҳои истеҳсолии молҳои кишоварзӣ дар ин ё он давраи тараққиёти иқтисодиёт ҳамчун асоси баландшавии таварруми сабз баромад карда метавонад. Масалан, бо шароитҳои иқлимӣ-табӣӣ агар истеҳсолоти маҳсулоти картошка дар ҷумҳурӣ кам шавад, он ба афзоиши нархи ҳама гуна молҳо таъсир мерасонад.

Ҳолати истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ бевосита ба амалишавии стратегияи давлатии татбиқи иқтисодиёти сабз ва таъмини кишвар бо амнияти озуқаворӣ хело бузург аст. Дар ҳолати бӯҳрони истеҳсолии ин ё он намуди маҳсулоти кишоварзӣ ба хавфи баландшавии таваррум ва дар натиҷа ба рушди иқтисодиёти сабз монёӣ шуда метавонад. Бинобар ин, яке аз самтҳои танзими таваррум дар Тоҷикистон бояд самаранок истифодабарии заминҳои кишоварзӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва умуман дар дараҷаи зарурӣ гузаронидани ислоҳоти кишоварзӣ бояд бошад.

Дар бисёр ҳолатҳо дар иқтисодиёти Тоҷикистон ба вуқӯъ омадани таваррум аз ҳолати истеҳсоли молҳои зерин вобастагӣ дорад. Таъсири бузурги намуди “агтаваррум”, асосан дар ҳолати бӯҳрони истеҳсолии чунин намуди маҳсулотҳои кишоварзӣ бештар зоҳир мегардад: гандум ва дигар маҳсулотҳои ғаладона, картошка, рағани растанӣ, гӯшт, маҳсулотҳои ширӣ, меваҳо ва якчанд намудҳои дигар, ки барои талаботи инсон ба маводи ғизоӣ, ё ин ки дар саноат ҳамчун ашёи хом ба чараёни баландшавии нарх хело таъсирнок аст.

Бӯҳрони истеҳсоли молҳои мазкур воридоти онҳоро зиёд мекунад ва ҳолати мазкур дигар механизмҳои таваррумо, яъне “таврруми воридотиро” низ дар самти баландшавии нарх фаъол мегардонад. Дар Тоҷикистон ҳоло дар бисёр мавридҳо чараёни истеҳсолоти маҳсулотҳои кишоварзӣ характери ноустувор дорад. Ҳоло дар соҳаи кишоварзӣ субъектҳои хоҷагидорӣ бо номи хоҷагиҳои давлатӣ (совхозҳо), коллективӣ (колхозҳо) пурра барҳам дода шудааст. Ба ҷои онҳо хоҷагиҳои деҳқонии бисёршумора пайдо шудааст, ки ҳоло дар бештари онҳо меҳнати дастӣ зиёд аст. Бо тарзи дигар гуем бештари хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки имкониятҳои маҳдуди молиявӣ дорад аз техника ва технологияҳои замонавӣ, тухмиҳои босифат, навъҳои маҳсулнокиаш баланд, ҳайвонҳои зотдори хонагиро дар фаъолияти хоҷагидориашон бо пурраги истифода бурда наметавонанд. Натиҷаи ин дар он зоҳир мегардад, ки истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ дар сатҳи паст аз иқтидорҳои мавҷуда боқӣ мемонад, ки он ба амнияти озуқаворӣ ва рушди иқтисодиёти сабз низ таъсир мерасонад.

Дар бисёр мавридҳо хоҷагии деҳқонӣ танҳо барои таъмини шароитҳои минималии зиндагии аҳолии деҳот имкон медиҳад. Дар навбати худ масъалаи интенсификатсияи истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, воридоти технологияи инноватсионӣ амалӣ наметавонад. Бинобар ин, дар ин самт аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва амлӣ гаштани барномаҳои махсус оид ба рушди комплекси агросаноатӣ хело зарур аст. Ба ақидаи мо дар ҷорчӯбаи амалишавии чунин барномаҳо муаммоҳои инноватсиякунонии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд ҳаллу фасли худро ёбад. Дар ин самт боз як роҳи дигарро асоснок ба назар гирифтани мумкин аст, яъне якҷоякунонии хоҷагиҳои деҳқоние, ки ғайрисамаранок фаъолият дорад ва дар базаи онҳо ташкил намудани корхонаҳои калони кишоварзӣ дар намуди хоҷагиҳои давлатӣ, ё ин ки дар шакли ҳамкориҳои давлативу-шахсӣ, ё коллективӣ-ассоциатсиявӣ мувофиқи мақсад аст. Бо ин роҳ ҳалли масалаи агтаваррумо низ ҳал намудан мумкин аст.

Дигар иқтидорҳои пайдоиши таваррум вобастагии воридотӣ аз молҳои озуқаворӣ, ғайриозуқаворӣ, техника ва технологияҳои нав дараҷаи воридшавӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ, инчунин баланд гаштани қурби мубодилавии асъор, болоравии нархи воситаҳои истеҳсоли

дар бозори ҷаҳонӣ боиси болоравии нархҳо дар дохили кишваре мегардад, ки ашёи хом, мавод ва таҷҳизотро ворид мекунад.

Таваррум дар соҳаи кишоварзӣ як падидаи мураккабест, ки метавонад рушди иқтисодӣ сабзро ҳам коҳиш диҳад ва ҳам ҳавасманд кунад. Аз як тараф, болоравии нархи маҳсулоти кишоварзӣ метавонад дар роҳи татбиқи таҷрибаҳои устувор монеа эҷод кунад. Аз тарафи дигар, он метавонад деҳқонон ва ширкатҳоро ба ҷустуҷӯи қарорҳои инноватсионӣ ва оптимизатсияи равандҳои худ ҳавасманд кунад.

Муҳим аст, ки сохторҳои давлатӣ, соҳибкорӣ ва ҷомеа барои таҳияи стратегияҳо, ки барои рафъи ҷанбаҳои манфии таваррум дар соҳаи кишоварзӣ ва дастгирии рушди устувор дар соҳаи кишоварзӣ мусоидат мекунанд, якҷоя кор кунанд.

Барои исбот мо таҳлили иқтидорҳои пайдоиш ва васеъшавии равандҳои таваррумро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия кардаем, ки онро одатан иқтидорҳои пайдоиши таваррум меноманд, ки дар ҷадвали 3. нишон дода шудааст. Моҳияти таҳлили мазкур дар он аст, ки заминаҳои сиёсӣ барои ҷуқур шудани таваррум шароит фароҳам меоранд. Ҳамин тавр, агар давлат бе асос ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ даҳлат намояд, ин албатта боиси болоравии нархҳо мегардад. Ангезаҳои геополитикӣ ба болоравии нарх низ таъсир мерасонанд. Масалан, солҳои охир дар Украина тағйироти ҳокимият ба амал омад, ки ба бесарусомонӣ дар ин кишвар оварда расонид, ки ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, ҳамчун воридкунандаи молҳо аз ин кишвар дар болоравии нархи молҳои истеҳсоли Украина таъсир кард ва ниҳоят таваррумро ба вучуд овард.

Таҳлили дигари омилҳои таваррум иқтисодӣ мебошад. Дар ин ҷо ба сифати мушкilotи асосӣ чунин нишондиҳандаҳо ба монанди динамикаи меъёри бозтамвили Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ), динамикаи шуғл, хароҷоти умумӣ ва ғайра баромад мекунанд (нигаред ба ҷадвали 3.).

Ҷадвали 3. – Таҳлили иқтидорҳои пайдоиш ва васеъшавии равандҳои таваррум ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

иҷтимоӣ	Тағйиротҳои демографӣ; Яъне афзоиши тезу тунди аҳоли; тағйиротҳо дар сохтори қувваи корӣ ва сатҳи маблағгузори иҷтимоӣ; тағйиротҳо дар сатҳи зиндагӣ аҳоли.	Тамоюли рушди КИТОК; дараҷаи баланди воридшавии фондҳои асосӣ; бо сатҳи нокифоя воридшавии намудҳои нави техника ва технологияҳои нав (техника ва технологияҳои сабз); заифии равандҳои инноватсионӣ;	технология
иқтисодӣ	Зиёдшавии арзиши асли, хароҷоти корхонаҳои истеҳсоли ва ташкилотҳои соҳаи маишӣ; гаронии андозӣ; динамикаи қурби асъори милли; инҳисор дар бахшҳои иқтисодӣ;	Вазъияти геополитикӣ дар ҷаҳон; камбудихо, норасоӣҳо дар қонун ва қонунгузорӣ; шиддатнокии тағйирёбии ҳолатҳои байналхалқӣ; вазъияти геополитикӣ дар ҷаҳон; камбудихо, норасоӣҳо дар қонунгузорӣ; шиддатнокии тағйирёбии ҳолатҳои байналхалқӣ; даҳлати барзиёди ҳокимият ба бахшҳои хусусӣ;	сиёсӣ
экологӣ			
Тағйироти иқлим (ҳавои бад, боронҳои шадид, хушксолӣ, барфбории зиёд ва ғ.); заминларзаҳо; омадани малаҳ ва унсурҳои дигари микрокосмос, бодлеси хок ва пастшавии ҳосилнокии замин			

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия карда шудааст.

Дар маҷмӯъ, ҳангоми омӯзиши мушкilotи таваррум дар таҳлил мо барои пайдоиши беқурбшавӣ заминаҳои нав илова менамоем, ки дар пайдоиши равандҳои таваррум нақши муҳиму калон доранд. Ин замина омили экологӣ мебошад. Албатта, омили муҳити зист на

ҳамеша ба таваррум оварда мерасонад, аммо он истисно нест ва ҳар як давраи муайян метавонад тағйиротро дар шароити иқлимӣ обу ҳаво, борону барфҳои шадид, хушксолӣ ба вучуд орад, ки мувофиқан он ба таваррум ва қафомони дар рушди иқтисоди сабз дар кишвар оварда мерасонад.

Ҳамин тариқ, дар байни иқтидорҳои гуногун алоқамандии муайяне мавҷуд аст, ки шароитро ба вучуд оварда, ба ҳам мепайвандад ва ин ба равандҳои таварруми оварда мерасонад.

Дар ҷамъбасти мақола мо ба чунин хулоса омадем, ки пешгирӣ намудани таваррум аз ҷумла таварруми сабз ва таварруми аграрӣ ин як роҳи мураккаб ва бисёрҷабҳаи гузариш ба иқтисоди сабз мебошад. Сиёсати дурусте, ки ба дастгирии инноватсия ва мавҷудияти технологияҳои сабз нигаронида шудааст, метавонад оқибатҳои манфии таваррум махсусан таварруми сабзро ба ҳадди ақал расонад ва онро ба нерӯи пешбарандаи рушди устувор табдил диҳад. Муҳим он аст, ки мақомоти ваколатдор, муҳақиқони соҳавӣ, ниҳодҳои таҳқиқотӣ, бахши хусусӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра барои таҳияи стратегияҳои комилан мутобиқ, ки ҷиҳати бартараф кардани мушкилоти ба таварруми сабз хосбуда ва татбиқи рушди устуворро дар соҳаҳои иқтисоди миллий таъмин мекунанд дар оянда чидду ҷаҳди зиёд тақозо мешавад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023с шаҳри Душанбе. Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 31.10.2024 шаҳри Душанбе
2. Никитини С.М. Инфляция на рубеже 80-х гг.// Вопросы экономики. №3.- 1982. – С. 115.
3. <https://www.imoge.tj/navidhoi-ilmi/seminar/i-tisodi-sabz-va-rushdi-ustuvori-to-ikiston531>
4. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурӣ Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037
5. <https://econs.online/articles/opinions/grinflyatsiya-tseny-na-energonositeli-i-klimaticheskaya-politika/>
6. Махлуп Ф. Этот изменчивый обменный курс: сборник статей: пер с англ. – М.; Дело. 2001. – С. 25-26.

Солиева М.А.

СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ТЕКСТИЛЬНОЙ ОТРАСЛИ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.

Терминология, а в частности, текстильная, как одна из составляющих терминологии в целом, дает возможность раскрыть особенности данной лексики, определить специфику её функционирования в той или иной сфере общения. Целесообразность данной статьи определяется несомненной значимостью лингвистических работ, посвященных изучению специфики функциональной организации конкретной отраслевой терминологии для дальнейшего развития теоретического и прикладного терминоведения. Статья связана с жизненно важной, исконной для общества сферой деятельности, какой является текстильное производство.

Ключевые слова: терминология, текстиль, лексика, лингвистика, отрасль, теория, терминоведение, производство.

Солиева М.А.

УСУЛҲОИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТ ДАР САНОАТИ БОҒАНДАГИИ САБУК

Терминология ва махсусан истилоҳоти нассоҷӣ, ҳамчун яке аз ҷузъҳои истилоҳот дар маҷмӯъ, имкон медиҳад, ки хусусиятҳои ин луғат ошкор карда, хусусияти ғайбӣ он дар як соҳаи муайяни муошират муайян карда шавад.

Ба мақсад мувофиқ будани мақолаи мазкур аҳамияти зиёд ба асарҳои забоншиносӣ, ки ба омӯзиши хусусиятҳои ташкили функсионалии истилоҳоти конкретии соҳавӣ барои инкишофи минбаъдаи истилоҳоти назариявӣ ва амалӣ бахшида шудаанд, дода шудааст. Мақола ба як соҳаи ҳаётан муҳим ва аввалиндараҷаи ғайбӣ ҷомеа, яъне истеҳсоли нассоҷӣ марбут аст.

Калидвожаҳо: истилоҳот, нассоҷӣ, луғат, забоншиносӣ, саноат, назария, истилоҳот, истеҳсолот.

Solieva M.A.

METHODS OF FORMING TERMS IN THE TEXTILE BRANCH OF LIGHT INDUSTRY

Terminology, and in particular textile, as one of the components of terminology as a whole, makes it possible to reveal the features of this vocabulary, to determine the specifics of its functioning in a particular sphere of communication. The expediency of our article is determined by the undoubted significance of linguistic works devoted to the study of the specifics of the functional organization of a specific industry terminology for the further development of theoretical and applied terminology. The article is related to a vital, original area of activity for society, which is textile production.

Keywords: terminology, textiles, vocabulary, linguistics, industry, theory, terminology, production.

Работа по стандартизации терминологии не может проводиться без тщательного изучения словообразовательных закономерностей современного русского языка, выявления основных тенденций в номинации объектов изучаемой дисциплины и наибольшей рациональности термин образовательных моделей для выражения понятий того или иного рода.

Первыми недостатки в наименованиях текстильных объектов выявили специалисты-текстильщики (научные работники, преподаватели вузов, инженеры). Вопрос об упорядочении терминологии текстильной отрасли легкой промышленности был поставлен на страницах журнала «Текстильная промышленность» еще в 1948 году, когда профессор вуза В. В. Линде и технический работник И. В. Анисимов подняли вопрос о необходимости «пересмотра имеющейся и разработки новой» текстильной терминологии [1, с. 25].

В своих публикациях они подчеркивают, что терминология, разработанная Всесоюзным научно-инженерным техническим обществом (ВНИТО) текстильщиков в 1945г. по поручению Всесоюзного комитета стандартизации, не удовлетворяет запросам производителей и научных работников, что обработка собранных терминов затянулась на несколько лет, а между тем материал «стареет», появляются новые наименования. Профессор В. В. Линде при этом выступает против засилья иноязычных терминов в названиях машин, процессов, профессий и пр. Так, недопустимо, по его мнению, например, чтобы термин ШЕЛК-СЫРЕЦ, узаконенный стандартом, долгое время не получал распространения и был вновь заменен, по его словам, «мало понятным и ненужным французским словом ГРЕЖА».

Авторы утверждают, что необходимо пересмотреть терминологию утвержденных стандартов, так как многие «спорные», по их мнению, термины имеют место быть только потому, что узаконены стандартами, как в приведенном выше примере.

Примечательно, что обе публикации носят дискуссионный характер, т.е. их авторы приглашают текстильщиков к обсуждению злободневной проблемы. Однако эти призывы не были услышаны, и вплоть до 60-х годов текстильная терминология не привлекала внимания ни специалистов-текстильщиков, ни лингвистов. [2, с. 65].

Вновь остро встала проблема систематизации текстильной терминологии после того, как в 1961 году на Общесоюзной выставке текстильных изделий в Москве было показано более 30 тысяч различных по структуре и оформлению образцов тканей как российских, так и зарубежных. Именно этим вызвано появление публикации преподавателей Ленинградского института советской торговли Л. М. Горелика и В. И. Кокошинской «О современной текстильной терминологии», в которой авторы утверждают, что «отсутствие правильно разработанной терминологии не только затрудняет учебно-педагогический процесс подготовки специалистов для промышленности и торговли, но и отрицательно сказывается на четкости стандартов на изделия, что вызывает нередко путаницу и ошибки на практике».

Статья посвящена наименованиям тканей, уже существовавших на тот момент и вновь создаваемых. Нельзя не согласиться с мнением авторов, что «новым тканям нужно присваивать такие названия, которые давали бы потребителям возможность судить об их структурных и качественных особенностях», а наименования типа «Черемушка» или «Незабудка» авторы называют «произвольными».

Преподаватель-материаловед отмечает важность обозначенной проблемы, однако считает, что В. И. Кокошинская и Л. М. Горелик «охватили сравнительно узкую область текстильной терминологии и ничего не сказали о необходимости систематизации текстильной терминологии по всем основным отраслям промышленности (сырья, полуфабрикатов, первичной обработки, ткачества, трикотажного производства и отделки)». Автор статьи предлагает в стандартизованные термины-наименования тканей включать обязательные родовые признаки (сырьевые, производственно-технологические, структурные) и назначение данной ткани с указанием сферы применения (например, сукно костюмное, лен портьерный и т.п.).

С этого времени проблема описания и упорядочения многочисленной и разнообразной терминологии текстильной отрасли легкой промышленности привлекла внимание лингвистов: появляются публикации, диссертационные работы, в которых исследуются отдельные этапы формирования текстильной терминологии.

Так, начальный этап ее становления (формирование ремесленно-промысловой терминологии, в том числе и текстильной, её описание и проблемы толкования в словарях) отражен в уже названной работе О. Н. Трубачева «Ремесленная терминология в славянских языках (Этимология и опыт групповой реконструкции)», а также в работе Н. А. Порфиренко «Лексика ткацкого льняного производства в русском языке XVII века».

Подробному анализу прядильной и ткацкой лексики в говорах различных географических областей России, в том числе с точки зрения семантической,

фонологической и этимологической характеристики, посвящены диссертационные работы О. И. Блиновой «Производственно-промысловая лексика старожильского говора села Вершина, Томской области»; Ю. П. Чумаковой «Текстильная лексика говоров района Богословщина Рязанской области»; Л. М. Михайловой «Лексика льнообработки, прядения и ткачества в Новгородских говорах»; А. И. Крылова «Терминологическая лексика прядения на текстильных фабриках г. Иванова» и др.

Авторы по-разному подходят к отбору исходного материала: Г. А. Шаповалова в своем исследовании рассматривает узаконенные российскими стандартами XVIII века названия тканей, употребляемые сугубо в документации; М. В. Тарасова исследует достаточно объемный лексический пласт (со средних веков до современности) заимствованных из романо-германских языков терминов-наименований тканей.

Способы и пути формирования текстильной лексики в русском языке были объектом комплексного изучения в нескольких исследованиях. В. М. Петрунина в диссертации «Русская лексика современного текстильного производства» дает подробную семантическую и словообразовательную характеристику сукнодельной специальной лексики пензенских текстильщиков, рассматривает и систематизирует по родовидовому признаку термины-наименования продукции текстильного производства (волокон, сырья, тканей, незавершенных продуктов вторичного сырья, отходов и пр.) в подсистеме суконного производства текстильной отрасли. А также проводит словообразовательный анализ однословных терминов-наименований продукции, предметов и механизмов, некоторых процессов суконного производства, текстильных профессий. [3, с. 80].

В. М. Петрунина утверждает, что в рассматриваемом ею лексическом пласте специальной текстильной терминологии не наблюдается «каких-то особых способов слово создания, отличных от общенародных».

Большое внимание уделяется его образованию и функционированию в профессиональном языке текстильщиков заимствований, в том числе интернационализмов, которые, по мнению В. М. Петруниной, «составляют в текстильной терминологии около 80% всех заимствований», и «замена таких слов русскими эквивалентами, наблюдаемая в речи текстильщиков, нежелательна, поскольку интернациональная лексика признается ростком будущего международного языка».

Особый интерес, на наш взгляд, представляет диссертационное исследование Ю. М. Шурыгина «Пути и средства создания производственно-технических терминов», в котором автор на материале терминов текстильного производства рассматривает различные способы терминообразования: суффиксальный у существительных и прилагательных, словосложение и создание составных терминов.

Автор рассматривает понятие «термин» с точки зрения системности. Он проводит словообразовательный анализ терминов-наименований производственных процессов в текстильной промышленности и определяет системные отношения внутри данного терминологического пласта («системность понятийного плана и системность в плане выражения»).

Ю. М. Шурыгин приходит к выводу, что текстильная терминология, «как и многие другие технические терминологии, развивалась на базе терминологии ремесленного производства», что «главным поставщиком терминов является словообразование и образование составных терминов».

Нельзя не согласиться с исследователем в том, что самым продуктивным способом терминообразования данного лексического пласта является суффиксация, но что при этом наблюдается нежелательное явление многозначности словообразовательных аффиксов.

При анализе составных терминов и терминологических словосочетаний автор признает, что их «удельный вес растет по мере усложнения технологических процессов, механизмов и приспособлений». Однако довод, что «составные термины хороши тем, что могут выражать всю полноту сложных понятий», вызывает сомнение, и автор далее сам

признает, что «увлекаться ими при построении системы терминологии не стоит, так как они создают громоздкость в речи». Общеизвестно, что термин должен иметь тенденцию к краткости, особенно термины-наименования производственных процессов, свойств, величин и, по возможности, предметов.

Ю. М. Шурыгин совершенно верно признает, что «существующие терминологические системы науки или техники обладают целым рядом недостатков, затрудняющих общение специалистов той или иной отрасли знания. Поэтому работа по нормализации, стандартизации различных терминологических систем имеет большое значение. Эта работа должна проводиться в тесном единении специалистов в той области знания, терминология которой нормализуется, и лингвистов» [Шурыгин 1977 б, с. 167].

Текстильная промышленность подразделяется на ряд отраслей, названия которых образованы по виду перерабатываемого сырья: хлопчатобумажная, шерстяная, льняная, шелковая, сукнодельная, искусственных и синтетических волокон и пр. В текстильной отрасли различаются следующие основные типы производства: прядильное, крутильно-ниточное, ткацкое, трикотажное, красильно-отделочное и пр. Терминология различных типов производств относится к различным ТПС (терминологическим подсистемам) текстильной ОТС.

Текстильное материаловедение (ТМ) – наука, изучающая строение и свойства текстильных материалов, их изменения в результате различных воздействий при изготовлении изделий и их эксплуатации, а также качество материалов. [4, с. 114].

Уже в глубокой древности возникал интерес к определению отдельных свойств текстильных материалов. Потребность в систематических исследованиях их строения и свойств остро возникла с развитием мануфактур. С конца XVII- начала XVIII вв. в ряде стран Европы устанавливаются требования, предъявляемые к показателям свойств текстильных материалов различных видов. В этот период закладывается фундамент будущей науки о текстильных материалах. В России примером могут служить законы XVIII века о качестве и способах сортировки льна и пеньки, а также парусины и армейского сукна, о контроле толщины, крутки и влажности пряжи и ряд других.

В первой половине XIX в. в некоторых странах Европы возникают учебные заведения, выпускающие специалистов, которым в учебных курсах сообщаются сведения о свойствах текстильных материалов и которые с помощью специальных приборов начинают проводить различные виды испытаний пряжи, волокон, тканей и пр. В России к числу таких средних учебных заведений следует отнести открытую в Москве в 1806 году Практическую академию коммерческих наук, выпускавшую товароведов, а к числу высших – Практический технологический институт, основанный в Петербурге в 1828 г.

В целом можно утверждать, что вторая половина XX столетия ознаменована как период становления текстильного материаловедения как науки.

Развитие этой научной дисциплины особенно активно происходило в XX веке во всех развитых странах мира, не исключая и Россию. Помимо высших учебных заведений, имеющих крупные испытательные лаборатории (МТИ, ИвТИ), ряд отраслевых лабораторий возник непосредственно на промышленных предприятиях, затем были созданы научно-исследовательские отраслевые институты, в частности, Ивановский научно-исследовательский институт хлопчатобумажной промышленности, которые не только проводили испытания имеющихся материалов, но и создавали новые волокна, нити, ткани для использования в технике, медицине, химической промышленности, в быту и т.д. с конца 90-х гг. Ивановский институт химии неводных растворов (ИВИХНР) занимается разработкой новых технологий для производства волокон, в частности, МОДИЛЕНА (модифицированного льна).

В настоящее время текстильное материаловедение является одной из самых перспективных дисциплин, тесно связанных в силу своей специфики с различными научными дисциплинами. Оно опирается на физику и химию полимеров, поскольку почти

все текстильные материалы состоят из высокомолекулярных веществ. В материаловедении применяется математическая статистика, современные вычислительные методы для обработки результатов испытаний и т.д. Тесно связано материаловедение с науками, изучающими переработку текстильных материалов: прядением, ткачеством, трикотажным производством, механической и химической технологиями. [5, с. 50].

Успехи в развитии этих фундаментальных и специальных текстильных дисциплин существенно обогащают материаловедение и создают условия для постоянного развития этой науки, поэтому объем терминологической подсистемы современного текстильного материаловедения чрезвычайно велик, постоянно увеличивается и охватывает многие области техники и производства.

Однако проблема «диспропорции» между описанием лингвистическим и техническим в текстильной терминологии и по сей день не решена.

Проблема устранения «диспропорции» между описанием лингвистическим и техническим, проблема стандартизации текстильной терминологии актуальна в связи с подготовкой специалистов в текстильном вузе. С изучением текстильного материаловедения сталкиваются студенты всех факультетов ИГТА, но особенно – швейного факультета (специальности 080401 «Товароведение и экспертиза товаров», 080301 «Коммерция», 220501 «Управление качеством», 200503 «Стандартизация и сертификация», 150601 «Материаловедение и технология новых товаров»). Лингвистически обоснованные термины технической терминологии востребованы как российскими, так и иностранными студентами и аспирантами, в частности, на занятиях по НСР (научному стилю речи).

О. А. Новикова обозначила явление в терминологии, которое ещё не было исследовано лингвистами – явление суффиксальной паронимии, которая при толковании терминов должна учитываться. Например:

Засоренность и засоряемость; загрязненность и загрязняемость; изношенность и изнашиваемость и др.

Она же обосновывает мнение, что не следует при терминологических новообразованиях отдавать полное предпочтение составным терминам в ущерб однословным. Например, по её мнению (и с ним трудно не согласиться), *порочность//беспорочность* текстильного материала компактнее, удобнее, чем вводимые в обиход наличие *порока// пороков* и отсутствие *порока//пороков*.

При контрарной антонимии терминов О. А. Новикова предлагает выделить не только двухполярные конструкции, но и трёхполярные: *недозрелость (волокон) – зрелость – перезрелость*.

Исследование языка текстильной области знания имеет историческую ориентированность, показывая тем самым, как возникает, развивается и сменяется во времени терминология в зависимости от развития соответствующей отрасли и стиля мышления эпохи. Важнейшим источником формирования текстильной терминологии является общеупотребительная лексика: в одном случае слова общего языка входят в терминологические системы в своем основном значении, сопровождаясь при этом особой дефиницией, в другом речь идет о так называемом семантическом терминоподобии, когда лексическое значение общеупотребительного слова сужается в результате различных видов переноса основного значения.

Литературы:

1. Кукин Г.Н., Соловьев А.Н. Текстильное материаловедение. Исходные текстильные материалы. - М.: Легпромбытиздат, 1985.-230с.
2. Лебедева Н. И. Прядение и ткачество в XIX начале XX – века. М.: Изд-во Феникс, 1986.-150с.
3. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 158 с.

4. Трубачев О. Н. Ремесленная терминология в Славянских языках. – М.: Изд-во МГУ, 1966. – 420 с.
5. Трубачев О. Н. Этимологические исследования по русскому языку. – М.: Дрофа, 1962. – 200 с.

НАҚШИ ОМОР ДАР ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ САЙЁХӢ

Дар мақола се масъалаи асосии омори сайёхӣ ба назар мерасад, ки инҳоянд: якум, муқоисапазирии маълумотҳо буда, имкониятро бо мақсади ошкор намудани тамоюл, қонуниятҳои рушди сайёхӣ, тағйироти он ки дар муҳлати вақтӣ ва макон ба амал меояд, арзёбии таносуби бузургии нишондиҳандаҳои ҳамном, ки дар мамлакатҳои гуногун ҳисоб карда мешаванд ва ғайраро тақозо менамояд; дуюм - омори сайёхӣ ин таъмини мукаммалӣ ва эътимоднокии маълумоти омори мебошад. Дар бораи масъалаи мазкур мумкин аст изҳор кард, ки айни замон дар ягон давлати ҷаҳон дар ҳаҷми пурра мушоҳидаи омории мураттаб ба роҳ монда нашудааст ва сеюм – ин номукаммалии методологияи ҳисобгирии омори мебошад. Корхона ва ташкилотҳои сайёхӣ дар робита аз намуди фаъолият ва таъиноти маҳсулоти истеҳсолшаванда ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ дахл доранд. Истеъмолоти хотимавии маҳсулот, ки натиҷаи фаъолияти иқтисодии соҳаҳои муҳталиф мебошанд, сарҳад, таркиб ва сохтори индустрияи сайёҳиро муайян мекунад, аммо тавзеҳи мазкур ба мафҳуми умумикабулшудаи соҳаи сайёхӣ мувофиқат наменаояд, баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: омори сайёхӣ, муқоисапазирии маълумот, мушоҳидаи омори, ҳисобгирии омори, корхона ва ташкилотҳои сайёхӣ, истеъмолоти хотимаӣ, тавсифи базаи моддӣ – техникӣ, технологияи хизматрасониҳои мизочонҳо, маълумот дар бораи ҳолати бозори сайёхӣ (нарх, ҳаҷми талабот), нишондиҳандаҳои воситаҳои гардон, ҳайати кадрӣ, ҳосилнокии меҳнат ва фонди музди кор, супориши нақшавӣ, маҷмӯи нишондиҳандаҳои ҳисобкунӣ, инчунин ғоиданокӣ, арзиши аслӣ, танзими фаъолияти сайёхӣ.

РОЛЬ СТАТИСТИКИ В РЕГУЛИРОВАНИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье выделены три основных вопроса статистики туризма, а именно: первый - сопоставимость данных, возможность выявить тенденции, легитимность развития туризма, изменения, происходящие во времени и месте, оценка соотношения величин одноименных показателей, рассчитываемых в разных странах и др.; во-вторых, статистика туризма призвана обеспечить полноту и достоверность статистических данных. Относительно этого вопроса можно констатировать, что в настоящее время ни в одной стране мира систематическое статистическое наблюдение не проводится в полном объеме, и третьим является несовершенство методики статистических расчетов. Предприятия и туристские организации относятся к различным отраслям экономики по виду деятельности и назначению выпускаемой продукции. Конечное потребление продукции, являющейся результатом хозяйственной деятельности различных отраслей, определяет границы, состав и структуру туристической отрасли, но это объяснение не соответствует общепринятому понятию туристической отрасли.

Ключевые слова: статистика туризма, сопоставимость данных, статистическое наблюдение, статистический расчет, туристические предприятия и организации, конечное потребление, описание материально-технической базы, технология обслуживания клиентов, информация о состоянии туристического рынка (цена, объем спроса), показатели транспортных средств, кадрового состава, производительности труда и фонда оплаты труда, планового задания, комплекса расчетных показателей, а также рентабельности, реальной стоимости, регулирования туристической деятельности.

THE ROLE OF STATISTICS IN REGULATION OF TOURISM ACTIVITIES

The article highlights three main issues of tourism statistics, namely: the first is the comparability of data, the ability to identify trends, the legitimacy of tourism development, changes occurring in time and place, an assessment of the ratio of the values of the same indicators

calculated in different countries, etc.; secondly, tourism statistics is designed to ensure the completeness and reliability of statistical data. Regarding this issue, it can be stated that at present, systematic statistical observation is not carried out in full in any country in the world, and the third is the imperfection of the methodology of statistical calculations. Enterprises and tourism organizations belong to different sectors of the economy by type of activity and purpose of the products manufactured. The final consumption of products resulting from the economic activity of various industries determines the boundaries, composition and structure of the tourism industry, but this explanation does not correspond to the generally accepted concept of the tourism industry.

Keywords: tourism statistics, data comparability, statistical observation, statistical calculation, tourism enterprises and organizations, final consumption, description of the material and technical base, customer service technology, information on the state of the tourism market (price, volume of demand), indicators of transport vehicles, personnel, labor productivity and wage fund, planned target, set of calculation indicators, as well as profitability, real cost, regulation of tourism activities.

Гузориши масъала. Танзими фаъолияти сайёҳӣ бояд дар маҷмӯъ, дар ягонагӣ ва ҳамалоқамандии замина ва шартҳои муҳими он, хусусан аз ҳолати муҳити зист, ки ба натиҷанокии фаъолият таъсир мерасонанд, амалӣ гардонида шавад. Дар омили сайёҳӣ бояд ба се масъалаи асосӣ диққати ҷиддӣ дод, ки инҳоянд: муқоисапазирии маълумотҳо, таъмини муқаммалӣ ва эътимоднокии маълумоти оморӣ ва номуқаммалии методологияи ҳисобгирӣ оморӣ.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشري онҳо. Маврид ба зикр аст, ки нақши омор дар танзими фаъолияти сайёҳӣ на танҳо бо ташаккули базаи иттилоотӣ, инчунин асоси методологияи таҳлили ҳамон протсессҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ, ки дар соҳаи сайёҳӣ ба вуқӯъ меоянд, зарур мебошад. Функсияҳои методологӣ ва таъмини иттилоотии таҳлили ҳодиса ва равандҳо дар соҳаи сайёҳӣ иҷро карда, омили сайёҳӣ таҳкурсии илмиро барои қабули қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи туризм бунёд менамояд. Дар таҳқиқотҳои охир ва наشري маводҳои илмӣ доир оид ба нақши омор дар таҳқиқотҳои иқтисодчиёни тоҷик бораи нақши омор танзими фаъолияти сайёҳӣ кам ба назар мерасад.

Мақсади мақола – таҳия ва инъикоси муҳтавои илмӣ нақши омор дар танзими фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Маврид ба зикр аст дар ибтидои асри XXI дар ҷаҳони муосир новобаста ба бухронҳои иқтисодӣ молиявӣ, таҳаввулоти сиёсӣ ва тағйироти иҷтимоӣ методология ва амалияи омории сайёҳӣ тақмил ёфта истодааст. Ҳолати мазкур асосан бо тамоюли умумӣ ҷиҳати зиёдшавии талабот ба маълумотҳои оморӣ ва аҳамияти онҳо дар ҷомеаи муосир иттилоотӣ алоқаманд мебошад.

Инсоният дар ҳама давраи замони маълумотҳои омориро ҳарчӣ бештар барои баланд бардоштани сатҳи иттилоотнокӣ ё қабули қарорҳо истифода менамоянд. Хусусан нақши иттилоот дар фаъолияти идоракунӣ баръало зоҳир гашта истодааст. Дар қадом сатҳе, ки набошад – аз микрофирма ва корпоратсияҳои алоҳида оғоз гардида, то сатҳи минтақавӣ ва миллии барои қабули қарорҳои идоракунӣ иттилоотҳои омории рӯзмарра, воқеӣ, илман асоснок, саривақтӣ ва эътимоднок, аниқ зарур мебошад. Омор маълумотҳои иқтисодиро ҷамъоварӣ карда, онҳоро мурабтаб намуда, дар ниҳоят мавриди таҳлил қарор медиҳад ва ҳамчун функсияи интиқолдиҳандаи асосии маълумот барои соҳаи идоракунӣ иҷро менамояд. Вай манбаи ташаккули базаи иттилоотии менҷмент баромад карда, критерияи муҳими қарор дар самтҳои муҳталифи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла дар соҳаи сайёҳӣ пешниҳод менамояд.

Албатта ҳамаи маҷмӯи иттилоотҳои омориро барои рушди соҳаи сайёҳӣ мушкул аст, арзёбӣ намуд. Зеро ки ҳаҷми калони иттилоотҳои мавҷуда ва ғуншуда дар меҳмонхонаҳо, ширкатҳои сайёҳӣ ё бюрҳои сайёҳӣ захираҳои мебошанд, ки бидуни онҳо ғайри имкон аст хизматрасониҳои сайёҳии навро бунёд кард, банақшагирии қарор дар назардошти ҳолат ва стратегияи рушди бозори сайёҳӣ, идоракунӣ сифат ва ғайраро ба роҳ монд. То андозае, ки

корхона ва ташкилотҳои сайёҳӣ захираҳои иттилоотии зиёдро дошта бошанд, онҳо ҳамон қадар бо боварии комил роҳбарии онро аз рӯи бизнес – нақшаи пешбинишуда идора менамоянд.

Бояд изҳор дошт, иттилоот, ки барои қабули қарорҳои идоракунии дар ҳамаи сатҳҳо зарур мебошад, аз рӯи мазмун гуногун мебошанд. Дар сатҳи корхонаҳои сайёҳӣ вай иборат аст аз тавсифи базаи моддӣ – техникӣ, технологияи хизматрасониҳои мизоҷонҳо, маълумот дар бораи ҳолати бозори сайёҳӣ (наrx, ҳаҷми талабот), нишондиҳандаҳои воситаҳои гардон, ҳайати кадрӣ, ҳосилнокии меҳнат ва фонди музди кор, супориши нақшавӣ, маҷмӯи нишондиҳандаҳои ҳисобкунӣ, инчунин ғоиданокӣ, арзиши асли ва ғайра.

Дар сатҳи маъмурияти сайёҳӣ барои қабули қарорҳои идоракунии иттилоотҳои мукаммали гуногун талаб карда мешавад. Онҳо барои ҳамаи давраҳои корӣ, ба монанди арзёбии ҳолати бозори сайёҳӣ, таҳияи сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ, мониторинги фаъолияти идоракунии ва самаранокии он зарур мебошанд.

Дар айни замон иттилооти оморӣ дар бораи сайёҳӣ оид ба қисми зиёди омили будубош ва давомнокии он, инчунин маълумотҳои тавозуни пардохт асоснок кунонида шудааст, ки онҳо таасуроти пурраро доир ба соҳаи сайёҳӣ ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ – иқтисодӣ намедиханд ва барои гузаронидани амали сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ нокифоя мебошанд. Чунин ҳолат муносибати маҷмӯиро барои рушди сайёҳӣ талаб менамояд.

Танзими фаъолияти сайёҳӣ бояд дар маҷмӯъ, дар ягонагӣ ва ҳамалоқамандии замина ва шартҳои муҳими он, аз қабili ҳолати муҳити зист, ки ба натиҷанокии фаъолият таъсир мерасонанд, амалӣ гардонида шавад. Зарурият ба иттилоот, ки вазъияти умумииктисодиро тавсиф менамояд, пайдо гаштааст. Яъне иттилоот индикаторҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ, инчунин захираҳои сайёҳӣ, хоҷагии хонагӣ ҳамчун истеъмолкунанди маҳсулоти сайёҳӣ, индустрияи сайёҳӣ, савдои хориҷии хизматрасониҳои сайёҳӣ дар сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ муайян менамояд. Хусусан иттилоот оид ба ҳиссаи рушди сайёҳӣ дар иқтисодиёти миллӣ нокифоя мебошад.

Айни ҳол дар омили сайёҳӣ се масъалаи асосӣ ба назар мерасад. Масъалаи якум ин муқоисапазирии маълумотҳо дар бораи ҳодиса ва равандҳои сайёҳӣ мебошад. Вай имконияти муқоисапазирии иттилоотро бо мақсади ошкор намудани тамоюл, қонуниятҳои рушди сайёҳӣ, тағйироти он ки дар муҳлати вақтӣ ва макон ба амал меояд, арзёбии таносуби бузургии нишондиҳандаҳои ҳамном, ки дар мамлакатҳои гуногун ҳисоб карда мешаванд ва ғайраро тақозо менамояд. Маълумоти оморӣ зерин таъсири мазмунҳои гуногуни нишондиҳандаҳо, методикаи ҳисобкунӣ ё воҳиди андозагирӣ муқоисанопазир мегарданд. То ба наздикӣ дарҳам барҳамдихӣ дар истилоҳоти сайёҳӣ ва таснифи (классификацияи) шахсони сайёҳатгар буд, ки муқоисапазирии байналмилалиро мушкил менамояд.

Масъалаи дуюми омили сайёҳӣ ин таъмини мукамалӣ ва эътимоднокии маълумоти оморӣ мебошад. Дар бораи масъалаи мазкур мумкин аст изҳор кард, ки айни замон дар ягон давлати ҷаҳон дар ҳаҷми пурра мушоҳидаи омории мураттаб ба роҳ монда нашудааст. Мувофиқи ҳисоботи Ташкилоти умумиҷаҳонии сайёҳӣ (ЮНВТО) “дар 18 мамлакат (сарзамини) олам, ки дар онҳо 0,5% аҳолии сайёра зиндагонӣ доранд, ҳеҷ гуна иттилоотро дар бораи сайёҳии байналмилалӣ пешниҳод накардаанд. Аксарияти онҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ суст тараққикарда мебошанд ва саҳми онҳо дар бозори сайёҳии ҷаҳон наррас намебошанд. 202 мамлакат (сарзамин) ба омили солана, ки ЮНВТО нашр менамояд, ворид гардидаанд. Гарчанде, ки онҳо маълумотҳоро оид ба мубодилаи сайёҳии байналмилалӣ ҷамъоварӣ менамоянд, бағоят номгӯи маҳдуди нишондиҳандаҳо аст”[6].

Масъалаи сеюм – ин номукаммалии методологияи ҳисобгирии оморӣ мебошад. Корхона ва ташкилотҳо дар робита аз намуди фаъолият ва таъиноти маҳсулоти истеҳсолшаванда ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт дахл доранд. Истеъмолоти хотимагии маҳсулот, ки натиҷаи фаъолияти иқтисодии соҳаҳои мухталиф мебошанд, сарҳад, таркиб ва сохтори индустрияи

сайёҳиро муайян мекунад, аммо тавзеҳи мазкур ба мафҳуми умумикабулшудаи соҳаи сайёҳӣ мувофиқат наменамояд.

Бояд қайд кард, ки нақши омор дар танзими фаъолияти сайёҳӣ танҳо бо ташаккули базаи итилоотӣ хотима намеёбад. Омор ҳамчун асоси методологии таҳлили ҳамон равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ, ки дар соҳаи сайёҳӣ ба вуқӯъ меоянд, зарур мебошад. Хусусан нақши омор дар шароити нави иқтисоди бозорӣ, ки робитаҳои байни субъектҳои хоҷагӣ боз ҳам мураккаб шуда, рақобат миёни онҳо боз ҳам пуршиддат мегардад, маротибан меафзояд. Талаботи доимӣ барои омӯзиши таъсири омилҳои гуногун ба натиҷаи фаъолияти молиявӣ – иқтисодии корхонаю ташкилотҳои сайёҳӣ, зарурияти дурнамоӣ рушди бозори сайёҳӣ ва ҷамъбасти мутобиқ дар макро – ва микросатҳ, пешбинии оқибатҳои қарорҳои қабулшавандаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва дигарҳо пайдо мегардад.

Ҳамин тавр, функсияҳои методологӣ ва таъмини итилоотии таҳлили ҳодиса ва равандҳоро дар соҳаи сайёҳӣ иҷро карда, омори сайёҳӣ таҳкурсии илмиро барои қабули қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи туризм бунёд менамояд.

Иловатан қайд наму, ки омори сайёҳӣ мақоми хосро дар тайёр кардани мутахассисони касбии баландихтисос дар соҳаи сайёҳӣ ишғол менамояд. Илми омори сайёҳӣ донишҷӯёнро бо салоҳияти касбӣ, ки барои хизматрасонӣ, истеҳсоли – технологӣ, идоракунӣ, илмӣ – таҳқиқотӣ ва дигар намудҳои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ зарур мебошанд, бо усулҳои муосири таҳлил мусаллаҳ мегардонанд.

Хусусан дар асри XXI раванди корҳо оид ба ташкили системаи омори сайёҳӣ давом меёбад. Зарурат ба он бо як қатор масъалаҳои нав, пеш аз ҳама ошкор намудани нақши бисёрҷабҳаи сайёҳӣ дар олами муосир зиёд мегардад, робита дорад. Иловатан, бунёди неъматҳои моддӣ ва болоравии сатҳи минтақавӣ дар рушди ташкилотҳои байналмилалӣ дар контексти (қаринаи) мубориза бо камбизоатӣ ва рушди устувор муоина карда мешавад. Маҳз дар робита ба инҳо, талабот дар пешниҳоди иттилоот оид ба сайёҳӣ меафзояд.

Баъд аз тағйир додани статуси Ташкилоти умумичаҳонии сайёҳӣ (ЮНВТО) ва азнавташкили он ба муассисаи махсусгардонидашудаи СММ ба он миссияи махсус – ҷамоҳангсозии фаъолияти ҷамаи муассисаҳо ва ташкилотҳо қисмати ҷамъовари маълумотҳои оморӣ гузошта мешавад. Такони бузург ба тақмили омори сайёҳӣ дар солҳои 2000 навқунии стандартҳои асосии байналмилалӣ дар соҳаи ҳисобдорӣ миллӣ дод. Тафсири нави СХМ – 2008 қабул карда шуд ва нашри шашуми “Дастур оид ба тавозуни пардохт ва мавқеи сармоягузори байналмилалӣ” ба таъб расид, инчунин “Дастур оид ба омори байналмилалии савдо ва хидмат” нашр карда шуд.

Дар шароити навқунии аксарияти стандартҳои омории байналмилалӣ ки ба омори сайёҳӣ муносибатдоранд, қарор қабул карда шуд, ки “Дастур дар бораи омори сайёҳӣ” (IRTS - 1993) азнав баррасӣ карда шавад. Барои амалӣ кардани ҳадафи мазкур дар соли 2004 бо ташаббуси Комиссияи омори СММ Гуруҳи ҷамоҳангсозии байниидоравӣ дар бораи омори сайёҳӣ таъсис дода шуд. Ба ҳайати ин Комиссия намояндагони Шӯбаи омори СММ, Ташкилоти ҳамкорӣ иқтисодӣ ва рушд (ТҲИР), Авруомор, Ташкилоти савдои умумичаҳонӣ, Ҳазинаи байналмилалии асбоб, Ташкилоти байналмилалии меҳнат ва ЮНВТО дохил мешуданд. Дар назди онҳо ду вазифаи асосӣ гузошта шуда буд, ки инҳоянд: якум, масъалаҳои ошкор карда шаванд, ки метавонанд ҷамоҳангсозиро барои навқунии ЮНВТО сафарбар намоянд ва дуюм, муҳолифати концептуалии мавҷударо бартараф намуда, мувофиқасозии ЮНВТО бо системаи макроиқтисодии мучовир таъмин кунад.

Дар тафсири IRTS – 2008 концепсияҳои азнавбаррасидашуда, мафҳумҳо, классификатсия ва нишондиҳандаҳо ворид карда шуданд. Дар таҳияи он гуруҳи ҷамоҳангсоз ва ЮНВТО аз рӯи принсипҳои зерин амал менамуданд:

- истифодаи амалӣ дар ҷамаи мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта ва рушдёбанда;

- мувофиқасозӣ бо мафҳумҳо ва классификатсияҳо, ки дар ҳисобдории миллий, тавозуни пардохт, омили байналмилалӣ савдои хидматҳо, омили хоҷагии хонагӣ ва муҳоҷирати аҳоли истифода бурда мешаванд;

- татбиқшавӣ барои тасвир ва таҳлили соҳаи сайёҳӣ дар сатҳҳои миллий ва субмиллӣ;

- аниқии концептуалӣ;

- андозагиришавандагии нишондиҳандаҳо, ки дар натиҷаи ҷамъбаст ва коркарди маводҳои мушоҳидаи омили доир ба сайёҳӣ, ки ҷамъоварӣ карда шудаанд.

Дар хотима бояд қайд кард, ки IRTS – 2008 мафҳуми як қатор намудҳои сайёҳӣ аз нав баррасӣ шуданд, концепсияи истеъмолати сайёҳӣ аниқ карда шуда, тавзеҳот ба классификатсияи маҳсулотҳо ва намудҳои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ илова карда шуд, тафсири шӯғл дар индустрияи сайёҳӣ муайян шуда, инчунин доираи истифодаи нишондиҳандаҳои ҷамъбасти дар соҳаи сайёҳӣ васеъ гардид.

Литература

1. Александрова А.Ю., Соболева Е.А., Цапук Д.А., Новиков В.С. Статистика туризма/Учебник. М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. 464 с

2. Борисова Е.Г. Статистика туризма. Учебное издание | Борисова Елена Григорьевна, Галкин ... Печатная книга. Язык издания: Русский. Количество страниц: с.168.

3. Внешняя торговля Российской Федерации услугами за 2011 год/Центробанк РФ. Статистический сборник. М., 2013, С. 13—14, 38—43. URL: http://www.cbr.ru/statistics/credit_statistics/External_Trade_in_Services.pdf

4. Документы ООН E/3839, E/конфр, 47/17 от 26 сентября 1963 г., с. 39 – 44.

5. Едренова В. И., Малафеев М. В. Общая теория статистики: учебник. 2 изд., перераб. и доп. М.: Магистр, 2007. – 606 с.

6. Статистика туризма: учебник / коллектив авторов; под ред. А.Ю. Александровой. – 2 – е изд., перераб. и доп. – М.: Федеральное агентство по туризму, 2017. С.389.

Машокиров Ч.Н.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ РУШДИ СОҲАИ САЙЁҲИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҚИЁС БО ДИГАР ДАВЛАТҲОИ ПЕШСАФИ САЙЁҲӢ

Дар ин мақола як ба баррасии вазъи ҳозираи соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ва рушди он дар қиёс бо кишварҳои пешсаф дар ин соҳа, монанди Испания ва Туркия, баҳшида шудааст. Дар мақола омилҳои асосии рушди сайёҳӣ, аз ҷумла инфрасохтор, таблиғ ва пешниҳоди хизматрасониҳо таҳлил карда мешаванд. Муаллиф инчунин мушкилотҳои асосии рушди сайёҳиро дар Тоҷикистон нишон дода, роҳҳои тақвият бахшидани рақобатпазирии кишварро дар бозори ҷаҳонӣ пешниҳод мекунад. Мақола баррасии дастовардҳои кишварҳои пешрафтаро пешниҳод намуда, зарурати тақмили инфрасохтор, рушди туризми экологӣ ва таърихӣ, ва инчунин беҳтар намудани хизматрасониҳои сайёҳиро ҳамчун калидҳои асосии пешравии соҳаи сайёҳии Тоҷикистон таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ; таҳлили муқоисавӣ, омор, ширкати сайёҳӣ, стратегия, концепсияи сайёҳӣ, барномаҳои сайёҳӣ.

Машокиров Дж.Н.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ ТАДЖИКИСТАНА ПО СРАВНЕНИЮ С ДРУГИМИ ВЕДУЩИМИ ТУРИСТИЧЕСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ

В данной статье рассматривается текущее состояние туристической отрасли Таджикистана и ее развитие в сравнении с ведущими странами в этой сфере, такими как Испания и Турция. В статье анализируются основные факторы развития туризма, включая инфраструктуру, продвижение и предоставление услуг. Автор также указывает на ключевые проблемы развития туризма в Таджикистане и предлагает пути повышения конкурентоспособности страны на мировом рынке. В статье рассматриваются достижения передовых стран и подчеркивается необходимость улучшения инфраструктуры, развития экологического и исторического туризма, а также улучшения качества туристических услуг как основных факторов для продвижения туристической отрасли Таджикистана.

Ключевые слова: туризм; сравнительный анализ, статистика, туристическая компания, стратегия, концепция туризма, туристические программы.

Mashokirov J.N.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY IN TAJIKISTAN COMPARED TO OTHER LEADING TOURIST COUNTRIES

This article examines the current state of the tourist industry in Tajikistan and its development in comparison to leading countries in this field, such as Spain and Turkey. It analyzes several factors influencing tourism development, including the state of infrastructure, marketing methods, and the quality of services provided. The author also highlights the main problems faced by the tourism sector in Tajikistan, such as inadequate infrastructure and the lack of an effective marketing strategy. An important aspect of the research is the proposal of ways to enhance the country's competitiveness in the international tourism market. The article discusses successful practices from leading countries, emphasizing the necessity of improving infrastructure, developing ecological and historical tourism, and enhancing the quality of tourist services as key factors for successfully promoting the tourist industry in Tajikistan.

Key words: tourism; comparative analysis; statistics; travel companies; strategy; tourism concept; tourism programs.

Дар шароити муосир соҳаи сайёҳӣ ба рушд ва инкишофи самтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мамлакатҳои гуногун таъсири амиқи худро мерасонад. Тибқи оморҳои солҳои

охир ба қатори даҳгонаи давлатҳои пешрафта аз лиҳози сайёҳӣ Фаронса, Испания, ИМА, Хитой, Италия, Туркия, Мексика, Таиланд, Олмон ва Британияи Кабир дохил мешаванд. Тоҷикистон дар ин соҳа ҳоло иштирокчии нав бошад ҳам, қадамҳои устувори худро барои таҳким ва рушди соҳаи сайёҳӣ гузошта истодааст.

Ҷанги шаҳрвандӣ, ки ба марҳилаи якуми рушди соҳаи сайёҳӣ рост меояд, нагузошт то натиҷаи дилхоҳ дар ин самт ба даст оварда шавад. Номуътадили вазъияти сиёсӣ сайёҳонро аз сафар ба Тоҷикистон боз дошт. Инчунин, мисли давлатҳои пешоҳанги сайёҳӣ таҷрибаи кофӣ ва донишҳои зарурӣ дар самти сайёҳӣ ҳоло дуруст ташаккул наёфта буданд. Новобаста ба ин аз солҳои 2000-ум инҷониб соҳаи сайёҳӣ аз шакли догматикӣ(қарахтӣ) баромада, ба сӯи рушд рӯ ниҳод. Имрӯз бошад, дар ин самт Тоҷикистон миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва дигар минтақаҳои олам мақоми намоёни худро ишғол намудааст [1, с. 243].

Бартариҳои давлатҳои пешсафи сайёҳӣ аз Тоҷикистон дар он мебошад, ки истиқлолияти онҳо нисбатан хело пештар ба даст оварда шудааст. Истиқлолият шароити мусоид муҳайё месозад, ки таъриху фарҳанг, расму анъана ва тамаддуни миллатҳо дар шакли олий муаррифӣ гарданд. Баъди соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон, инак тӯли шаш сол аст, ки дар мамлакат Стратегияи рушди сайёҳӣ, ки давраи анҷоми он то соли 2030 пешбинӣ шудааст, қабул гардида, амалӣ гашта истодааст.

Иқтисодии молиявии давлатҳои сайёҳӣ замина мегузорад, ки барои ҷалби ҳарчи бештари сайёҳон биноҳои баландошӯна ва инфрасохторҳои шаклашон гуногун бо истифода аз техника ва технологияҳои навро ба истифода диҳанд. Дар қиёс бо ин, Тоҷикистон барои сайёҳон табиати бихиштосо, дорой ҳавои тозаву беғубор, кӯҳҳои сартобафалак, фарҳанги бою ғанӣ, қалъаҳо ва нигораҳои таърихӣ, инчунин санъати баланди меъмории ва меҳмондориро пешниҳод менамояд.

Тӯли 30 сол мешавад, ки Фаронса дар шохисти (рейтинги) давлатҳои серсайёҳитарин мақоми аввалро ишғол менамояд. Дар ин радиф, Тоҷикистон низ тамоюл ба сӯи рушд дорад. Масалан, тибқи оморҳои расмӣ дар соли 2023 шумораи сайёҳони хориҷӣ 1 млн. 201 ҳаз. одамро ташкил меод, ки нисбат ба соли қаблин тақрибан 20% зиёд аст.

Маврид ба зикр аст, ки ба шаклгирии сайёҳии мамлакат кишварҳои ҳамсоя низ таъсир мерасонанд. Дар ин асос, дар соли 2023 ба Тоҷикистон ҳудуди 806 ҳаз. ўзбекҳо ҳамчун сайёҳ ташриф оварданд. Ҳамзамон, ҳуди ҳамин сол Тоҷикистон ба рӯйхати беҳтаринҳо дар соҳаи сайёҳӣ аз ҷониби Федератсияи Русия ворид карда шудааст. Ҳамаи ин далолат аз он медиҳад, ки зарфиятҳои сайёҳӣ, шароити мусоид, мероси фарҳангӣ ва аз ҳама муҳим оромию осудагии кишвари зебоманзари Тоҷикистон диққати тамоми сайёҳони ҷаҳонро ба худ ҷалб намудааст.

Агар Манораи Эйфел дар Фаронса таърихи 125-сола дошта бошад, агар соати Биг-Бен дар Англия таърихи 165-сола дошта бошад, ё манораи Пиза дар Италия таърихи 851- сола ва Девори Бузурги Чин 2243- солагии худро ҷашн гирифта истода бошад, қалъаи Ҳисори Шодмон, ки дар Тоҷикистон воқеъ аст соли 2015, 3000- солагии онро бо шукӯҳу шаҳомат таҷлил намуданд. Дар баробари ин, Саразм - маркази тамаддун ва сайёҳии Тоҷикистон, ки таърихи 5500- сола дорад, ба қатори мероси фарҳангии умумиҷаҳонии ЮНЕСКО дохил мебошад. Далелҳои болозикр шаҳодати он аст, ки миллати тоҷик аз қадимулайём соҳиби тамаддуни пешрафта ва санъати волои шаҳрдорӣ ва шаҳрнишинӣ мебошад.

Рушди соҳаи сайёҳӣ бе сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ номумкин аст. Қисми муайяни ҳаҷми ММД кишварҳои сайёҳиро, маҳз соҳаи мазку ташкил медиҳад. Масалан, соли 2022 61% болоравии рушди иқтисодии Испанияро маҳз соҳаи сайёҳӣ ташкил намуд. Дар Тоҷикистон барои солҳои 2023-2026 дар маҷмӯъ 178,6 млн. сом., аз ҳисоби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 35,6 млн.сом., шарикони рушд 93,4 млн.сом. ва бахши хусусӣ 49,6 млн.сом. пешбинӣ шудааст.

Таҷрибаи давлатҳои сайёҳӣ нишон медиҳад, ки муаррифии имкониятҳои сайёҳӣ маҳз аз симои зоҳирии шаҳр-пойтахт вобастагии калон дорад. Зеро маҳз пойтахт ҳамаи он истеъдоду санъатро ба оламиён нишон медиҳад. Дар ин пайваستاгӣ, мушоҳида кардан

мумкин аст, ки Душанбе дигар чинористони пешина нест, балки ба маркази маъмурӣ ва фарҳангии тоҷикон табдил ёфтааст.

Фаронса, Олмон, Хитой, Испания, ва амсоли онҳо давлатҳое, ки дар қиёс бо Тоҷикистон қарор додем, дар баъзе аз мамлакатҳо дар рӯйхати кишварҳои ноамн дохил мешаванд. Тоҷикистон бошад миёни ин давлатҳо бо оромию осоиштагии сартосарӣ имичи хоси худро дорад.

Бо дарназардошти андешаҳо баёнгардида, хулоса кардан мумкин аст, ки Тоҷикистон дар муқоиса бо дигар давлатҳои сайёҳӣ захираҳои сайёҳии табиӣ зиёд дорад. Аммо ҳамаи онҳо ҳоло пурра истифода нашудаанд. Умед аст, ки бо иҷроиши Стратегияи рушди сайёҳӣ камбудҳои соҳа бартараф гардида, Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи сайёҳӣ дар ҷаҳон табдил меёбад [5, с. 298].

Дар Тоҷикистон 338 субъекти хизматрасон ва 214 ширкати сайёҳӣ фаъолият менамоянд [2, с. 224].

Масъалаи рушди соҳаи сайёҳӣ аз солҳои аввали Истиқлоли давлатӣ дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумати мамлакат, бахусус Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ масъалаи танзими соҳаи сайёҳӣ ба зиммаи якчанд вазорату кумитаҳо гузошта шуда буд. Соли 2017 баҳри рушди соҳаи сайёҳии мамлакат ниҳоди мустақил — Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Дар партави сиёсати созанда ва бунёдкорои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат тадриҷан рушд ёфта, ба натиҷаҳои назаррас ноил гардид. Пешвои миллат соҳаи сайёҳиро самти афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ арзёбӣ намуда, барои пешрафти он ҳамаҷониба мусоидат менамоянд.

Дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ дар ҷумҳурӣ 214 ширкати сайёҳӣ фаъолият доранд, ки аз ин миқдор ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 41 адад, ба шаҳри Душанбе 101 адад, вилояти Суғд- 46, вилояти Хатлон- 17 ва ба шаҳру ноҳияҳои тобегӣ марказ 9 адад рост меояд.

Дар мамлакат 338 субъекти хизматрасони сайёҳӣ ба ҳисоб гирифта шудааст, ки инҳо 209 меҳмонхона, 46 хостел ва мотел, 54 осоишгоҳ, 5 осоишгоҳи кӯдакона ва лагерҳои солимгардонӣ, 7 маркази муолиҷавӣ ва дармонгоҳи солимгардонӣ, 10 хонаи истироҳатӣ, 3 кемпинг ва 4 базаи сайёҳӣ ва истироҳатӣ мебошанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи сайёҳӣ имтиёзҳои муҳими андозию гумрукӣ фароҳам овардааст. Аз ҷумла, ширкатҳои сайёҳӣ давоми панҷ соли аввали фаъолият аз андоз аз ғоида озод карда шуда, воридоти таҷҳизоту техника ва масолеҳи сохтмонӣ барои бунёди иншооти сайёҳӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда шуд. Инчунин боҷи гумрукӣ барои мошинҳои нав 50 фоиз коҳиш дода шуд.

Дар замони соҳибистиклолии мамлакат дар Тоҷикистон якчанд стратегияву концепсияҳо ва қонуну барномаҳо, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм», «Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009», «Концепсияи миллии рушди туризм барои солҳои 2009-2019», «Барномаи давлатии рушди туризм барои солҳои 2010-2014», «Барномаи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2017», «Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2020», «Концепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ва «Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» амалӣ мешаванд, ки дар рушди соҳаи сайёҳӣ заминаи мусоид мегузоранд [3, с. 269].

Дар ин замина воридшавии сайёҳони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 нисбат ба соли 2010 840 ҳазор ва ё 6,3 маротиба зиёд гардидааст.

Шумораи умумии санадҳои ҳамкориҳои бо давлатҳои хориҷӣ (Амороти Муттаҳидаи Араб, Шри-Ланка, Урдун, Ўзбекистон, Қазоқистон, Русия, Швейтсария, Фаронса,

Туркменистон, Озарбойҷон, Эрон, Покистон, Беларус, Қатар, Италия ва Созмони ҳамкории Шанхай) баимзорасида 20 ададро ташкил медиҳад [4, с. 259].

Тибқи маълумоти оморӣ, дар шашмоҳаи якуми соли 2024 ба Тоҷикистон 748,3 ҳазор шаҳрванди хориҷӣ омадаанд. Аз ин шумора 580,5 ҳазор нафар тибқи талаботи Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ ҳамчун сайёҳ ворид гардидаанд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 19,1 фоиз зиёд мебошад.

Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз аз 127 давлати ҷаҳон сайёҳон ворид шудаанд. Ба панҷгонаи бехтарин давлатҳо аз ҷиҳати теъдоди воридшавии шумораи сайёҳон Узбекистон бо 205,1 ҳазор нафар, Русия бо 31,9 ҳазор нафар, Қазоқистон бо 7,1 ҳазор нафар, Чин бо 2,8 ҳазор нафар ва Туркия бо 2,5 ҳазор нафар ворид гардидаанд [6, с. 264].

Дар қатори 10 давлати ҷолибтарин барои тамошои сайёҳон эълон шудани ҷумҳурӣ, ба 10 роҳи зеботарини дунё ворид намудани шоҳроҳи Помир, ба ҳайси даҳгонаи мавзёҳои бехатар аз рӯи таъмини амнияти шабона эътироф шудани пойтахти Ватанамон – шаҳри Душанбе, ба даҳгонаи давлатҳои бехтарин аз рӯи сайёҳии пиёдагардӣ ва саргузаштӣ ворид шудани Тоҷикистон ва ба панҷгонаи бехтарин аз рӯи низоми содаи пешниҳоди равонид дохил шудани ҷумҳурӣ далели дар сатҳи байналмилалӣ эътироф шудани соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ва дастовардҳои замони Истиқлолияти давлатӣ мебошанд.

Роҳбарияти давлат ва Ҳукумати мамлакат чунин ташаббусҳои созандаро идома дода, бо ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ барои рушди соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат, инчунин бунёди инфрасохтори таҳсилӣ барои оморасозии кадрҳои баландхаттисос тадбирҳои судмандро амалӣ менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сайёҳӣ дар Тоҷикистон соҳаи афзалиятноки иқтисоди миллий эътироф гардида, дар ин самт ҷорабиниҳои зиёде амалӣ мегарданд. Онҳо ба рушди сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла бунёди инфрасохтори зарурӣ барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ, рушди сайёҳии истироҳатӣ таъминоти, ҷалби сармоягузориҳо, грантҳо ва татбиқи барномаҳои сармоягузори давлатӣ, муаррифии бештари ҷумҳурӣ дар арсаи байналмилалӣ, пайдо намудани мавқеи устувор дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ, таъсиси шароити мутобиқ ба талаботи сайёҳони хориҷӣ, омода намудани мутахассисони баландхаттисоси соҳаи сайёҳӣ, зиёд намудани теъдоди ширкатҳои сайёҳӣ ва аз ин ҳисоб зиёд намудани ҷойи кори ҳолӣ нигаронида шудаанд.

Ҳамчунин бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, бо шуғл фаро гирифтани аҳолии мамлакат бо роҳи ташкили касбомӯзӣ ва ҷалби онҳо ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ миллий, қорҳои ҳонагӣ ва ҳунарҳои мардумӣ тадбирҳои зарурӣ андешида мешаванд. Ба чунин ҳадафҳои созанда бо меҳнати софдилона, азми қавӣ ва муттаҳидии мардум шарафӣ гардидан мумкин аст.

Адабиёт

1. Машокиров Ҷ.Н. Асоҳи назариявии фалсафаи сайёҳӣ // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, 2023. № 4/1(49). С. 243-247.

2. Машокиров Ҷ.Н. Умный туристический город (Smart Tourism City): развитие и трансформация// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, 2024. № 4/1(50). С. 223-229.

3. Преимущество развитие туризма в Таджикистан в условиях зелёное эконоомика. Материалы научно методической конференции Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана «Актуальные проблемы современной науки». Душанбе 24-26 апреля 2024 г. Стр. 225-233

4. Экономические показатели туризм регионы Таджикистан в условиях зелёное экономика. Материалы международной научно-теоритической конференции на тему «Проблемы и перспективы развития внешней торговли Республики Таджикистан в условиях ускоренной индустриализации» Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. 31 мая 2024 года. Душанбе. Стр. 258-265

5. Формирование и финансирование развития туризма в Таджикистане в условиях «Зелёной экономики» Материалы международной научно-теоретической конференции на тему «Проблемы и перспективы развития внешней торговли Республики Таджикистан в условиях ускоренной индустриализации» Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. 31 мая 2024 года. Душанбе. Стр. 296-300

6. Рушди каластерҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити низоми “Иқтисоди сабз”. Маҷмӯи конфронси байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунӣ босуръат». 31 майи 2024 сол. Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Душанбе. Саҳ. 264-369.

ТАРТИБ ДОДАНИ НАҚШАИ ИСТЕҲСОЛОТ БО УСУЛИ ГРАФИКӢ

Мақола ба усули графיקии ҳалли масъалаҳои барномасозӣ ҳатӣ бахшида шудааст ва масъалаи тартиб додани нақшаи оптималӣ ва таҳлили он оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: учули графיקӣ, масъалаҳои барномасозӣ ҳатӣ, нуқтаҳои экстремалӣ, моделҳои иқтисодӣ

СОСТАВЛЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПЛАНА ГРАФИЧЕСКИМ МЕТОДОМ

Статья посвящена графическому методу решения задач линейного программирования и приведены составление оптимального плана и анализ решения.

Ключевые слова: метод графов, задачи линейного программирования, точка экстремума, экономические модели.

CREATING A PRODUCTION PLAN USING THE GRAPHICAL METHOD

The article discusses the solution of linear programming problems with an economic problem using the graphical method.

Key words: graph method, linear programming problems, extremum point, economic models.

Роҳҳои беҳтарини банақшагирӣ- ин ҳамон роҳҳои мебошанд, ки бо маҳсулнокии зиёдтарини меҳнат, арзиши аслии камтарин, даромади калонтарин, истифодаи камтарини захираҳо ва ғайра гузаронида шаванд. Аз нуқтаи назари математикӣ ин гурӯҳи масъалаҳо - масъалаҳои оптимизатсионӣ (беҳтарин) мебошанд. Роҳи асосии ҳалли ин гуна масъалаҳо ин моделронии математикӣ мебошад. Агар тасвири геометрӣ муносибатҳои иқтисодӣ ҳатӣ бошанд, пас ин масъала масъаларо барномасозии ҳатӣ меноманд. Яке аз усулҳои масъалаҳои оптимизатсионӣ- усули графיקии ҳалли масъалаҳои барномасозии ҳатиро дида мебароем [10-12].

Маҷмӯи вариантҳои имконпазир, ки аз онҳо нақшаи оптималӣ интихоб карда мешавад, ҳама вақт маҳдуд аст (бо захираҳои ашё, бо қувваҳои кори мавҷуда, миқдори таҷҳизотҳо ва ғайра). Бинобар ин, ҳар яке аз ин вариантҳо нақшаи имконпазири маҳдудиятҳои гузошташударо ифодакунанда мебошад.

Ҳалли масъалаҳои экстремалии иқтисодиро ба се зина (этап) ҷудо мекунем:

- 1) тартиб додани модели иқтисодию математикӣ;
- 2) ёфтани ҳалли оптималӣ бо яке аз методҳои математикӣ;
- 3) татбиқи ҳалли масъала дар хоҷагии халқ.

Масъалаҳои барномасозии ҳатӣ дар намуди системаи ду нобаробарии дуномаълума чунин намудҳоро дорад

$$\begin{cases} f(x, y) > 0 \\ g(x, y) > 0 \end{cases} \quad \begin{cases} f(x, y) < 0 \\ g(x, y) < 0 \end{cases} \quad \begin{cases} f(x, y) \geq 0 \\ g(x, y) < 0 \end{cases} \quad \begin{cases} f(x, y) < 0 \\ g(x, y) \geq 0 \end{cases}$$

Ҳалли системаи нобаробарӣ ин, ҷуфти ададҳо мебошад, ки ҳар як нобаробарии системаро қонеъ мегардонад. Барои бо усули графיקӣ ҳал намудани системаи ду нобаробарии дуномаълума:

1) барои ҳар як нобаробарии система графики ҳатҳои сарҳадиро дар ҳамворӣ тасвир менамоем:

$$\begin{cases} f(x, y) = 0 \\ g(x, y) = 0 \end{cases};$$

- 2) аз рӯи аломати нобаробарӣ нимҳамворихоро муайян мекунем
- 3) дар якҷоягӣ нимҳамвории интихобшуда соҳаи ҳалҳои имконпазирро ташкил медиҳанд, ки онҳо соҳаи барҷастаро ташкил медиҳад.

Бигзор масъалаи барномасозии хаттии зерин дода шуда бошад: қимати калонтарин ва хурдтарини функсияи мақсад

$$Z=c_1x_1+c_2x_2 \quad (1)$$

махдудиятҳои зерин ёфта шавад:

$$\left\{ \begin{array}{l} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 \leq b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 \leq b_2 \\ \dots\dots\dots \\ a_{m_1}x_1 + a_{m_2}x_2 \leq b_m \\ a_{m+1,1}x_1 + a_{m+1,2}x_2 \geq b_{m+1} \\ \dots\dots\dots \\ a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 \geq b_n \end{array} \right. \quad (2)$$

Бузургҳои x_1 ва x_2 ҳамчун координатаҳои нуқтаҳои ҳамворӣ дида баромада мешавад. Маҷмӯи нуқтаҳои ҳамворӣ, ки системаи нобаробариҳои (2) - ро қонеъ мегардонад, соҳаи ҳалҳои имконпазири системаи додашуда номида мешавад.

Маънои геометрии ҳалли нобаробариҳо, муодилаҳо ва системаи онҳоро дида мебароем. Ҳалли нобаробариҳо.

Теоремаи 1.Мачмӯи ҳалҳои нобаробарии дутағирёбанда

$$a_{11}x_1 + a_{12}x_2 \leq b_1 \quad (3)$$

яке аз ду нимҳамвориҳое, ки ҳамвори ро хати ростӣ

$$a_{11}x_1 + a_{12}x_2 = b_1$$

чудо менамояд(худи хати рост низ ба он дохил мешавад), нимҳамвории дигар бо ҳамин хати
рост маҷмӯи ҳалҳои нобаробарии

$$a_{11}x_1 + a_{12}x_2 \geq b_1 \quad (4)$$

мебошад.

Теоремаи 2. Маҷмӯи ҳалҳои системаи m нобаробариҳои ҳамҷояи дутағирёбанда

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 \leq b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 \leq b_2 \\ \vdots \quad \quad \quad \quad \quad \quad \vdots \quad \quad \quad \vdots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 \leq b_m \end{cases}$$

бисёркунҷаи барҷаста (ё соҳаи бисёркунҷаи барҷаста) мебошад.

Теоремаи 3. Маҷмӯи ҳамаи ҳалҳои имконпазири системаи ҳамҷояи m муодилаҳои хаттии n тағирёбанда (номаълум) дошта ($m > n$) бисёррӯи барҷаста (соҳаи бисёррӯи барҷаста) дар фазои n -ченака мебошад.

Соҳаи ҳалҳои имконпазир, агар он мавҷуд бошад, бисёркунҷаи барҷаста мешавад [7-12]. Ҳалли оптималӣ дар яке аз куллаҳои бисёркунҷаи ҳалҳо, яъне соҳаи ҳалҳои имконпазир ҷойгир мешавад. Координатаи куллаи ин бисёркунҷаи ҳалҳо аз рӯи схемаи зерин муайян карда мешавад:

- 1) муодилаҳои хатҳои сарҳадӣ тартиб дода шавад;
- 2) графикаи хатҳои сарҳадиро дар ҳамворӣ тасвир мекунем;
- 3) соҳаи ҳалҳои имконпазири системаи нобаробарҳоро муайян мекунем;
- 4) графикаи функсияи мақсадро месозем;

5) нуктаҳои экстремалии бисёркунҷаи ҳалро меёбем;

6) Қимати функсияи мақсадро дар ин нуктаҳо ҳисоб мекунем.

Масъалаи зеринро дида мебароем. Модели иқтисодӣ-риёзии масъалаи зеринро тартиб дода, бо усули графикӣ онро ҳал кунед.

Барои истеҳсоли ду намуд маҳсулоти A_1 ва A_2 аз се намуд ашёи хоми S_1, S_2, S_3 , ки захираи онҳо мувофиқан 18, 16 ва 5 воҳиди шартиро ташкил медиҳад, истифода мешавад. Сарфи ашёи хом барои истеҳсоли як воҳид маҳсулот ва фоидаи аз он ба дастоянда дар ҷадвали зерин оварда шудааст:

Намуди ашёи хом	Захираи ашёи хом	Сарфи ашёи хом барои як воҳид маҳсулот	
		A_1	A_2
S_1	18	1	3
S_2	16	2	1
S_3	5	-	1
Фоида		2 сомонӣ	3 сомонӣ

Ҳамин тавр нақшаи истеҳсолотро тартиб диҳед, ки фоидаи калонтарин аз фурӯши маҳсулот ба даст оварда шавад.

Ҳал. Модели риёзии масъалаи додашударо тартиб медиҳем. Бигзор маҳсулоти намуди A_1 – дар ҳаҷми x_1 ва маҳсулоти намуди A_2 – дар ҳаҷми x_2 истеҳсол намудан лозим бошад. Пас, фоидаи истеҳсолотро бо чунин функсияи мақсад ифода намудан мумкин аст:

$$Z = 2x_1 + 3x_2 \text{ max}$$

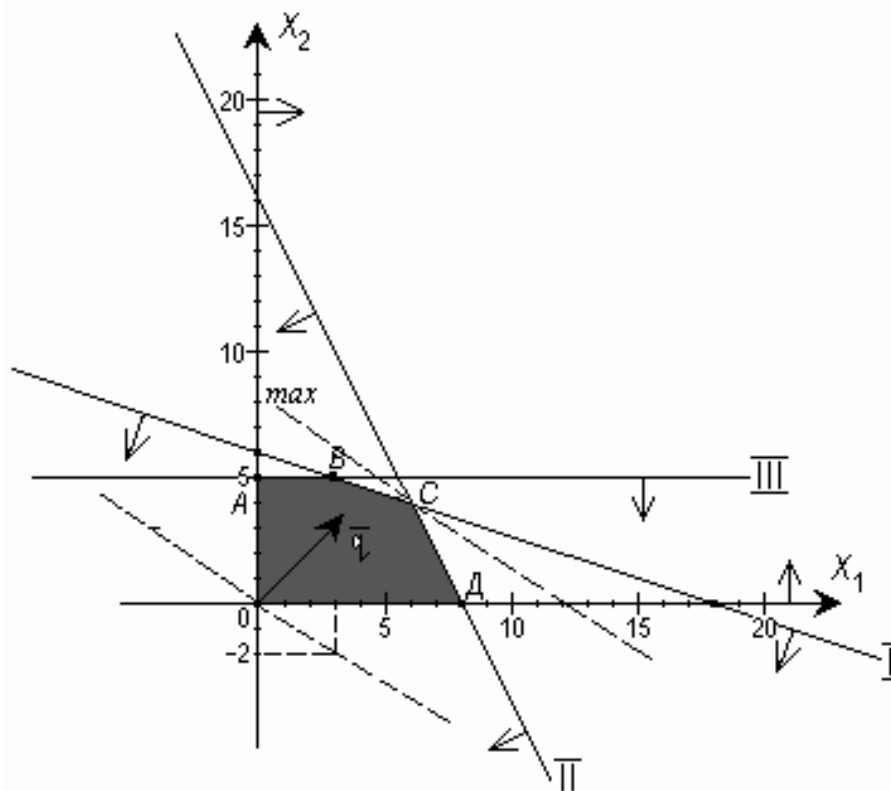
Маҳдудиятҳо чунин мешаванд:

$$\begin{cases} x_1 + 3x_2 \leq 18 \\ 2x_1 + x_2 \leq 16 \\ x_2 \leq 5 \\ x_1 \geq 0, x_2 \geq 0 \end{cases}$$

1) муодилаҳои хатҳои сарҳадиро менависем.

$$\begin{cases} x_1 + 3x_2 = 18 & I \\ 2x_1 + x_2 = 16 & II \\ x_2 = 5 & III \end{cases}$$

2) графики хатҳои сарҳадиро дар ҳамворӣ тасвир мекунем.

1) $x_1 + 3x_2 \leq 18$

$x_1 + 3x_2 = 18$ $(0; 6) (18; 0)$

$(0; 0), 0 + 3 \cdot 0 < 18$

2) $2x_1 + x_2 \leq 16$

$2x_1 + x_2 = 16$ $(0; 16) (8; 0)$

$(0; 0), 2 \cdot 0 + 0 < 16$

3) $x_2 \leq 5$

$x_2 = 5, x_2 < 5$

4) $x_1 \geq 0$

5) $x_2 \geq 0$

3) соҳаи ҳалҳои имконпазирӣ системаи нобаробариро муайян мекунем, ки он бисёркунҷаи $ABCD$ мебошад;

4) графики функсияи мақсад $Z = 2x_1 + 3x_2 = 0$ -ро месозем.

Вектори $\overrightarrow{Oq}$ (2, 3), ки бо хатти рости $2x_1 + 3x_2 = 0$ перпендикуляр мебошад, мегузaronем [4-6].

Нуқтаҳои экстремалии бисёркунҷаи ҳалро муайян мекунем. Хати рости $f(x)=0$ -ро бо самти вектори $\overrightarrow{Oq}$ худ ба худ параллел ҳаракат медиҳем. Кадам куллаи бисёркунҷаи ҳалро аввал бурад, дар он кулла функсияи $f(x)$ қиммати хурдтарин дорад. Кадам куллае, ки хати рости $f(x)$ охириин мебурад, дар он кулла функсияи $f(x)$ қимати калонтарин дорад. Ин нуқтаҳо нуқтаҳои экстремалӣ мебошанд.

Дар мисоли мо хати рости $f(x)=0$ куллаи A -ро дар аввал мебурад ва куллаи B -ро дар охир мебурад, пас дар куллаи A функсияи $f(x)$ қимати хурдтарин ва дар куллаи C функсияи $f(x)$ ба қимати калонтарин соҳиб мешавад.

Координатаи нуқтаи C -ро меёбем. Барои ин муодилаи ду хати рости сарҳадио, ҳамчун системаи муодила ҳал мекунем:

$$\begin{cases} x_1 + 3x_2 = 18 \\ 2x_1 + x_2 = 16 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 2x_1 + 6x_2 = 36 \\ 2x_1 + x_2 = 16 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 5x_2 = 20 \\ x_1 + 3x_2 = 18 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_2 = 4 \\ x_1 = 6 \end{cases}$$

$$Z_{\max} = 2 \cdot 6 + 3 \cdot 4 = 24$$

Хати сатхро дар самти $\bar{n}$ ба худ ин вектор параллел ҳаракат мекунем, қуллае, ки аввалан ба нуқта мерасад ба минимум ва қуллае, ки охирин ба нуқта мерасад-ба максимум мувофиқ меояд.

Ҳамин тариқ, $x_1 = 6$ то маҳсулоти намуди A_1 ва $x_2 = 4$ то маҳсулоти намуди A_2 истеҳсол намудан лозим аст то, ки фоидаи калонтарин гирифта шавад, яъне 24 сомони ро ташкил мекунад.

Дар охир гуфтаниам, ки математика барои ҳамаи илмҳо, хусусан барои иқтисодиёт аҳамияти калон дорад. Истифодаи усулҳои математикӣ ба мо имкон медиҳад, ки тартиботро дар бесару сомонӣ пайдо кунем ва ба дурустии ҳисобҳо, дарёфти маълумоти зарурӣ ноил гардем.

Адабиёт

1. Вентцель Е.С. Исследования операций.-М.: Сов.радио,1972.
2. Дегтярев Ю.И. Исследование операций. М.:Высшая школа, 1986.
3. Доугерти К. Введение в эконометрику. М.: Инфра-М. 1997, боби
4. Замков О.О., Толстопащенко А.В., Черемных Ю.Н. Математические методы в экономике. М.: ДИС. 1998, боби 17.
5. Канторович Л.В. Математические методы организации планирования производства, 1939 г.
6. Кантарович Л.В., Горстко А.Б. Оптимальные решения в экономике.1979 г.
7. Катышев П.К., Пересецкий А.А. Сборник задач к начальному курсу эконометрики. М.: Дело, 1999.
8. Кремера, Н.Ш., Высшая математика для экономических специальностей: Учебник и практикум/ Под ред. В 2-х ч. М.: Высшее образование, 2005 г.
9. Красс М.С., Чупрынов Б.П. Математика для экономистов. 2007 г.
10. Малыхин. В.И. Математика в экономике «Инфрo М» -2001.
11. Макаров В.Л. Экономика и математические методы. 1990 г.
12. Шапкин А.С., Шапкин В.А.Математические методы и модели исследования операций.:Учебник.М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К⁰», 2013. - 400 с.

Ходжахонов А.А.

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СУБЪЕКТОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается о развитии финансово-кредитной обеспечении субъектов сельского хозяйства в Республики Таджикистан, связана, прежде всего, с повышением качества жизни сельского населения, обеспечением нормальных условий жизни. При этом кредиты представляют собой важную экономическую категорию, характеризующую процессы эффективного использования свободно собранных денежных и др. средств, которые в условиях функционирования национальных товарно-денежных отношений должны выполнять, роль фактора развития экономики страны, где сельское хозяйство не исключение.

Ключевые слова: финансово-кредитная обеспечения, сельскохозяйственная кредитования, товарно-денежных отношений, господдержка АПК, финансово-кредитная система, улучшения кредитования сельхозпроизводители, межбанковская конкуренция.

Ходжахонов А.А.

ТАЪМИНОТИ МОЛИ ҚАРЗИИ СУБЪЕКТҲОИ КИШОВАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Рушди таъминоти молиявӣ ва қарзӣ ба субъектҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан бо баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии деҳот ва таъмини шароити зиндагии мӯътадил алоқаманд аст. Дар айни замон, қарзҳо категорияи муҳими иқтисодиёро, ки равандҳои истифодаи самарабахши истифодаи самараноки маблағҳои пулӣ ва дигар маблағҳои пулакӣ, ки дар доираи ҷаъолияти муносибатҳои моликияти зеҳнӣ нақши омилро дар рушди иқтисодиёти кишвар, ки дар он кишоварзӣ истисно нест, нишон медиҳад.

Калимавожаҳо: таъминоти молиявӣ-қарзӣ, қарзи кишоварзӣ, муносибатҳои пулию молӣ, дастгирии давлатии КАС, низоми молиявӣ-қарзӣ, такмили қарздиҳӣ ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ, рақобати байни бонкҳо.

Hojakhonov A.A.

FINANCIAL AND CREDIT PROVISION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Development of financial and credit provision of agricultural entities in the Republic of Tajikistan is associated primarily with improving the quality of life of the rural population and ensuring normal living conditions. At the same time, loans represent an important economic category characterizing the processes of efficient use of freely collected monetary and other funds, which, in the context of the functioning of national commodity-money relations, should play the role of a factor in the development of the country's economy, where agriculture is not an exception.

Keywords: financial and credit provision, agricultural crediting, commodity-money relations, state support of the agroindustrial complex, financial and credit system, improvement of crediting farmers, interbank competition.

В условиях рыночной экономики значительная роль отводится совершенствованию финансово-кредитного обеспечения субъектов сельского хозяйства и в особенности сельскохозяйственных товаропроизводителей. В этой связи встает важная задача формирования эффективной системы сельскохозяйственного кредитования.

Система финансовых и кредитных отношений в аграрном секторе Таджикистана, как одна из важнейших экономических категорий, трансформируется, исходя из направлений экономической реформы, в основу которой положен принцип укрепления государственности при развитии хозяйственной самостоятельности товаропроизводителей.

В структуре финансовой системы, важное место занимает налоговая система - виды и число налогов, принципы и методы их формирования способов их взимания.

В систему налогообложения стараются закладывать принципы, руководствуясь которыми можно воздействовать на общественное воспроизводство, его динамику, структуру, состояние и темпы научно-технического прогресса.

Разработка бюджета начинается с определения общественно необходимых расходов государства, только после этого - доходы, которые обеспечивают эти расходы. Такой бюджет - необременителен для народа, отражает обязанности государства и налогоплательщиков друг перед другом.

Поэтому исследование вопросов зарождения и перспектив развития финансово-кредитной системы государства в условиях «малоземельного» и «трудоизбыточного» Таджикистана относится к числу наиважнейших проблем теории и практики развития аграрных отношений, требующих функционирования различных форм собственности и типов хозяйств, включая частно-семейные формы отношений, сельскохозяйственный бизнес, различные формы сельхозкооперации и предпринимательской деятельности. В совокупности это те проблемы, которые без использования кредитной системы государства не могут развиваться эффективно и стать факторами социально-экономического благополучия регионов республики. Известно, что система кредитования имеет длительную историю и огромную заслугу в развитии социально-экономических проблем различных стран мира, где Таджикистан не исключение. Поэтому нахождение новых путей и методов разумного использования различных форм и типов кредитования, как для развития национальной экономики, так и её составной части - сельского хозяйства –сегодня, как никогда, имеют особую научно-практическую ценность.

С приобретением государственной независимости перед Республикой Таджикистан, наравне с другими проблемами государственного строительства, во весь рост стала проблема создания собственной кредитной системы и определение ее роли в развитии национальной экономики, решение вопросов полезной занятости населения, развития сельской инфраструктуры и, несомненно, эффективного развития сельской экономики. Необходимость научного исследования и обоснования новой роли различных видов кредитов, которые в совокупности составляют кредитную систему государства, послужили основанием для выбора настоящей работы.

Стратегия формирования и совершенствования кредитной системы в аграрном секторе должна охватывать всю сферу аграрной экономики, в том числе хозяйствующих субъектов, предприятия перерабатывающей промышленности, сферу услуг, а также население. Она весьма важна для развития реального сектора экономики, инфраструктуры рынка и повышения уровня жизни населения.

Эффективное использование кредитных ресурсов в аграрном секторе во многом зависит от того, насколько совершенен механизм их выдачи и возврата. Следовательно, существует большая потребность в разработке методологических основ и совершенствовании механизмов выдачи и возврата кредитных средств в аграрном секторе.

В этой связи необходима разработка конкретных мер по организации в системе кредитования аграрного сектора новых финансовых инструментов, включая сельские банки и систему микрокредитования.

Проблемы кредитования сельского хозяйства, то есть аграрного сектора экономики, связана, прежде всего, с повышением качества жизни сельского населения, обеспечением нормальных условий жизни. При этом кредиты представляют собой важную экономическую категорию, характеризующую процессы эффективного использования свободно собранных денежных и др. средств, которые в условиях функционирования национальных товарно-денежных отношений должны выполнять роль фактора развития экономики страны, где сельское хозяйство не исключение. Именно поэтому исследование путей совершенствования кредитной системы в аграрном секторе в нынешний период приобретает не только теоретическое, но и практическое значение, что определяет актуальность избранной темы

исследования вызванной объективными процессами развития многообразных форм собственности и типов хозяйства.

Для более полного представления проблемы рассмотрим суть кредита вообще и особенности его проявления в аграрной экономике.

Кредит – слово латинского происхождения (credit) означает «верить, доверять». Поэтому в научном смысле под кредитными сделками и отношениями понимаются такие, в основе которых в той или иной степени лежит доверие.

Кредит – (от лат. credit – буквально: он верит) – ссуда в денежной или товарной форме, предоставляемая кредитором заемщику на условиях возвратности, чаще всего с выплатой заемщиком процента за пользование ссудой. [4, 195]

Кредит представляет собой, как известно, метод перераспределения денежных средств предприятий, который позволяет восполнять временный недостаток средств у одних за счет временно свободных средств других.

Кредит банка - не только один из важнейших рычагов стимулирования процессов распределения и перераспределения совокупного общественного продукта и национального дохода, но и одновременно рычаг их удешевления, то есть экономии издержек этих процессов. «Роль банковского кредита выражается в результатах выполнения присущих ему функций и характеризуется конкретными показателями».[3]

Некоторые экономисты XIX века (Рау, Бруно-Гильдебранд, Кон, Вагнер и др.) придавали доверию решающее или преобладающее значение при определении самого понятия кредита. Другие же, такие как Рошер, Милль, Дитцель, отводили доверию второстепенную роль, перенося центр тяжести на другие, более объективные условия обеспечения соответствующей сделки. Действительно, в одних сделках большую роль играет доверие к определенному лицу или группе лиц, и тогда кредит называли личным. В других преобладает значение материального обеспечения, и тогда кредит называли реальным, т.е. вещным, или залоговым. Поскольку оба эти вида кредита существует в реальности, то и спор об абсолютной роли доверия был признан излишним.

Известно, что кредитная система может рассматриваться с двух позиций:

1) как совокупность кредитных отношений, форм и методов кредитования (функциональная форма);

2) как совокупность «кредитно-финансовых учреждений», аккумулирующих свободные денежные средства и предоставляющих их в ссуду (институциональная форма). В более общей форме кредитная система представляет собой совокупность кредитных отношений и кредитных институтов, организующих эти отношения.[1]

Финансы сельского хозяйства представляют собой совокупность денежных отношений, возникающих в процессе кругооборота средств отрасли, образования и использования финансово-кредитных ресурсов, что в свою очередь предлагает формирование и использование фондов денежных средств.[2]

Важное значение имеет использование финансов и кредита в качестве рычагов воздействия на развитие производства. Это обуславливается сущностью финансов и кредита как экономических категорий со свойственными им распределительной и контрольной функциями, которые успешно сочетаются в финансово-кредитном механизме, являющемся составной частью механизма в условиях рыночной экономики.

Вышеназванная характеристика банковской системы страны говорит о том, что необходимо продолжать совершенствование банковской системы, чтобы она способствовала развитию и росту экономики страны. Еще 8 июля 2003г. Президент республики Э. Рахмон в своем докладе на встрече с предпринимателями страны констатировал: «что в настоящее время банки республики пока еще не стали надежными деловыми партнерами и помощниками наших предпринимателей. Я считаю, что настало время для создания таких финансовых институтов, которые бы занялись финансированием малого и среднего бизнеса. Их задача должна заключаться в помощи и поддержке малого и среднего бизнеса».[5]

Словом, все вышеприведенные проблемы еще раз озадачивают всех банковских специалистов страны, в том, чтобы банки на самом деле занимали достойное место в экономике республики.

Кредитование в сельском хозяйстве осуществляется по определенным принципам, которые изображены на схеме 1.

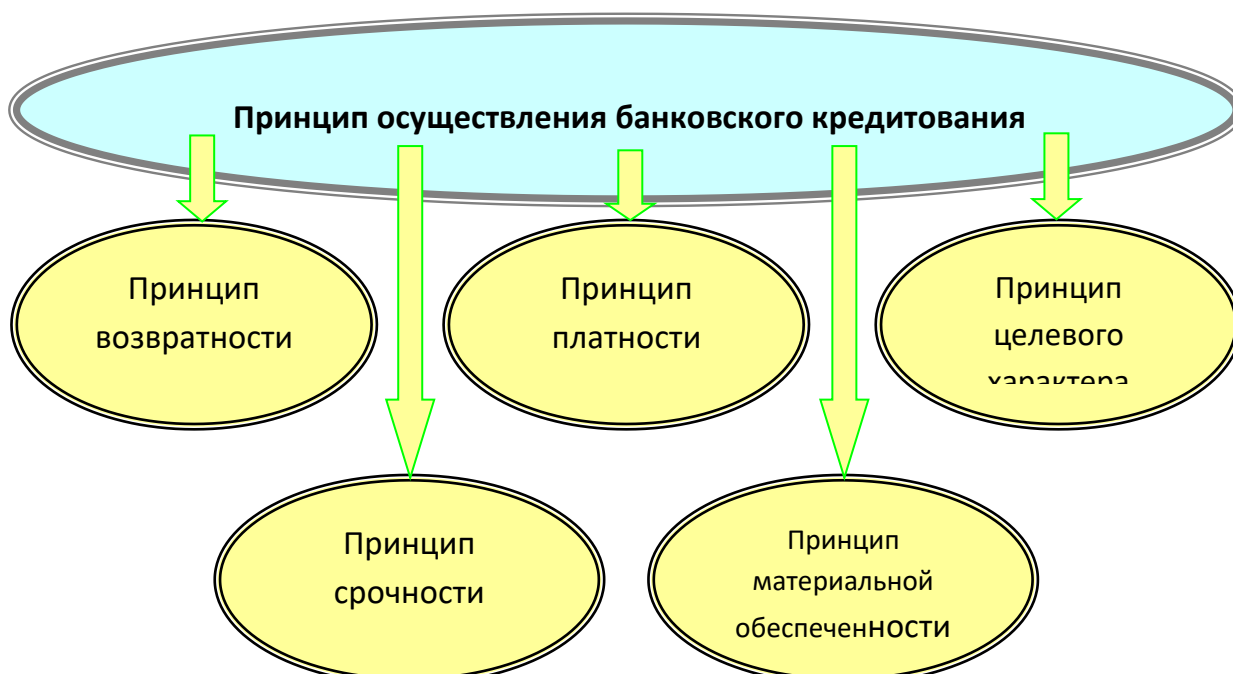

Схема 1. Основные принципы банковского кредитования в сельском хозяйстве

По мнению Хакназарова А., который в своей статье пишет: «Допущенные в ходе аграрной реформы ошибки и недостаточная активность их проведения, а также непродуманная политика импорта сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия при переходе к рынку также обострили финансовое положение сельскохозяйственных предприятий. Так, отсутствие развитой системы сельскохозяйственного кредита, их дороговизна в значительной мере ограничивает использование сельскохозяйственными товаропроизводителями преимуществ как краткосрочных, так и долгосрочных кредитных ресурсов»[6].

Одним из основных источников финансирования инвестиций в сельском хозяйстве является банковский кредит. Банковский кредит должен стимулировать сельскохозяйственного товаропроизводителя в соответствии, с чем эффективное и высоко окупаемое конкурентное производство должно претендовать на льготные и дополнительные кредиты под регрессивные проценты. Система кредитования должна быть упрощенной и доступной для различных товаропроизводителей. Следовательно, необходимо выдавать кредиты на льготной основе сроком не менее на полтора года, что обеспечивает стимулирование сельскохозяйственного товаропроизводителя [7].

Кредитные вложения за этот период в среднем процентах к 2020г. возросла более 1,5 раза. Если краткосрочные кредитные вложения возросли почти в 1,7 раза, то долгосрочные уменьшились в 2,7 раз всех кредитных вложений, которые приводятся в таблице 1.

Таблица 1

Динамика состава и структурных кредитных вложений банков в сельском хозяйстве Республики Таджикистан

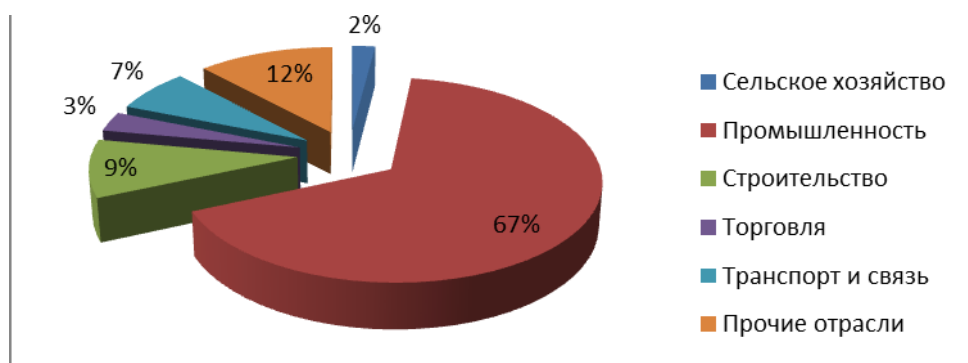
	2016	2017	2018	2019	2020	В среднем за 2016-2020 гг.
--	------	------	------	------	------	----------------------------

	тыс. сомони	в % к итогу	тыс. сомони	в % к итогу	тыс. сомони	в % к итогу	тыс. сомони	в % к итогу	тыс. сомони	в % к итогу	тыс. сомони	в % к итогу
Всего	192104,0	100	185709,7	100	235951,4	100	265341,5	100	290294,3	100	233880,18	100
кратко- срочные	161625,9	84,1	163887,0	88,2	215041,7	91,1	255287,3	96,2	279226,1	96,2	215013,60	91,9
долго- срочные	30478,1	15,9	21822,7	11,8	20909,7	8,9	10054,2	3,8	11068,1	3,8	18866,58	8,1

Источник: Расчеты автора по данным Финансы Таджикистана: 30 –лет государственной независимости Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе. – 2021с. 437-438.

Однако, в последние годы ситуация начинает улучшаться. Так, объем общих кредитов имеет тенденцию стабильного увеличения, в 2020 году они составили 136743,7 млн. сомони и по сравнению с 2019 годом (92747,5) увеличился на 43996,2 млн. сомони, или 67,8%. Структура кредитного финансирования на этот год имеет следующей вид (рисунок 1)[8].

Рисунок 1. Диаграмма кредитования субъектов хозяйствования по отраслям народного хозяйства Республики Таджикистан в 2020 году

Из рисунка видно, что основная доля кредитных вложений приходится промышленностью, что составляет 67% а сельскому хозяйству 2% от общего объема.

При недостаточности такового соответствующая часть задолженности предъявляется к взысканию. Иными словами, банки должны доверять предприятиям при выдаче кредитов, а потом проверять их использование. Банковский контроль, не вмешиваясь в хозяйственно-финансовую деятельность, должен содействовать повышению эффективности авансируемых средств, снижению стоимости кредитуемых мероприятий.

Исследование показало, что кредитные средства, полученные сельскохозяйственными товаропроизводителями, своевременно не возвращаются, о чем свидетельствует данные (табл. 2).

Таблица 2

Суммарная задолженность по обязательствам предприятий и организаций (на конец года, тыс. сомони)

	Годы				
	2016	2017	2018	2019	2020
Всего	30017288,3	44205244,6	72973317,5	92747494,3	136743681,5
Промышленность	22723942,1	36180465,2	58375665,2	74723674,2	90831440,5
Сельское хозяйства	360481,0	414488,5	1158987,1	1144414,2	2796859,6

Транспорт и связь	2755601,1	3093153,0	3365780,0	4494715,8	9499297,9
Строительство	2177887,5	2152836,8	785838,8	6574467,5	12856988,5
Торговля	1369659,9	1688707,7	1978753,5	2008546,1	4347457,2
прочие отрасли	629716,7	675593,4	7308292,9	3801676,5	16411637,8
Удельный вес сельского хозяйства в %	1,2	0,9	1,6	1,2	2,0

Источник: Расчеты автора по данным Финансы Таджикистана: 30 –лет государственной независимости Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе. – 2021с. 405.

Здесь важно отметить, что 2% удельного веса кредитования в банковской системе приходится на отрасли сельского хозяйства. Но деятельность банков, которые осуществляют кредитование сельскохозяйственных товаропроизводителей, очень ограничена, по причине отсутствия обеспечения кредитов и, как следствие, сопряжена с рисками. Причиной низкой активности банков на селе является, плохая организация единой системы регистрации, отсутствие сертификата землепользования, который можно было бы использовать дехканами в виде залога.

В настоящее время участие собственных средств многих хозяйств в покрытии оборотных средств незначительно или они вообще не имеют собственных средств. В таких хозяйствах затраты и расходы производства практически полностью покрываются банковскими кредитами, значительная часть которых, по существу, приняла долгосрочный характер. В этих хозяйствах возвратность ссуд задерживается, возрастает отсроченная банковская задолженность, влияние кредита на их производственно-финансовую деятельность и организацию оборотных средств ослаблено.

Кредитование в сельском хозяйстве остается сложным и недостаточным. К причинам, сдерживающим формирование и совершенствование этой системы, относятся:

- несовершенство методологических подходов системы кредитования;
- несовершенный механизм выдачи и возврата кредитных ресурсов;
- запоздалое внедрение ипотечного кредитования;
- несовершенство нормативно-правовых актов.

Как нам представляется, необходимо сделать все возможное для совершенствования кредитной системы. Ключевой областью этой проблемы является изучение и применение теоретико-методологических аспектов формирования финансово-кредитной системы в сельском хозяйстве.

Изучение системы зарубежного кредитования сельского хозяйства позволяет обобщить мировой опыт в целях его использования в рыночной экономике Таджикистана. На наш взгляд, мы можем, заимствуя международный опыт, использовать следующие формы кредитования:

- сельскохозяйственный банк;
- система дехканского фермерского кредита;
- ипотечное кредитование;
- Республиканская национальная касса сельскохозяйственного кредита.

При этом следует учитывать сложившуюся экономическую ситуацию, а также местные условия в республике.

Одной из таких возможностей для жителей нашей страны стало формирование кредитной системы - новой формы хозяйствования, основанной на рыночных принципах и взаимной ответственности участников (рис. 2).

Представляя кредиты банки должны соблюдать, а не нарушать все принципы кредитования, такие как срочность, возвратность, материальная обеспеченность, планово-целевой характер и платность.

В процессе кредитования банки должны контролировать соблюдение других принципов кредитования. Например, периодически проверять обеспеченность выданных кредитов путем сопоставления задолженности, по ссудам с имеющимся обеспечением.

Кредитование в аграрном секторе Республики Таджикистан	Кредитование в аграрном секторе в странах с развитой рыночной экономикой
✓ преобразования в области кредитования аграрного сектора осуществляются в условиях трансформационной экономики, при незначительной роли государственного регулирования, отсутствия эффективной правовой базы, скоординированной, четко продуманной, научно-обоснованной политики в сфере кредитования АПК; ✓ аграрный сектор РТ – зона повышения риска. Его кредитование осуществляется в условиях неудовлетворительного финансового состояния большинства сельскохозяйственных предприятий. Имеет место негативный инвестиционный климат; ✓ отсутствует множество субъектов кредитного рынка. Нет альтернативных банкам финансово-кредитных институтов, которые занимаются кредитованием сельского хозяйства. Имеет место разрыв между неудовлетворенным спросом и предложением на кредитные ресурсы; ✓ нет развитой, хорошо отлаженной банковской системы. Последняя находится в стадии становления и не сформировалась как единое целое.	✓ большая и действенная роль государственного регулирования, путем поддержки системы кредитования материальными ресурсами. Имеется эффективная правовая база; ✓ устойчивость и надежность, минимизация рисков, что обеспечивается государственной финансовой помощью, опорой сельскохозяйственных товаропроизводителей на собственные силы, развитием самофинансирования, самоконтроля, системы акционирования кредитов; ✓ большое разнообразие источников по предоставлению кредитов: финансово-кредитных институтов, работающих на рынке кредитования АПК. Имеет место равновесие при некотором превышении предложения над спросом, обеспечивающее устойчивую тенденцию к снижению процентных ставок; ✓ развитая банковская система, продуманная политика в области кредитования АПК.

Рисунок 2. Сравнительная характеристика кредитования сельского хозяйства развитых стран и Республики Таджикистан.

Для решения данные проблемы нами предлагается следующие мероприятия:

- внедрять системы ипотеки и земельного залога, способствующие привлечению в аграрный сектор коммерческого капитала;
- формировать системы сельскохозяйственных кооперативных банков, в том числе с государственной поддержкой, включая создание учреждений мелкого кредита;
- развивать системы государственных кредитов, предоставляемых производителю сельхозпродукции на осуществление сезонных затрат с оформлением залоговых отношений под будущий урожай.

Залоговый механизм закупок продовольственной продукции позволит:

- увеличить предложение продукции на рынке и тем самым снизить рыночные цены;
- гарантировать рентабельный сбыт продовольственных товаров на льготных условиях;
- стабилизировать продовольственный рынок за счет товарных интервенций на продовольственном рынке;
- ослабить монопольное положение заготовителей и переработчиков сельскохозяйственной продукции.

Заключение

Таким образом, здесь важно отметить, что в условиях рынка кредитные отношения банков и сельскохозяйственных товаропроизводителей существенно изменились, то есть сельскохозяйственные предприятия и дехканские хозяйства сами могут выбирать кредитные учреждения. Такое положение, как правило, создает межбанковскую конкуренцию. В связи с этим кредит и кредитная система должны занять ключевое положение в системе рычагов стимулирования и повышения эффективности аграрного сектора республики.

Для улучшения кредитования сельхозпроизводителей необходимо принять конкретные меры, прежде всего:

- создание альтернативных банковских и небанковских организаций;
- увеличение доступа сельских кредиторов к льготным кредитным линиям, особенно при среднесрочном и долгосрочном кредитовании;
- расширение базы для сельского кредитования посредством поддержки кредитования поставщиков, кредитных кооперативов и лизинговых компаний;
- по государственной поддержке фермеров путем выдачи субсидий, льготных кредитов;
- большинство коммерческих банков малы по размеру, и имеют слабую систему управления. Населения мало доверяет банковской системе. Краткосрочные депозиты являются основным источником капитала для банков, поскольку государство запрещает иностранную собственность.
- создание условий для банковской сфере привлечения инвестиций в отрасли сельского хозяйства в целом на АПК.

Здесь важно отметить, что в условиях рынка кредитные отношения банков и сельскохозяйственных товаропроизводителей существенно изменились, то есть сельскохозяйственные предприятия и дехканские фермерские хозяйства сами могут выбирать кредитные учреждения. Такое положение, как правило, создает межбанковскую конкуренцию. В связи с этим кредит и кредитная система должны занять ключевое положение в системе рычагов стимулирования и повышения эффективности аграрного сектора республики.

Литература:

1. Банковское дело: Учебник. 4 изд., перераб. и доп./Под ред. проф. Колесникова В.И., проф. Кроливецкой Л.П. –М.: Финансы и статистика, 1999г., С. 8, 459 стр.
2. Галимон Л.С., Сергиенко А.И., Смирнова З.М.. Финансы сельского хозяйства. – М.: Финансы и статистика, 1984г., С. 3, 255 стр.
3. Денежное обращение и кредит СССР / Под. ред. проф. Тотлейдера А.Л.-М.: Финансы и статистика, 1985г.С. 31, 328 стр.
4. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б.. Современный экономический словарь. IV-издания. – М.: ИНФРА-М 2005г. С. 195, 478 стр.
5. Рахмон Э. Задействовать весь потенциал предпринимательства // «Экономика Таджикистана: Стратегия развития». 2003 №3. С-6.
6. Хакназаров А. Макроэкономические проблемы улучшения финансово-экономической ситуации в сельском хозяйстве // Вестник Таджикского государственного национального Университета (научный журнал)// Душанбе, «Сино», 2007, №6(38)
7. Ходжахонов А.А. Совершенствование кредитование сельского хозяйства Республики Таджикистан //Оренбургский Государственный аграрный Университет 2009, №4 С-145.
8. Финансы Таджикистана: 30 –лет государственной независимости Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе. – 2021с. С-405-406, 437-438.

Чалилов Р.Р.

**КОРПОРАТИВИКУНОНИИ КОРХОНАҲОИ ДАВЛАТӢ ҲАМЧУН
МУҲАРРИКИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ
ҶАҲОНИШАВӢ**

Дар мақола аз ҷониби муаллиф андешаҳои муфид доир ба баҳши давлатии иқтисодиёт, корхонаҳои давлатӣ, корхонаҳои корпоративии давлатӣ, ҳудуди истифодаи моликияти давлатӣ, мавқеи корхонаҳои давлатии корпоративӣ дар пешрафти иқтисодиёт ва зарурати баҳодиҳии миқёси баҳши давлатии соҳаи хизматрасонӣ пешниҳод гардида, ҷанбаҳои назариявии моҳияти моликияти давлатӣ, мақсадҳои асосии моликияти давлатӣ ва муҳимияти иштироки давлат дар рушди иқтисодиёт шарҳ дода шудааст. Муаллиф зимни таҳқиқи мавзӯи мазкур принципҳои идоракунии модели корпоративии баҳши давлатиро пешниҳод намуда, вобаста ба он ҳадафҳои фаъолият ва ниғадории корхонаҳои давлатии корпоративиро муайян намудааст. Доир ба аҳамияти модели корпоративии баҳши давлатӣ ақидаҳои олимони оварда шуда, барои муайян кардани он нишондиҳандаҳои мушаххас пешниҳод гардидааст. Дар мақола афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои модели корпоративии баҳши давлатӣ дар шароити муосир нишон дода шуда, вобаста ба онҳо аз давлатҳои гуногун мисолҳо оварда шудааст.

Калидвожаҳо: моликият, моликияти давлатӣ, корпоративӣ, модел, модели корпоративӣ, самаранокӣ, баҳши давлатӣ, корхона, корхонаҳои давлатӣ, хизматрасонӣ, соҳаи хизматрасонӣ, модели корпоративии баҳши давлатӣ, самаранокӣ, нишондиҳандаҳо.

Джалилов Р.Р.

**КОРПОРАТИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК МЕХАНИЗМ
УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

В статье автор рассматривает актуальные вопросы, связанные с государственным сектором экономики, государственными предприятиями и корпоративными структурами в этом секторе. Освещены аспекты использования государственного имущества, роль государственных корпоративных предприятий в экономическом развитии, а также необходимость оценки масштабов государственного сектора в сфере услуг. Рассматриваются теоретические основы государственной собственности, её ключевые цели и значение участия государства в экономическом развитии. В рамках исследования автор проанализировал принципы управления корпоративной моделью государственного сектора, определил задачи, стоящие перед государственными корпоративными предприятиями, и их функции. Также приведены мнения ученых о значимости корпоративной модели в государственном секторе и предложены конкретные показатели для её оценки. В статье подробно рассмотрены преимущества и недостатки корпоративной модели государственного сектора в современных условиях, дополненные примерами из различных стран.

Ключевые слова: собственность, государственная собственность, корпорация, модель, корпоративная модель, эффективность, государственный сектор, предприятие, государственные предприятия, услуги, сфера услуг, корпоративная модель государственного сектора, эффективность, показатели.

Jalilov R.R.

**CORPORATIZATION OF STATE ENTERPRISES AS A TOOLS FOR SUSTAINABLE
ECONOMIC DEVELOPMENT AT THE CONTEXT OF GLOBALIZATION**

The article addresses current issues related to the public sector of the economy, state-owned enterprises, and corporate structures within this sector. It highlights aspects of the use of public property, the role of state corporate enterprises in economic development, and the necessity of

assessing the scale of the public sector in the service industry. The theoretical foundations of public ownership, its key objectives, and the significance of state participation in economic development are examined. As part of the study, the author analyzed the principles of managing the corporate model of the public sector, identified the tasks facing state corporate enterprises, and outlined their functions. The article also presents scholars' views on the importance of the corporate model in the public sector and proposes specific indicators for its evaluation. Advantages and disadvantages of the corporate model in the public sector under modern conditions are discussed in detail, supported by examples from various countries.

Key words: ownership, state ownership, corporation, model, corporate model, efficiency, state sector, enterprise, state enterprises, services, sphere of services, corporate model of the state sector, efficiency, indicators.

Баҳши давлатӣ он қисми иқтисодиёт мебошад, ки танзимкунанда ва молики асосии он давлат ба ҳисоб меравад. Баҳши давлатӣ ба иқтисодиёт устуворӣ ва назоратшавандагиро фароҳам оварда бо дастгирии соҳаҳои ақибмонда ва таҳияи лоиҳаҳои, ки татбиқи онҳо душвор аст, мусоидат мекунад. Дар баробари ин, моделҳои иқтисодӣ, ки дар он баҳши хусусӣ озодона рушд мекунад ё бо баҳши давлатӣ ҳамкориҳои зич дорад, самаранокии бештарро нишон медиҳад.

Баҳши давлатӣ маҷмӯи корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳои мебошад, ки ба моликияти давлатӣ таълуқ доранд ва ё таҳти назорати давлат қарор доранд. Вазифаҳои асосии баҳши давлатӣ таъмини молҳои ҷамъиятӣ, дастгирии соҳаҳои стратегӣ ва танзими бозор мебошанд.

Баҳши давлатӣ қисми зиёди иқтисодиёти аксарияти мамлакатҳо дар бар мегирад. Масалан, тибқи маълумоти Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (OECD), баҳши давлатӣ ба ҳисоби миёна 20-25% ММД-и кишварҳои пешрафта ташкил медиҳад. Дар кишварҳои рӯ ба тараққи ин ҳиссаи корхонаҳои давлатиро корхонаҳои бузурги соҳаи энергетика, нақлиёт ва саноат ташкил медиҳанд.

Иқтисоди бозорӣ ба соҳибкории озод, рақобат ва худтанзимкунӣ асос ёфтааст. Аммо дар шароити бозор баҳши давлатӣ бо зарурати мутобик шудан ба шароити нав рӯ ба рӯ шудааст, ки ин чорӣ намудани механизмҳои муосири идоракунии, аз қабili моделҳои корпоративиро тақозо мекунад.

Баҳши давлатӣ ҷузъи муҳими иқтисодиёти аксари кишварҳои ҷаҳон буда, дар таъмини неъматҳои ҷамъиятӣ, дастгирии соҳаҳои стратегӣ ва мўътадилсозии иқтисодиёт нақши калидӣ мебозад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ идораи баҳши давлатӣ истифодаи равишҳои муассир ва муосирро тақозо мекунад, ки мувозинати байни манфиатҳои давлат ва механизми бозорро таъмин карда тавонанд. Яке аз чунин равишҳо чорӣ намудани модели корпоративии баҳши давлатӣ мебошад, ки ба принципҳои идоракунии корпоративӣ, аз ҷумла шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва баланд бардоштани самаранокӣ асос ёфтааст.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин мавзӯ аҳамияти хоса дорад. Баҳши давлатӣ дар кишвар соҳаҳои муҳими иқтисодиёт, аз қабili энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ ва захираҳои обро фаро гирифта, ҳам ниёзҳои дохилӣ ва ҳам иқтисодии содиротиро таъмин менамояд. Тибқи маълумоти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, корхонаҳои давлатӣ беш аз 40 дарсади маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишварро ташкил намуда, онҳоро ба иштирокчиёни асосии иқтисоди миллӣ табдил медиҳанд. Бо вучуди ин, бисёре аз ин корхонаҳо бо самаранокии паст, дастрасии маҳдуд ба сармоягузорӣ ва ўҳдадорҳои назарраси қарзӣ рӯбарӯ мешаванд.

Таъини солҳои охир ҳукумати Тоҷикистон барои таҷдиди баҳши давлатӣ, ки равандҳои корпоративӣ, хусусигардонии қисман ва рушди шарикҳои давлат ва баҳши хусусиро дар бар мегирад, тадбирҳо меандешад. Бо вучуди ин, ин ислохот бо як қатор мушкilot, аз қабili заминаи нокифояи институтсионалӣ, нарасидани кадрҳои баландсифатӣ ва мушкilot дар татбиқи механизмҳои идоракунии корпоративӣ рӯ ба рӯ ҳастанд. Ин зарурати дарки амиқи

назариявӣ ва мутобиқ кардани модели корпоративиро ба шароити миллий нишон медиҳад. [8, с. 156].

Модели корпоративии бахши давлатӣ қорӣ намудани принципҳо ва механизмҳои идоракуниро, ки ба бахши хусусӣ хос аст, аз ҷумла ҷудокунии моликият ва вазифаҳои идоракунӣ, ташкили шӯрои директорон ва истифодаи ҳавасмандгардонии бозор барои баланд бардоштани самараноки дар назар дорад. Ин модел дар давлатҳои пешрафта, ба монанди Шветсия, Норвегия, Олмон ва Сингапур бомуваффақият татбиқ карда шудааст. Модели корпоративӣ ба ин давлатҳо имкон дод, ки даромаднокии дороиҳои давлатиро ва шаффофияти идоракунии онҳоро афзоиш диҳанд ва сатҳи фасодро коҳиш диҳанд. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, қорӣ намудани модели корпоративӣ метавонад на танҳо ба баланд бардоштани самаранокии бахши давлатӣ, балки инчунин ба рушди муҳити институтсионалии зарурӣ барои рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намояд.

Бахши давлатӣ ҷузъи асосии низоми иқтисодии ҳар як кишвар буда, дар таъмини рушди устувори ҷомеа, дастгирии соҳаҳои муҳими стратегӣ ва таъмини неъматҳои ҷамъиятӣ вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад. Дар адабиёти илмӣ мафҳуми сектори давлатӣ аз нуқтаи назари гуногун баррасӣ мешавад, ки он ҳам гуногунии шароити иқтисодӣ ва ҳам хусусиятҳои идоракунии миллиро инъикос менамояд. [2, с. 86].

Таҳқиқотчиёни хориҷӣ ба таъриф ва нақши давлатӣ дар иқтисодиёт диққати калон додаанд. Таҳлили низомҳои иқтисодӣ, аз ҷумла нақши давлат аксар вақт ба доираи васеи таҳлилҳо дохил мегардид. Масалан, Пол Самуэлсон, барандаи ҷоизаи Нобел бахши давлатиро ҳамчун маҷмӯи фаъолиятҳои иқтисодие, ки мақомоти давлатӣ барои таъмини молҳои ҷамъиятӣ, аз қабилӣ маориф, тандурустӣ ва амният анҷом медиҳанд, муайян мекунад. Тибқи назарияи ӯ, бахши давлатӣ ноқомҳои бозорро тавассути фароҳам овардани дастрасӣ ба молҳо ва хизматҳои пур мекунад, ки тавассути механизмҳои бозорӣ самаранок истеҳсол ё тақсим карда намешаванд.

Ҷозеф Стиглиц, яке аз иқтисоддонҳои барҷаста, таъкид мекунад, ки бахши давлатӣ дар танзими иқтисод, бахусус дар кишварҳои, ки иқтисоди дар ҳоли гузариш ҳастанд, нақши муҳим дорад. Ба андешаи ӯ, дар ҷунин шароит давлат бояд на танҳо ҳамчун истеҳсолкунанда, балки ҳамчун танзимкунанда баромад карда, барои фаъолияти механизмҳои бозор шароит фароҳам оварад. [3, с. 79].

Ҳелмут Кройзер дар асарҳои худ ҷанбаи институтсионалии бахши давлатиро таъкид мекунад. Вай бахши давлатиро маҷмӯи корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои меҳисобад, ки моликияти давлат ё таҳти назорати давлат буда, вазифаҳои марбут ба татбиқи сиёсати давлатиро иҷро мекунад. [1, с. 98].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши давлатӣ асоси рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Бисёр олимони тоҷик аҳамияти онро дар шароити дигаргунсозии иқтисодии пас аз Шуравӣ қайд мекунанд.

Олими дигари маъруфи тоҷик Холов А.З. қайд мекунад, ки дар Тоҷикистон бахши давлатиро на танҳо ҳамчун сохтори иқтисодӣ, балки ҳамчун воситаи ҳифзи адолати иҷтимоӣ ва баробарӣ доништан лозим аст. Ба андешаи ӯ, рушди корхонаҳои давлатӣ, махсусан дар соҳаи энергетика ва кишоварзӣ, асоси амнияти озукаворӣ ва энергетикӣ ҷумҳурӣ мебошад.

Корманди илмӣ Абдуллоев Ш.С. нақши бахши давлатиро дар эҷоди инфрасохтори зарурӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ таъкид мекунад. Вай қайд мекунад, ки модернизатсияи корхонаҳои давлатӣ тавассути қорӣ намудани механизмҳои идоракунии корпоративӣ метавонад воситаи муассири баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо бошад.

Сектори давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ду вазифаи асосиро иҷро мекунад: иқтисодӣ ва иҷтимоӣ.

Вазифаи иқтисодии бахши давлатӣ аз дастгирии суботи иқтисодӣ, рушди инфрасохтор ва фароҳам овардани шароит барои рушди иқтисодӣ иборат мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши давлатӣ дар соҳаҳои гидроэнергетика, нақлиёт ва кишоварзӣ бартарӣ дорад, зеро ин бахшҳо барои иқтисодиёти миллий аҳамияти стратегӣ доранд.

Вазифаи иҷтимоӣ дар таъмини неъматҳои ҷамъиятӣ ба монанди тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ зоҳир мешавад. Дар Тоҷикистон баҳши давлатӣ низ саҳми назарраси шугло ро таъмин мекунад, бахусус дар деҳот, ки баҳши хусусӣ ҳанӯз хуб рушд накардааст.

Баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми институтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки моликияти давлат ё зери назорати давлат буда, барои таъмини амнияти миллӣ, суботи иқтисодӣ ва адолати иҷтимоӣ дар шароити маҳдуди захираҳои бозорӣ амал мекунанд.

Ин тафсир ҳам вазифаҳои анъанавии баҳши давлатӣ ва ҳам вазифаҳои мушаххасро, ки дар назди Тоҷикистон истодаанд, инъикос мекунад: [6, с. 125].

- Таъмини истиқлолияти энергетикӣ. Гидроэнергетика ҳамчунон як соҳаи муҳимме боқӣ мемонад, ки дар он корхонаҳои давлатӣ нақши калидӣ мебозанд. Масалан, ширкати «Барқи тоҷик» беш аз 90 дарсади тавлиди нерӯи барқро таъмин мекунад, ки давлатро кафили асосии амнияти энергетикӣ месозад.

- Рушди инфрасохтор. Дар сохтмони роҳу кӯпрукҳо ва обанборҳо баҳши давлатӣ ғаёлона ширкат меварзад, ки барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ва ҷалби сармоя муҳим аст.

- Суботи иҷтимоӣ. Бо дарназардошти вобастагии зиёди деҳот аз дастгирии давлатӣ, баҳши давлатӣ шугло ва дастрасиро ба хизматрасониҳои асосӣ таъмин менамояд.

Дар шароити иқтисоди бозарӣ баҳши давлатӣ ба мушкилоти нав, аз ҷумла зарурати баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирӣ дучор меояд. Дар Тоҷикистон ин вазифа тавассути ислоҳоти навсозӣ ва корпоратсияи корхонаҳои давлатӣ ҳал мешавад.

Намунаи барномаи ислоҳоти ширкати «Тоҷик Эйр» аст, ки ҷорӣ намудани механизмҳои идоракунии бозор ва ҷалби сармояи хусусиро пешбинӣ мекунад. Аммо, тавре олимони қайд мекунанд, ин ислоҳот бо як қатор мушкилот, аз қабили ҷаҳорҷӯби маҳдуди институтсионалӣ, сатҳи пасти омодагии касбӣ ва хатарҳои коррупсионӣ рӯ ба рӯ мебошад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳши давлатӣ на танҳо воситаи рушди иқтисодӣ, балки асоси рушди устувор низ мебошад. Ин махсусан дар заминаи мушкилоти глобалӣ, аз қабили тағйирёбии иқлим, рушди демографӣ ва фишори иқтисодии беруни муҳим аст.

Татбиқи сиёсати давлатӣ тавассути идоракунии самараноки баҳши давлатӣ на танҳо ба баланд шудани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ, балки беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли низ мусоидат мекунад.

Баҳши давлатӣ, ки дар бахшҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нақши муҳим мебозад, муҳимтарин василаи таъмини субот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бархӯрдҳои назариявии олимони тоҷику хориҷӣ зарурати муносибати маҷмӯӣ ба идораи моликияти давлатӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани механизмҳои муосири бозорӣ ва бо назардошти хусусиятҳои миллӣ таъкид шудааст.

Имрӯз муваффақияти ширкат ба самаранокии ташкили муҳити дохилии он вобаста аст. Ҷанбаи муҳим ҳангоми таҳлили беҳтарин тактикаи идоракунии ғарбӣ интиҳоби модели идоракунӣ мебошад. Ин модели интиҳобшудаи идоракунии корпоративӣ мебошад, ки муваффақияти ширкатро дар бозор муайян мекунад. Барои муайян кардани заминаи бунёди модели, ки махсусан дар воқеияти Русия мувофиқ ва қобили татбиқ аст, бояд хусусиятҳои моделҳои идоракунии корпоративиро, ки дар кишварҳои гуногун қабул шудаанд, баррасӣ намуда, тамоюлҳои кунунии рушди ин моделҳоро қайд кард. Муҳаққиқони муосир ҷаҳор модели рушди корпоративиро қайд мекунанд: Англия-Амрико, Аврупо, Лотинӣ ва Ҷопон. Дар шароити эҳёи пасазбӯхронии иқтисоди ҷаҳонӣ ва дохилӣ аҳамияти дарки методологӣ ва назариявии шаклҳо, моделҳо ва усулҳои рушди корпоративӣ меафзояд.

Нақши корпоратсияҳои давлатӣ дар тараққиёти иқтисодиёти Тоҷикистон хеле калон аст. Онҳо дар соҳаҳои таъсис ёфтаанд, ки барои кишвар аҳамияти калон доранд, ба рушди соҳаҳои технологӣ ва ҷалби сармоя мусоидат намуда, амнияти миллӣ ва афзоиши иқтисодии инноватсионии кишварро дар маҷмӯъ таъмин мекунанд. Ҳамин тариқ, корпоратсияи шакли самараноктарин ва маъмултарини ғаёлияти иқтисодӣ мебошад, ки асоси баҳши давлатии иқтисоди Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Ба ибораи дигар, баҳши давлатӣ дар асоси «модели

корпоративӣ» сохта мешавад, ки ба он дохил намудани шумораи нисбатан ками корхонаҳои хеле калон, ки фаъолияти онҳо барои иқтисодиёти давлат аҳамияти ҳалкунанда доранд, дар назар дорад. Корпоратсияҳои калонтарин захираҳои бузурги молиявиро ҳам мекунанд, ки бо маблағҳои баъзе давлатҳо муқоиса карда мешаванд. Корпоратсияҳои азим дар айни замон асоси рушди инноватсионии бисёре аз иқтисодҳои кишварҳои пешрафта мебошанд, ки ба сиёсати нархгузорӣ ва истеҳсолот таъсири калон доранд. Ташаккули табиӣи онҳо дар иқтисодиёти баъдииндустриалӣ дар саросари ҷаҳон яке аз нишондиҳандаҳои динамикаи афзоиши самаранокии истеҳсолот мебошад [7, с. 43].

Махсусгардонии соҳавии корхонаҳои сектори давлатӣ хеле калон аст. Корпоратсияҳои бузурги давлатӣ дар соҳаҳои технологӣ, комплекси ҳарбӣ-саноатӣ, инчунин дар соҳаи атомӣ, энергетика, кайҳонӣ, телекоммуникатсия, нақлиёт ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт фаъолият мекунанд. Ба корхонаҳои бахши давлатӣ корпоратсияҳои дохил мешаванд, ки 100% иштироки давлат ва ширкатҳои мебошанд, ки саҳмияҳояшон қисман ба давлат тааллуқ доранд.

Корпоратсияҳои бузурги давлатӣ барои рушди соҳаҳои саноат ва дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ маблағҳои назаррас мегузоранд ва ба ин васила дар рушди иқтисодиёт дар маҷмӯъ саҳми арзанда мегузоранд.

Таdqикотҳои гузаронидашуда ба мо имкон медиҳанд, ки хулосаҳои зерин барем. Модели корпоративии давлатӣ як ташкилоти азими иерархӣ мебошад, ки аз рӯи принципи ҳамгироии амудӣ ҳамоян карда шудааст. Он тавассути муттаҳид кардани манфиатҳои давлат ва корпоратсияҳои калон, ки дар бахшҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими иқтисодиёт фаъолият мекунанд, ташаккул меёбад.

Модели корпоративии бахши давлатӣ истифодаи принципҳои идоракунии корпоративӣ ба монанди шаффофият, масъулият ва ҳисоботдиҳӣ барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатиро дар бар мегирад. Ин модел ба беҳсозии идоракунии моликияти давлатӣ тавассути ҷорӣ намудани механизмҳои ҳосил бахши хусусӣ нигаронида шудааст.

Модели корпоративии бахши давлатӣ истифодаи усулҳои муносири идоракуниро дар бар мегирад, ки ба бахши хусусӣ ҳос аст: ҷудо кардани вазифаҳои соҳибмӯлк ва менеҷер, ҷалби коршиносони мустақил, марказонидани даромаднокӣ ва самаранокӣ.

Иқтисоди устувор бидуни иштироки ҳукумат вучуд надорад. Аммо, даҳолат набояд танҳо бо танзим, таҳияи заминаи ҳуқуқӣ ва назорати риояи он маҳдуд шавад. Дар аксари мавридҳо давлат иштирокчиҳои комилҳуқуқи муносибатҳои иқтисодӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мебошад.

Бахши давлатӣ бахши иқтисодиётест, ки дар он давлат ҳамчун соҳиби истеҳсолот баромад мекунад. Таснифи расмӣи шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ муайян мекунад, ки ба бахши давлатӣ корхонаҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ дохил мешаванд, ки зиёда аз 50% дороиҳои онҳо ба давлат тааллуқ доранд.

Одатан, бахши давлатӣ ба соҳаҳои таълуқ дорад, ки фаъолият дар онҳо барои соҳибкорони хусусӣ ҷолиб нестанд, зеро:

- хароҷот хеле баланд доранд. Ҷустуҷӯи сармоягузoron барои лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ мушкилтар аст.

- хавфҳо хеле баланд доранд. Ҳатто агар шумо тавонед сармоягузoronро пайдо кунед, масалан, барои парвоз ба кайҳон, идея хеле хатарнок боқӣ мемонад

- муддати бозпардохти дароз доранд. Масалан, дар вақти сохтмони роҳ.

Дар Русия бахши калони давлатӣ асосан соҳаи нақлиёти роҳи оҳан, саноати нафту газ ва энергетика ташкил медиҳанд. Корхонаҳои метавонанд ҳам ба мақомоти федералӣ ва ҳам минтақавӣ тааллуқ дошта бошанд, муҳим аст, ки танзимкунанда ва молик дар ин ҷо он ҳолат давлат бошанд. Бахши давлатӣ аксар вақт бо бахши хусусӣ муқоиса карда мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар Швеция тақрибан 90 фоизи корхонаҳои давлатӣ ҳамчун ҷамъияти саҳомӣ амал мекунанд, ки ин даромаднокии онҳоро дар давоми 10 соли охир 15-20 фоиз зиёд кардааст.

Ҳамин тавр, дар Сингапур ширкатҳои давлатӣ ба монанди Temasek Holdings 22% ММД-и миллиро ташкил медиҳанд, ки сатҳи баланди рақобатпазиро таъмин мекунанд.

Унсурҳои асосии модели корпоративӣ инҳоянд: [9, с. 136].

- Корпоратсияи корхонаҳои давлатӣ. Ба шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ гузарондани корхонаҳои давлатӣ барои зиёд кардани мустақилияти онҳо.

- Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ. Механизми ҳамкории давлат ва баҳши хусусӣ бо мақсади амалӣ намудани лоиҳаҳои калон.

- Шурои директорон. Ташаккули органҳои самарабахши идоракунии дар асоси принципҳои идоракунии корпоративӣ.

Афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои модели корпоративии баҳши давлатӣ дар шароити муосир чунинанд:

Афзалиятҳо

1. Баланд бардоштани самаранокӣ. Идоракунии корпоративӣ дар Кореяи Ҷанубӣ ҳиссаи корхонаҳои ғоидаовари давлатиро аз 60% дар соли 2005 то 85% дар соли 2020 афзоиш дод.

2. Шаффофият. Дар Финландия ислоҳоти идоракунии корпоративӣ дар баҳши давлатӣ фасодро 12% коҳиш дод (мувофиқи Transparency International).

Маҳдудиятҳо

1. Бархӯрди манфиатҳо. Дар Русия равандҳои хусусигардонии солҳои 90-ум хатарҳои фасод ва монополизатсияро ошкор карданд.

2. Набудани салоҳият. Дар кишварҳои ИДМ бисёр ширкатҳои давлатӣ бо нарасидани менечменти соҳибхисос рӯбарӯ ҳастанд.

Дар Чин ислоҳоти корхонаҳои давлатӣ тавассути корпоратсия ва қисман хусусигардонии онҳо ҳосилнокии онҳоро 30% афзоиш дод (маълумоти Бонки Осиёи Рушд).

Дар Норвегия корпоратсияи ширкати нафти Equinor дар давоми панҷ сол даромади давлатро 15 фоиз зиёд кард.

Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ (масалан, Ҳиндустон, Бразилия) модели корпоративӣ ба муқовимати бюрократизм ва рушди нокифояи муҳити институтсионалӣ дучор мешавад.

Намунаҳои татбиқи бомуваффақияти моделҳои корпоративӣ дар кишварҳо ба монанди Шветсия, Норвегия, Олмон.

Мушкилоти марбут ба заъфи институтсионалӣ, фасод ва таҳассуси нокифояи кормандон.

Дар Русия аз аввали солҳои 2000-ум ширкатҳои бузурги давлатӣ фаъолона корпоратсия мешаванд. Масалан:

- «Роснефть». IPO дар соли 2006 10,6 миллиард доллар ҷамъ оварда, бузургтарин дар таърихи бозори Русия гардид.

- «Роҳи оҳани Россия». Ташкили корхонаҳои фаръӣ имкон дод, ки самарои кор 25 фоиз зиёд карда шавад.

- Мувофиқи маълумоти омӯрӣ, ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ дар ММД-и Русия тақрибан 33% -ро ташкил медиҳад.

- Танҳо 38% ширкатҳои давлатии Русия афзоиши устувори даромадро нишон медиҳанд, ки ин аз зарурати ислоҳот шаҳодат медиҳад. [10, с. 113].

Модели корпоративии баҳши давлатӣ воситаи муассири мусоидат ба ҳамгироии механизмҳои бозорӣ ба идоракунии моликияти давлатӣ мебошад. Бомуваффақият татбиқи намудани ин модел танҳо дар сурати ба назар гирифтани хусусиятҳои миллий, инкишоф додани базаи қонунгузорӣ ва такмил додани ихтисоси идоракунӣ дар муассисаҳои таълимӣ имконпазир мебошад.

Модели корпоративии баҳши давлатӣ воситаи муҳими баланд бардоштани самаранокии идоракунии моликияти давлатӣ мебошад. Аммо, татбиқи бомуваффақияти ин модел талаб мекунад, ки чунин корҳо ба анҷом расонида шаванд:

- таҳияи заминаи қонунгузорӣ;
- такмили ихтисоси кадрӣ;

- ҳамкориҳои ғайри бахши хусусӣ.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва Русия нишон медиҳад, ки ҷорӣ намудани механизмҳои корпоративӣ ба ҳалли бисёр мушкилот, аз ҷумла афзоиши даромаднокии корхонаҳо ва ҷалби сармоя мусоидат хоҳад кард. Бо вуҷуди ин, хатарҳои коррупсия, бархӯрди манфиатҳо ва набудани салоҳиятҳо муносибати ҳамаҷониба ба татбиқи ин моделро тақозо мекунад.

Адабиёт

1. Балацкий Е.В. Государственный сектор в системе макроэкономического регулирования // «Проблемы теории и практики управления». – №1, 2001.
2. Балацкий Е.В., Коньшев В.А. Российская модель государственного сектора экономики / Монография. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2005. – 390 с.
3. Бгане Ю.К. Социальная значимость и экономическая эффективность реализации инвестиционного потенциала сферы потребительских услуг в современной России. – М.: АТИСО, 2012. – С. 39.
4. Кононкова Н.П. Государственный сектор в рыночной экономике: вопросы теории и современной российской практики: Диссертация доктора экономических наук. – М.: «Гос. ун-т им. М. В. Ломоносова», – Москва. – С. 325.
5. Коньшев В.А. Государственный сектор России: проблемы формирования и направления совершенствования. – М.: ИМЭИ. 2003.
6. Курбатова М.В., Каган Е.С., Вшивкова А.А. Оценка масштабов государственного сектора регионов РФ их взаимосвязи с уровнем экономического развития // Вопросы регулирования экономики. «ООО Гуманитарные перспективы». – Том 7, – № 3. 2016. – С. 9.
7. Петренко В.А. Государственная поддержка становления малого предпринимательства на региональном уровне // Вопросы экономики. 2005. – № 2. – С. 54.
8. Рассадина А. Государственный сектор в развитых странах (опыт Франции и Великобритании) // «Экономист», – №6, 2002. – С.10.
9. Стиглиц Дж. Экономика государственного сектора. – М.: Инфра-М, 1997. – С.34.
10. Шумаев В.А. Совершенствование управления государственным сектором экономики с учетом опыта зарубежных стран // Механизация строительства, 2013. – № 10. – С.50.
11. Балабанов И. Т. Корпоративное управление в условиях рыночной экономики. - М.: Экономика, 2020.
12. Государственное управление: учебное пособие / Под ред. А.В. Баранова. - СПб.: Питер, 2019.
13. Официальные данные Всемирного банка: www.worldbank.org.

Гурезов С. И.

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СИСТЕМЕ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В последние годы все больше особое внимание уделяется формированию цифровой и инновационной экономики. В связи с этим актуальным считается исследование роли различных уровней образования в проведении экономических реформ и учета характерной черты рынка образовательных услуг и рынка труда с целью удовлетворения спроса предприятий и организаций различных видов собственности на специалистов и работников с опытом практической работы. Поэтому в этих условиях важным считается удовлетворение требований экономики к образовательной сфере и ее тесной связи с деятельностью предприятий, организаций и учреждений, особенно образовательных учреждений.

Ключевые слова: инновационной экономики, образование, образовательных услуг, рынка труда, подготовки специалистов

Гурезов С. И.

РУШДИ ШАРИКИИ ДАВЛАТӢ-ХУСУСӢ ДАР НИЗОМИ ТАӢСИЛОТИ УМИМИИ МИЁНА

Дар солҳои охир диққат ба шаклиги иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсионӣ бештар рағбон мешавад. Аз ин рӯ, тадқиқи нақши сатҳҳои гуногуни таҳсилот дар амали қардани ислоҳоти иқтисодӣ ва таҳлил қардани ҳосиятҳои бозори хидматҳои таълимӣ ва бозори қор бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи қорхонаҳо ва ташкилотҳо дар ҳама намуди моликият барои мутахассисон ва қоргарон бо таҷрибаи амалии қорӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Бинобар ин, дар ҷунин шароит аҳамияти қонеъ гардонидани талаботи иқтисод ба соҳаи таълим ва иртиботи наздики он бо фаъолиятҳои қорхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳо, бахусус муассисаҳои таълимӣ, муҳим аст.

Калимаҳои калидӣ: иқтисодиёти инноватсионӣ, таълим, хидматҳои таълимӣ, бозори қор, тайёр қардани мутахассисон.

Gurezov S.I.

DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE GENERAL SECONDARY EDUCATION SYSEM

In recent years, increasing attention has been paid to the formation of the digital and innovative economy. In this regard, the study of the role of various levels of education in implementing economic reforms and considering the distinctive features of the educational services market and the labor market is particularly relevant, with the goal of meeting the demand of enterprises and organizations of different forms of ownership for specialists and workers with practical work experience. Therefore, in these conditions, meeting the economy's requirements for the educational sphere and its close connection with the activities of enterprises, organizations, and institutions, especially educational institutions, is considered important.

Keywords: innovative economy, education, educational services, labor market, training specialists.

Современные Государственные образовательные стандарты в республике неспособны организовать систему образования в соответствии с требованиями рыночной системы. В этих условиях важно выделить проблемы системы образования, рынка труда и занятости населения.

В этих условиях следует выделить взаимодействия между сторонами, участниками процесса подготовки специалистов. Особенно местные органы госвласти создают условия для организации управления общего среднего образования, профессионально-технического и практико-ориентированного образования на основе внедрения соответствующих государственных стандартов, используя современные инновационные и системные подходы, а также адаптацию полученных знаний в практике. При этом необходимо рассматривать

схему взаимодействия государства, ОУ и предпринимательских структур для подготовки специалистов согласно нуждам экономики и ее сфер.

Данный механизм сотрудничества реализуется с помощью применения механизма государственно-частного партнерства (ГЧП), играет важную роль в развитии системы образования в Таджикистане. В Республике Таджикистан в последние годы выполнены много работ по данному направлению. Важно выделить выполненные работы учеными Зоировым И.У[4] и Л.Д.Сафаровой[10] которые посвящены изучению особенностей становления и развития ГЧП, а также направления их развития в сфере услуг. Также можно выделить работу Шарипова С.Ш.[10], который посвящен изучению институциональных аспектов развития государственно-частного партнерства в социальной сфере Республики Таджикистан, а также работу Мукаддасзода Ф.М.[6, 147-157] посвященной оценке социально-экономической эффективности проектов государственно-частного партнерства в секторе услуг. Однако эти исследования являются недостаточными для образовательной сферы с целью внедрения ГЧП.

Сейчас ГЧП «это привлечение государством бизнеса для помощи и решения задач, за которые отвечает государство (развитие инфраструктуры, коммунального хозяйства, социальной сферы и т.д.)»[8]. В Высшей школе экономики[3, 12] «в современном понимании ГЧП - это институциональный и организационный альянс между государством и бизнесом в целях реализации национальных и международных, масштабных и локальных, но всегда общественно значимых проектов различных областях деятельности»[2].

Всемирным банком ГЧП рассматривается как: «соглашения между публичной и частной сторонами по поводу производства и оказания инфраструктурных услуг, заключаемые с целью привлечения дополнительных инвестиций и что еще более важно, как средство повышения эффективности бюджетного финансирования»[14].

Основные признаки механизма ГЧП являются: «в целом взаимодействие государства и бизнеса имеет партнерский, равноправный, т.е. балансовый характер; механизм имеет четко выраженную публичную, общественную направленность (его главная цель - удовлетворение государственных интересов)[1, 103-106], а при реализации проектов объединяя активы взаимодействующих сторон; исключения вмешательства государства в деятельность частного бизнеса; финансовые риски и затраты, а также достигнутые в ГЧП результаты распределяются между сторонами в пропорциях согласно взаимным договоренностям, зафиксированным в соответствующих соглашениях, договорах, контрактах и другие[1, 5, 103-106]; вариантов выбора решений[3] по контракту ГЧП, его адаптации; нормальное отношение к зарубежным инвесторам в новых реалиях».

Опыт показывает, что в мировом масштабе сфера образования использует различные модели ГЧП. Особенно выделить модель реализуемых на основе контрактных (Приложение 4, таблица 1) и многостороннегопартнерства, а также «институциональные» механизмы[11, 90-93].Проведенный нами комплексный анализ свидетельствует о том, что контрактные ГЧП широко используются в сфере образования[15].

Применение опыта использования контрактных проектов ГЧП в сфере образования показывает, что «из 92 проектов реализуемых в образовании, срок относится к предоставлению образовательных услуг частным сектором»[3] (табл. 3.1).

Таблица 3.1

Контрактные проекты ГЧП в сфере образования стран мира

№ пп	Виды проектов ГЧП	Количество проектов, единиц
1.	Предоставления ОУ	40,0
2.	Предоставление дополнительных ОУ	8,0
3.	Осуществление оперативного управления	25,0

4	Выделение финансовых средств для создания инфраструктуры образовательных учреждений	19,0
	Всего	92,0

Из данных таблицы 3.1 видно, что предоставляемые образовательные услуги обеспечивают повышение качества оказания образовательных услуг, их доступности; увеличение количества учеников в образовательных учреждениях. Обобщая оказание образовательных услуг в приложении 4, таблица 2, приведены материалы по оказанию различных видов образовательных услуг на основе реализации контрактных ГЧП в различных странах мира.

Кроме того, опыт показывает, что контрактные ГЧП предусматривают предоставления поддержки различных групп населения мировых стран. При этом нами выявлено, что образовательные услуги предоставляются в виде дополнительных и сопутствующих услуг во многих странах мира и способствуют повышению качества и эффективности их оказания; модернизации технической и информационной базы оказываемых образовательных услуг (приложение 4, таблица 3).

В новых условиях особое место отводится «оперативному управлению, которое успешно реализуется в странах Латинской Америки и участие ордена Иезуитов»[9, 62-69] .

Также следует выделить и предоставление инфраструктурных услуг на основе эффективного использования инфраструктуры образовательных учреждений; совершенствование системы управления коммунальными услугами; внедрение аутсорсинга, лизинга в образовательных учреждениях и др.

Таким образом, обобщая зарубежный опыт, следует сформировать вывод о том, что проекты ГЧП успешно применяются в начальных и средних образовательных учреждениях, женских ОУ и для одаренных учеников. Кроме того, данный вид ГЧП, можно дополнить, используя опыт транснациональных компаний, вовлеченных в мировом образовательном процессе совместно с ООН, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ и ВБ.

Важным проектом ГЧП в образовании считается начальная школа JFOyster в Вашингтоне. «Инвестор проводит ремонт школы в течение 35 лет из средств, получаемых от управления апартаментами»[15].

В Республике Таджикистан приоритетным считается разработка и реализация инновационной модели обучения, сочетающей в себе достоинства госшколы и усилия частных образовательных учреждений (ЧОУ). В связи с этим важным считаем партнерство существующих школ с учреждениями дополнительного образования, Вузами, а также с бизнес-структурами. Особое значение имеет сотрудничество между государственными школами и ЧОУ.

Данный механизм реализуется на основе совместной деятельности руководителей госшкол и ЧОУ с целью развития системы обучения и воспитания школьников, привлечение их к научно - исследовательской работе, реализации грантовых проектов, проведении совместных исследований, участие в различных конкурсах, олимпиадах и др.

В НСП-2030 Таджикистан государственно-частное партнерства считается основой для обеспечения развития национальной экономики и образовательной системы, способствующий повышению эффективности использования ресурсов для этой сферы путем подключения общественных и предпринимательских структур.

В своем Послании Президент Республики Таджикистан к Маджлиси Оли страны отметил, что только в 2019 году «за счет всех источников финансирования было построено и сдано в эксплуатацию 130 общеобразовательных учреждений с более чем 32 тысячами посадочными местами на общую сумму 500 миллионов сомони»[7].

Следует заметить, что в стране и ее регионах успешно строятся новые образовательные учреждения. Однако по сравнению с другими регионами страны и г. Душанбе в районах Горно-Бадахшанской автономной области данное направление при

строительстве дошкольных образовательных учреждений и учреждений общего образования не реализуется.

Анализ показывает, что по проекту ГЧП было введено строительство средней школы в поселке Яккасада города Пенджикент. «Проект предполагает достройку незавершенного строительства здания средней школой в поселке Яккасада города Пенджикент. Цель проекта обеспечить доступ населения поселка Яккасада и других приграничных поселков Панджекентского района к системе обучения, в образцово образовательном учреждении согласно установленной школьной программе среднего образования. Задача госоргана заключается в предоставлении права эксплуатации и управлении школой на период действия договора ГЧП. Частный партнер обязан финансировать проект ГЧП за собственный счет или другие привлечённые средства, а также обеспечить эксплуатацию, работоспособность и эффективность деятельности школы»[13, 85-87].

Другим проектом в рамках ГЧП является строительство новой средней школы в Спитаменском районе. «В рамках данного проекта на территории районного центра района Спитамен– поселка Навкат предусматривается строительство и последующее управление среднеобразовательной школы в жилом районе на 260 мест по ул. Спитамен. Цель проекта заключается в обеспечении доступа населения поселка Навкат, района Спитамен Согдийской области к качественному обучению детей в средней общеобразовательной школе. Участие государства предусматривается в форме предоставления права эксплуатации (или аренды) школы на период действия договора ГЧП. Частный партнер осуществляет финансирование проекта ГЧП за собственный счет или другие привлечённые средства, осуществления строительства школы, закупку оборудования для школы, а также эксплуатацию, в том числе обеспечение работоспособности и эффективности деятельности школы.»[1312, 85-87]. В целом в стране реализуются более 100 проектов ГЧП, которые дают возможность увеличить количество образовательных учреждений, а также развивать инфраструктуру сферы образования.

Поэтому важным считаем совершенствование тесного взаимодействия государственных и частных ОУ. Важно здесь выделить возможности оказания государственных образовательных услуг с учетом требования данного этапа развития экономики и повышения качества трудовых ресурсов.

В целом эти модели имеют преимущества при оптимизации различных типов оказания образовательных услуг, устранения недостатков в регламентированной реализации учебного плана, высокой платы за обучение в частном сегменте образования и другие.

При этом приоритетным считаем разработку эффективных моделей взаимодействия между государственным образовательным учреждением и ЧОУ дополнительного образования на основе решения руководства, в том числе районного и городского уровня для образования профильных классов, а также формирования пространства для обучения школьников, мотивированных к получению фундаментального образования и развитию их способностей.

Используя ресурсы ЧОУ, создают в ГОУ (школах) творческой среды, обеспечивающий высокого уровня общего образования на основе ГОС, вводят в учебный процесс возможность выбора определенных предметов, реализуют индивидуальный образовательный план для каждого школьника. Это позволяет формировать научно-образовательные миникомплексы, на основе интеграции образовательных программ учреждений различных типов и форм собственности.

При этом приоритетным считается совершенствование научно-методологической основы взаимодействия государственных и ЧОУ на основе системного подхода, с целью обеспечения образования на всю жизнь, как основа жизненного успеха индивидуума, повышения уровня жизни различных категорий населения и конкурентоспособности республики в целом.

В основу реализуемой модели ГЧП рассматривается как системообразующий компонент между государственным и ЧОУ на основе рассмотрения особого вида взаимодействия регламентирующей нормативно-законодательной базой в образовательной системе. Основными компонентами этой модели являются «государственные и частные общеобразовательные учреждения современного типа».

Важно заметить, что сильными сторонами государственной общеобразовательной школы являются характеристики, связанные с господдержкой ОУ. При этом важно выделить характеристику государственных общеобразовательных школ (Приложение 5, табл.1).

Анализ приложения 5, таблицы 1 показывает, что ЧОУ не имеют выделенные преимущества по сравнению с государственными школами. Вместе с тем они имеют ряд сильных сторон (приложение 5, табл. 2).

Эти сильные стороны наглядно выражаются при рассмотрении роли партнеров и развитии механизма их взаимодействий. Прежде всего, выделяем роль родителей учеников. В основном данная модель реализуется со стороны родителей как социальных заказчиков, а также их влияние существенно возрастает, так как они выступают в качестве источника дополнительного финансирования и родители являются участниками-партнерами, принимают участие в разработке и реализации процесса оказания образовательных услуг в школах.

Важным мы считаем получение социального и образовательного эффекта от применения модели сетевого взаимодействия образовательных учреждений и организаций.

На наш взгляд, целенаправленное использование достоинств существующей системы оказания образовательных услуг в государственных общеобразовательных учреждениях (школах) и в ЧОУ дополнительное образование обеспечивает развитию современной системы образования на данном этапе развития цифровой и инновационной экономики.

В этих условиях, важно выделить наличие социально-педагогических рисков, учитывая:

- ориентацию образовательной системы для проведения школьных олимпиад, несмотря на указание о том, что в государственных образовательных стандартах дается приоритет в привлечении школьников к научно-проектной деятельности;
- неразвитость школьной традиции введения механизма оценки уровня качества школьного образования по достигнутым результатам;
- отсутствие нормативно-законодательной базы для организации сетевых форм взаимодействия ОУ и развития интегративных форм ГЧП в сфере образования;
- наличие бюрократии в сфере школьного образования и неразвитость источников финансирования для проведения научных конкурсов и конференций в школах и стимулирования победителей;
- низкий уровень взаимодействия между участниками, сетевого взаимодействия в сегменте школьного образования на рынке образовательных услуг и труда и др.

В целом, система сетевого взаимодействия между государственными образовательными учреждениями и ЧОУ дополнительного образования не ограничивается на предметную подготовку и может быть рационально реализована при оценке роли общеобразовательных учреждений в формировании, развитии и использовании ЧК.

С другой стороны, важно отметить, что механизм ГЧП не даст решить существующие проблемы, связанные с недофинансированием из государственного бюджета, однако научно-обоснованные проекты вносят существенный вклад в развитие образовательной системы республики. В связи с тем, что ГЧП в сфере образования это будущее, поэтому важным считается, применение рациональной модели ГЧП в данной сфере нашей страны.

В целом, можно утверждать, что использование механизма ГЧП в сфере школьного образования обеспечивает повышение эффективности, доступности и качества оказываемых образовательных услуг, а также внедрение новых инновационно-коммуникационных технологий и решений, проведение эффективных

рыночных преобразований, направленных на повышение конкурентоспособности и результативности данного вида образования в масштабе республики и ее регионов.

Таким образом, имеющий и неиспользуемый потенциал ГЧП в системе оказания общеобразовательных услуг (школьного образования) существенно значителен, а оптимизация взаимодействия заинтересованных партнеров, привлечение дополнительных инвестиций, внедрение инновационных технологий и создания требуемых условий способствует обеспечению устойчивого развития национальной экономики, становлению цифровой экономики и формированию конкурентоспособного человеческого капитала в Республике Таджикистан.

Литература:

1. Айрапетян М.С. Зарубежный опыт государственно-частных партнерств // Рынок ценных бумаг. - 2008. - № 1 (352);
2. Варнавский В.Г. Частно-государственное партнерство // Экспертный канал «Открытая экономика». - URL: [http:// www.opes.ru/article_doc.asp?d_no=50578](http://www.opes.ru/article_doc.asp?d_no=50578).
3. Варнавский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А. Государственно-частное партнерство: теория и практика. - М.: Изд. дом гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. - 287 с.-С.12.
4. Зоиров И.У. Основные направления и инструменты развития государственно-частного партнерства в сфере услуг в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): дисс...канд. экон. наук:08.00.05/Исфандиёр Усмонкулович Зоиров.-Душанбе, 2017.-164с.
5. Киямова Э.Р. Эффективное взаимодействие между региональной властью и бизнесом - важнейшее условие развития государственно-частного партнерства // Актуальные проблемы экономики и права. - 2011. - № 3. - С. 103-106.
6. Мукаддасзода Ф.М. Методика оценки социально-экономической эффективности проектов государственно-частного партнерства в секторе услуг/ Ф.М.Мукаддасзода // Таджикистан и современный мир №4(54). Душанбе: Таджикдипсервис, 2016. -С.147-157.
7. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли. 26.12.2019, г. Душанбе. <http://www.president.tj/ru/node/21977>.
8. Развитие государственно-частного партнерства в регионах Российской Федерации / А.В. Баженов, В.А. Кабашкин, А.А. Левченко, В.А. Сидоров. - М.: Вегас-Лекс, 2009.
9. Сайфуллин Р.И. Зарубежный опыт ГЧП и их роль в развитии образования// Актуальные проблемы экономики и права, 2012, №1.-С.62-69.
10. Сафарова Л.Д. Организационно-экономические особенности становления и развития государственно-частного партнерства в сфере услуг (на материалах Республики Таджикистан): дисс...канд. экон. наук:08.00.05/ Лола Давронджоновна Сафаров.-Душанбе, 2016.-161с.
11. Табатадзе Л.М. Государственно-частное партнерство в образовании: перспективы российской посткризисной экономики // Университетское управление. - 2009. - № 5. - С. 90-93.
12. Шарипов С.Ш. 63, 12 аспекты развития государственно-частного партнерства в социальной сфере Республики Таджикистан: дисс...канд. экон. наук:08.00.01/Саид Шамсуддинович Шарипов.-Душанбе, 2020.-167с.
13. Шарипов С.Ш. Институциональные аспекты развития государственно-частного партнерства в социальной сфере Республики Таджикистан: дисс...канд. экон. наук: 08.00.01 /Саид Шамсуддинович Шарипов.-Душанбе, 2020.-168с. -С.85-87.
14. Delmon J. Private Sector Investment in Infrastructure: Project Finance, Projects and Risk. - The World Bank and Kluwer Law International, 2009.

15. Walter Dresscher, Bob Harris. Public Private Partnerships in education, 2007. - URL: <http://www.ei-ie.org/ppp/>.

Холов Р. Ш., Одинаев Б.Х.

ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ ИССЛЕДОВАНИЕ УРОВНЯ МОНЕТИЗАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Монетизация экономики – это сложное экономическое явление, которое характеризуется процессом производства и обращения денежных средств, для осуществления расчетов, формирования соотношений финансирования и потребления, развития финансового сектора, финансового рынка, а также монетарной политики государства в целом. Данная статья посвящена анализу влияния денежных агрегатов (М0, М2, М4) на уровень и динамику финансовых показателей, формирующих монетизацию национальной экономики. Статистическое исследование показало, что каждый денежный агрегат имеет собственное значение по отношению к ВВП. Следует отметить, что денежные агрегаты являются основными факторами, влияющими на уровень и динамику монетизации, уровень инфляции, а также на развитие банковской системы и экономики в целом. В то же время, оценивая уровень обеспечения денег в экономике, использование определенных денежных агрегатов в качестве перспективы приводит к устойчивости экономического развития и эффективному управлению в банковской системы страны.

Ключевые слова: монетизация, монетаризация, национальная валюта, иностранная валюта, денежные агрегаты, количество денег, наличные деньги, ВВП.

Холов Р. Ш., Одинаев Б.Х.

ТАҲҚИҚИ ИҚТИСОДИЙ-СТАТИСТИКӢИ САТҲИ МОНЕТИЗАТСИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Монетизация иқтисодиёт – ин як падидаи мураккаби иқтисодӣ аст, ки бо раванди истеҳсол ва гардиши пулҳо барои анҷом додани ҳисобҳо, ташаққули муносибатҳои молиявӣ ва истеъмол, рушди баҳши молиявӣ, бозори молиявӣ ва сиёсати пулии давлат ҳамчун як умуман ҳос мебошад. Мақолаи мазкур ба таҳлили таъсири агрегатҳои пулии (М0, М2, М4) ба сатҳ ва динамикаи нишондиҳандаҳои молиявӣ, ки монетизатсияи иқтисодиёти миллиро ташкил медиҳанд, бахшида шудааст. Таҳқиқоти статистикӣ нишон дод, ки ҳар як агрегати пулӣ бо ВВП арзиши ҳоси худро дорад. Бояд таъкид кард, ки агрегатҳои пулӣ омилҳои асосӣ мебошанд, ки ба сатҳ ва динамикаи монетизатсия, сатҳи инфлятсия ва рушди низоми бонкии кишвар ва иқтисодиёт ба таври умумӣ таъсир мерасонанд. Ҳамзамон, арзёбии сатҳи таъмин кардани пул дар иқтисодиёт ва истифодаи агрегатҳои пулии муайян ҳамчун дурнамо боиси устувории рушди иқтисодӣ ва идоракунии самараноки низоми бонкӣ дар кишвар мегардад.

Калимаҳои калидӣ: монетизатсия, монетаризация, пули миллий, пулҳои ҳориҷӣ, агрегатҳои пулии, миқдори пул, пулҳои нақд, ВВП.

THE STUDY OF ECONOMIC-STATISTIC OF MINITIZATION LEVEL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Monetization of the economy is a complicated economic events , which is characterized by the process of production and circulation of money, for transactions, for financing and consumption ratio, developing of the financial sector, financial market, and the financial system o f the state as a whole. This article is devoted to the analysis of the influence of monetary aggregates (such as M0, M2, M4) on the level and dynamics of finansional indicators that form the monetization of the national economy. The study showed that each monetary aggregate has its own value meaning of the GDP. It should be noted that monetary aggregates are the main factors influencing the level and dynamics of monetization, the rate of inflation, as well as the development of the economy and the banking system. At the same time, when assessing the level of money supply in the economy, the use of certain monetary aggregates as a prospect leads to the sustainability o f economic development and effective management in the banking system.

Key words: factor, monetization, monetarization, national currency, foreign currency, monetary aggregates, amount of money, cash, GDP.

Следует отметить, что одним из механизмов регулирования влияния объема денег в обращении, а также на формирование спроса и предложения на денежном рынке является процесс монетизации экономики. По мнению учёных экономистов в общем, монетизация является важнейшим объективным признаком экономической системы, что означает предоставление активов и возможность выполнять такие функции, как оборотный капитал, ликвидность, надёжность и качество товаров. В связи с этим монетизация экономики представляет собой сложную экономическую ситуацию, которая характеризуется процессом производства и обращения набора денежных инструментов для расчетов, формированием коэффициентов в рамках инвестиций и потребления, развитием финансового сектора, денежный рынок и финансовая система в целом. Основным фактором, определяющим динамику процесса монетизации экономики, является изменение спроса и предложения на деньги, взаимосвязь с динамикой ВВП, развитие финансового сектора, характер и интенсивность денежного обращения, а также экономическая уверенность. В последние годы этот вопрос решается Правительством Республики Таджикистан путем финансирования и других мероприятий в соответствии с поручениями Основателя мира и согласия, Лидера нации, Президента страны уважаемого Эмомали Рахмона. В соответствии с исследованием которые проводили в области экономики, выявлены особенности и актуальность данной проблемы. В экономической литературе под монетизацией понимается достаточность выпуска денег для обращения товаров [1, с.52], процесс обеспечения денег в экономике, для платежей и расчетов, [2, с. 128] уровень обеспеченности хозяйствующих субъектов с денежными средствами, [4, с.56-58] также называют макроэкономическими показателями, характеризующими уровень денежной массы экономики [3, 2]. В целом, существуют разные мнения по этому поводу, но в то же время возникает вопрос, как оценить уровень монетизации в национальной экономике, то есть, с какой денежной массой.

Исходя из этого, есть два ключевых показателя для оценки уровня монетизации экономики; денежная масса и ВВП. В этом случае, если использовать денежный агрегат M_2 , мы получим уровень обеспеченности экономики национальной валютой. При этом широкий показатель денежный агрегат M_4 , мы используем для непосредственного определения уровня денежной массы экономики в полном объёме в национальной и иностранной валюте. Поэтому основу статистико-экономической модели монетизации составляет предложенный Фишером обменный баланс, который зависит от многих факторов, влияющих на легитимность процессов. Рекомендации классической теории оценки обеспеченности роста денежной массы должны производиться в соответствии с требованиями, чтобы уровень цен оставался неизменным, а ВВП увеличивался, инфляция также соответствовала норме, и имелось следующее равенство: [5. п. 50]

$$M V = P Q; (1)$$

Согласно концепции монетаризма (основанной известным экономистом М. Фридманом) несбалансированность левой и правой частей равенства обмена ($MV=PQ$) приводит к неустойчивости росту цен и инфляции. Уравнения предложенное И. Фишером утверждает, что его левая часть (MV) включает денежный поток, а его правая часть (PQ) охватывает ВВП на макроэкономическом уровне. Поэтому необходимо проанализировать процесс монетизации экономики, имеющий большое практическое значение в развитии национальной экономики, и с учетом набора статистических и банковских показателей мы считаем целесообразным его анализ. Это позволяет, с одной стороны, оценить уровень обеспеченности экономики в национальной валюте (сомони), а с другой - определить изменение общего уровня монетизации экономики (национальная валюта и иностранная валюта) из-за других связанных факторов.

Уровень монетизации национальной экономики складывается из двух основных факторов, доля наличных денег M_0 в ВВП, или доля денежного агрегата M_2 в ВВП.

Если описать по форме статистико-экономической модели, то она примет следующий вид: [7, 190-193.]

$$K_M = \frac{M_2}{\text{ВВП}} = \frac{M_2}{M_0} \times \frac{M_0}{\text{ВВП}};$$

Мы оцениваем уровень обеспеченности национальной экономики оценивается в сомони по данной модели в 2017 и 2023 годах:

Таблица 1. Динамика показателей модели скорости монетизации.

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Изменени я в 2023 году по
Валовой внутренний продукт (ВВП) в текущих ценах по годам (млн сомон)	61093. 6	68844 .0	77354. 0	82543.0	98910.7	115739 .4	130791,5	2,1
Денежная масса M_2 (млн. сомони)	13982	15382	18937	22504,4 9	23282,1	36224, 0	34681,41	2,48
Денежная масса M_0 (млн. сомон)	10950	12190	15332	18058,1	19502,1	29632	26977,57	2,46
Уровень монетизац ии (%) ($M_2/\text{ВВП}$)	22,8	22,3	24,4	27,2	23,5	31,3	26,5	3,7
M_0 /ВВП(%)	17,9	17,7	19,8	21,8	19,7	25,6	20,6	2,7
M_2/M_0 (%)	1,27	1,26	1,23	1,24	1,19	1,22	1,28	0,01
Прирост уровня монетизац ии (M_2)	-	-0,5	1,9	2,8	-3,7	7,8	-4,3	-3,8

Источник: Таблица рассчитана на основе «Статистического банковского бюллетень» за декабрь 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2023, г. (336), декабрь (341) и «Статистического ежегодника Республики Таджикистан». 2023г. [стр . 8, 9, 10, 11. 18, 19, 15, 14.].

Согласно таблице 1, ВВП с одной стороны, как ключевой показатель постепенно увеличивается, а в 2023 году темпы его роста 2,1 раз больше чем в 2017 году, а его абсолютный рост достигает 69697,9 млн. сомони. С другой стороны, следует отметить, что рост этого показателя стабильный и соответствует теоретическим воззрениям классической экономики. Денежный агрегат M_2 также увеличился, а в 2023 году его темпы роста увеличились в 2,48-раза больше по сравнению с 2017 годом, который в абсолютном выражении составляет 16023,57 млн. сомони. Основная причина, по которой наблюдается рост спроса на наличные деньги, заключается в расширении экономической активности населения.

Представляем анализируемую таблицу в виде диаграммы, которая имеет следующий вид (рисунок 1):

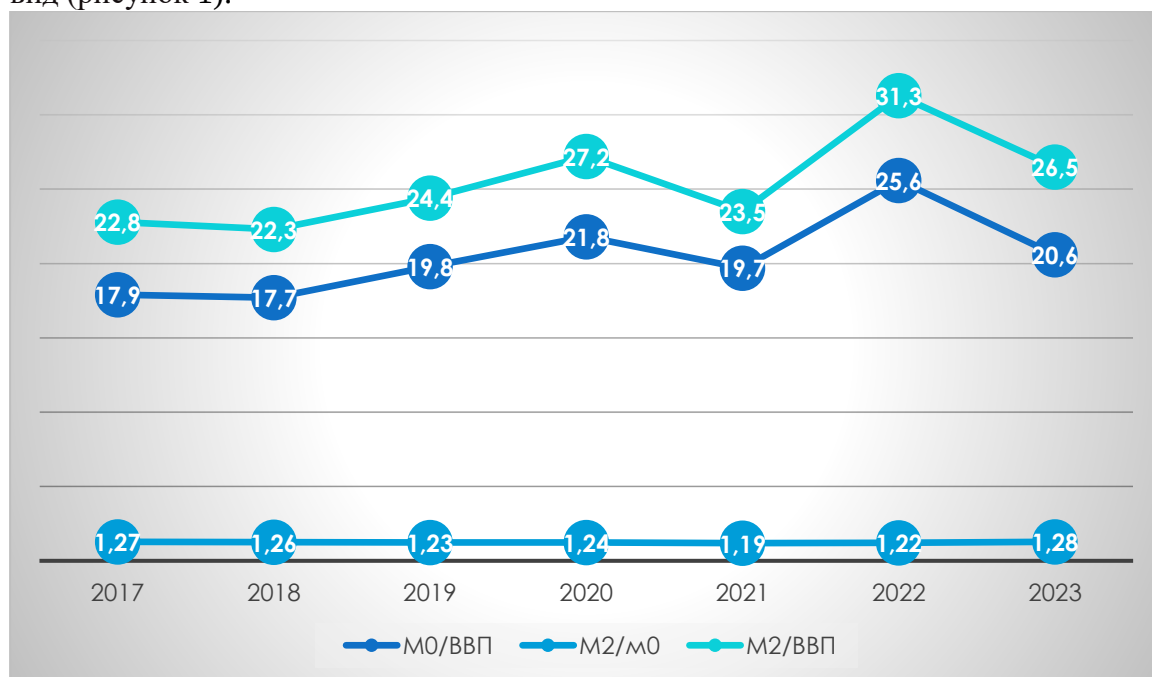

Рис. 1. Динамика показателей статистико-экономической модели уровня монетизации в 2017-2023 гг. (Ист.: составлено на основе данных таблицы 1)

Из рисунка 1 видно, что сопоставимость денежного агрегата M_2 выше, чем у денежного агрегата M_0 и составит 20,6% в 2023 году. По проанализированным цифрам следует отметить, что потребности клиентов не полностью удовлетворяются банками, а доля наличных денег в ВВП увеличилась почти в 2 раза больше по сравнению с 2017 годом. Однако уровень обеспеченности экономики национальной валютой (сомони) в 2023 году по сравнению с 2022 годом уменьшилось на -4,8%. На наш взгляд, под влиянием других внешних и внутренних факторов увеличился спрос на наличные деньги в 2023 году. Теперь рассмотрим статистическую оценку денежного агрегата M_4 по отношению к ВВП, которая включает в себя возможность оценки уровня обеспечения денег в национальной экономике, с одной стороны, и изменение общего уровня монетизации национальной экономики через формирование трех ключевых факторов.

Тремя ключевыми факторами, которые привели к формированию процесса монетизации национальной экономики, являются:

- коэффициент эффективного уровня использования денег для кредитования экономики;
 - балансовая норма резервной базы банка;
 - коэффициент уровня склонности хозяйствующих субъектов к сбережению (депозит).
- Для измерения влияния этих факторов экономико-статистическая модель уровня

монетизации национальной экономики представлена следующим образом: [7. стр. 190-193.]

$$\frac{M_4}{\text{ВВП}_H} = \frac{M_4}{K} \times \frac{K}{D} \times \frac{D}{\text{ВВП}_H} \times 100; \text{ или } K_m = K_3 \times K_p \times K_D:$$

Таблица 2.

Динамика формирования показателей и влияния факторов уровня монетизации.

Показателей	2019	2020	2021	2022	2023	Изминени е 2023 г. по сравнени ю с 2019г. (+ -)
ВВП млрд. сомон	77354.0	82543. 0	98910.7	115739.4	130791,5	1,69
Широкий показатель денежная масса М ₄ млн. сомон	22155	26139, 90	28400,12	39883,84	39548,60	1,78
Остаток кредита, млн. сомон	7664690	890369 2	1174758, 1	1055262, 3	1610818, 3	0,21
Объем привлеченных депозитов, млрд. сомон	2902	63683, 02	4360,69	5621,88	7611,97	2,62
Уровень монетизации В%	28,6	31,6	28,7	34,4	30,2	1,6
М ₄ /К	0,00289	0,0029 3	0,002417	0,03779	0,0245	0,02
К/Д	148,1	139,8	20,84	12,22	149,2	1,1
Д/ВВП	0,6688	0,7715	0,5698	0,74589	0,08252	-0,058
Прирост уровень монетизации всего %.	-	3	-2,9	5,7	-4,2	-1,2

Источник: таблица рассчитана автором на основе «Статистического банковского бюллетена» апрель 2023 г. (336), декабрь (341) [8, 9, 10, 11 стр. 18, 19, 15, 14]

Из таблицы 2 можно сделать вывод, что кризисная ситуация, особенно безответственность в банковском секторе привела к увеличению количества неоплачиваемых банковских кредитов. Прежде чем мы приступим к оценке влияния каждого фактора на уровень монетизации национальной экономики, необходимо представить методику расчета каждого из этих показателей в отдельности. Как уже упоминалось выше, первым фактором, влияющим на уровень монетизации национальной экономики, является скорость эффективного использования денежных средств для кредитования экономики, которая осуществляется банками и кредитными организациями. Этот коэффициент рассчитывается как отношение широкого показателя денежной массы (М₄) к остатку кредитов, выданных банками и кредитными организациями (К), то есть М₄ / К, который представлен на рисунке 2.

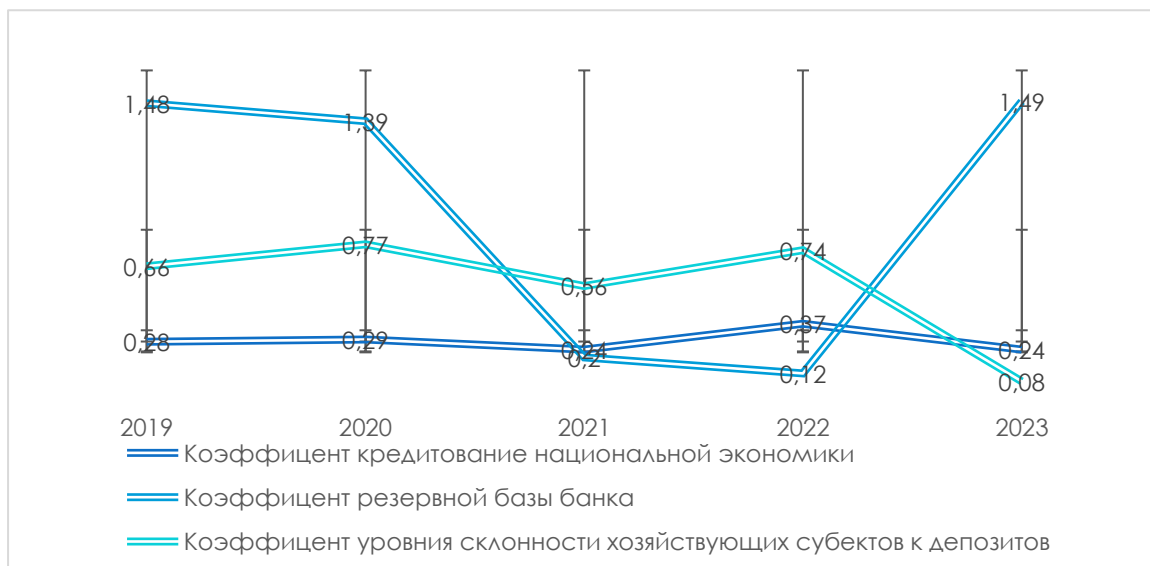

Рис. 2. Динамика коэффициента уровня эффективного использования денег для кредитования национальной экономики, уровня резервной базы банков и кредитных организаций, уровня склонности хозяйствующих субъектов к сбережению в 2019-2023 г. г. (Ист.: составлено автором на основе данных таблицы 2)

Согласно рисунку 2, в 2019-2023 годах показатель эффективного использования денег для кредитования секторов экономики имеет тенденцию к увеличению, а темп его роста за этот период составил 2,45 процентов. Следует отметить, что увеличение данного показателя по кредитованию экономики произошло за счет изменения, следующих двух составляющих показателя: широкого показателя денежной массы (М4) и объем кредитов, выданных кредитными организациями. В течение 2019- 2023 годов темпы роста широкой денежной массы по отношению к ВВП в среднем составляли 30,7 процентов год.

Таким образом, в течение 2019-2023 гг., с одной стороны, неуклонное увеличение объема денег, а с другой — снижение кредитования кредитных организаций привело к повышению эффективности кредитования национальной экономики. Исходя из этого, необходимо проанализировать взаимосвязь между ссудным балансом (К) и депозитами (D) в соотношении первого фактора (М4/К). Это соотношение называется вторым фактором - коэффициентом сбалансированности ресурсной базы банка, которое указывает на степень их обеспеченности внутренними ресурсами. Согласно рисунку 2, за период 2019-2023 годы соотношение остатка кредитов и депозитов увеличилась, а среднегодовой темп повешения этого коэффициента составил 6%. Увеличения этого коэффициента было связано, с одной стороны, с уменьшением широкого показателя денежной массы М4 (2023-39548,60; 2022-39883,84), а с другой - с увеличением общей суммы депозитов. В этом отношении, как уже отмечалось, общая сумма вкладов (депозитов) имеет тенденцию к увеличению.

Наконец, третий фактор, влияющий на уровень монетизации национальной экономики, - это отношение объема привлечённых депозитов к объему валового внутреннего продукта. Этот коэффициент называется коэффициентом склонности хозяйствующих субъектов к депозитам и отражает количественный уровень собственных ресурсов и банковской активности на внутреннем денежном рынке. Это соотношение также характеризует уровень расширения возможностей базовых ресурсов для развития национальной экономики и уровень доверия к банковской системе страны. В течение 2019-2023 годов динамика отношения общей суммы депозитов к валовому внутреннему продукту имеет тенденцию к увеличению и составляет в среднем 0,6 процента. Как отмечалось в Послании Президента Республики Таджикистан, Лидер нации, Эмомали Рахмона: «в 2023 году реальный темп роста ВВП составил 8,3%, в том числе, за счет увеличении объёма производства промышленных товаров 15%, сельскохозяйственных продукций 9%, товарооборота на 11,8%

и платных услуг на 1,6%» [6, с. 3]. В результате исследования выяснилось, что показатели факторов, влияющих на изменение уровня монетизации национальной экономики, несколько нестабильны.

Таким образом, описание нестабильности факторных показателей создало ряд трудностей при проведении факторного анализа и сопоставлении результатов воздействия на уровень монетизации национальной экономики. Тем не менее, следует отметить, что в 2023 году по сравнению с 2022 годом уровень монетизации национальной экономики снизился до -3,2%.

Такое нестабильности темпов монетизации национальной экономики обусловлено влиянием другой фактора: уменьшением широкого показателя (M_4), который обеспечивает коэффициент эффективного использования объёма денежных средств для предоставления кредитов банками и кредитными организациями. Напротив, второй фактор: коэффициент уровня резервной базы банков и кредитных организаций отрицательно влияет на уровень монетизации национальной экономики. То есть под влиянием этого фактора коэффициент монетизации национальной экономики увеличился на 5,3% в 2021 году и на -3,2% в 2023 году снизился по сравнению с 2022 годом. Влияние третьего фактора: уровня склонности хозяйствующих субъектов к сбережению и размещение вкладов в банки и кредитные организации также оказал негативное воздействие на изменение коэффициента монетизации национальной экономики. В 2022 году уровень монетизации национальной экономики составил 34,4%, что на 1,2 пункт процента выше, чем в 2021 году. Такое повышение уровня монетизации обусловлено влиянием первого фактора, как коэффициента эффективного использования объём денежных средств по кредитованию кредитных организаций в размере 0,21% и второго фактора, коэффициента уровня базового финансового резерва кредитной организации обеспечено на 1,1%, но третий фактор, коэффициент уровня склонности хозяйствующих субъектов негативно повлиял на процесс монетизации национальной экономики, размер количественное сокращение его снизился до -0,05%.

Таким образом, полученные результаты процесса исследований и анализа факторов, влияющих на уровень монетизации национальной экономики, с помощью статистико-экономических модели представлены следующим образом:

1. В период 2019-2023 гг. коэффициент монетизации (M_4) и (M_2) национальной экономики имеет тенденцию к росту. Расчет этого коэффициента показал, что в течение исследуемых лет среднегодовым темпам роста индекса широкой денежной массы (M_4) и (M_2) предшествуют среднегодовые темпы роста валового внутреннего продукта. Результат такого шага может стимулировать инфляцию в стране.

2. Среднегодовые темпы роста и широкая денежная масса (M_4) также сыграла важную роль для формирования первого фактора: коэффициента эффективного использования денег для кредитования экономики, что положительно повлияло на коэффициент уровня монетизации национальной экономики.

3. Влияние второго фактора: коэффициент уровня базы банковских резервов на показатель уровня монетизации национальной экономики нестабилен. Снижение этого коэффициента по сравнению с предыдущим периодом отрицательно сказывается на темпах роста монетизации национальной экономики и наоборот, тогда как увеличение равновесного коэффициента базы банковских резервов по сравнению с предыдущим периодом положительно влияет на рост монетизации экономики.

Несмотря на успехи, достигнутые в развитии банковско-финансового сектора Республики Таджикистан в 2019-2023 годах, уровень монетизации национальной экономики ниже, чем среднее статистическое значение. На наш взгляд, для оценки уровня монетизации экономики необходимо обратить внимание на регулирование влияющих факторов. Следует отметить, что достижение высокого уровня монетизации экономики - это создание условий для развития финансовых институтов, создание среды для инвестиций и устойчивого экономического роста, и уровня жизни населения.

Литература

1. Алёшина, И. В. Теоретические основы исследования монетизации трансформационной экономики / И. В. Алёшина // Экономика та держава. — 2008. — № 3. -С . 52-56.
2. Гавриленков, Е. Экономический рост и монетизация экономики //Экономика России XXI. век, 2004. - №15. - С. 128
3. Греков, И.Е. Об определении монетизации экономики и ее оптимальном уровне. Отдельный оттиск. Работа выполнена в рамках гранта Президента РФ для государственной поддержки молодых российских ученых МК-8101.2006.6. URL: <http://www.pandia.ru/text/77/203/76226.php> (дата обращения: 20. 12.2019 г.).
4. Илларионов, А.Н., Реальный валютный курс и экономический рост. // «Вопросы экономики», 2002. — №2
5. Кембелл, Р. Экономикс.//Кембелл Р., Маконелл, Сетенли Л. Брю. ИНФРА М., 2003. С.50.
6. Послание Президента Республики Таджикистан к Верховному собранию 28.12.2023г.
7. Статистика. Под редакцией И. И. Елисеевой. Учебник. Москва 2006 г.
8. Статистический банковский бюллетень, 12 (270) 2017 г.
9. Статистический банковский бюллетень, 7 (276) 2018 г.
10. Статистический банковский бюллетень, 12 (293) 2019 г.
11. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2024 г.
12. Статистический банковский бюллетень, 12 (316) 2021 г.
13. Статистический банковский бюллетень, 12 (341) 2023 г.

Холов Р. Ш., Одинаев Б.Х., Муродова М.З.

**ТАҶИҚОТИ ИҚТИСОДИ-ОМОРИИ ТАЪМИНОТИ КАДРИИ СОҲАИ
КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ**

Дар мақола муаллифон оиди сабабу омилҳои таъминоти кадрӣ таҳассусии соҳаи кишоварзӣ баробари гузариш ба иқтисоди рақамӣ баррасӣ гашта, ҷанбаҳои мусбат ва манфии таъсири иқтисоди рақамӣ ба соҳаи кишоварзӣ ошкор карда шудаанд. Инчунин таъсири рақамикунонӣ дар рушди устувори соҳаи кишоварзӣ мавриди таҳқиқ қарор ёфта, маърифати истифодаи технологияҳои муосирро бо дарназардошти талаботи иқтисоди рақамӣ дар таъмини кадрҳои таҳассусии баландихтисос, ки воқеан унсурҳои навоарино инъикос карда метавонанд зарур доништа мешавад.

Калидвожаҳо: рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ, иқтисоди рақамӣ, меъёрҳои экологӣ сифатнокии маҳсулот, таъмини кадрҳои таҳассусии баландихтисос, рақобатпазирӣ, даромад, хароҷот, рушди устувор, маориф, технологияҳои рақамӣ, шугли пурмаҳсул, таҳлили ретроспективӣ.

Холов Р. Ш., Одинаев Б.Х., Муродова М.З.

**ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЕ ПОТРЕБНОСТИ КАДРОВОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗИРОВАННОЙ
ЭКОНОМИКИ**

В статье авторы рассмотрели причины и факторы обеспечения профильными кадрами аграрного сектора наряду с переходом к цифровой экономике, а также выявили положительные и отрицательные стороны влияния цифровой экономики на аграрный сектор. Также исследуется влияние цифровизации на устойчивое развитие аграрного сектора, а знание использования современных технологий с учетом требований цифровой экономики считается необходимым для предоставления высококвалифицированных специалистов, способных действительно отражать элементы инноваций.

Ключевые слова: цифровизация сельского хозяйства, цифровая экономика, экологические стандарты, качество продукции, обеспеченность высококвалифицированными кадрами, конкурентоспособность, доходы, затраты, устойчивое развитие, образование, цифровые технологии, производительная занятость, ретроспективный анализ.

Kholov R. Sh., Odinaev B.H., Murodova M.Z.

**ECONOMIC-STATISTICAL RESEARCH OF HUMAN RESOURCES IN THE
AGRICULTURAL SECTOR IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE
ECONOMY**

In the article, the authors discuss the causes and factors of the supply of qualified personnel in the agricultural sector in the context of the transition to the digital economy, and reveal the positive and negative aspects of the impact of the digital economy on the agricultural sector. The impact of digitalization on the sustainable development of the agricultural sector is also studied, and the knowledge of the use of modern technologies, taking into account the requirements of the digital economy, in providing highly qualified personnel who can truly reflect innovative elements is considered necessary.

Keywords: digitalization of agriculture, digital economy, environmental standards, product quality, provision of highly qualified personnel, competitiveness, income, costs, sustainable development, education, digital technologies, productive employment, retrospective analysis.

Устувории рушди соҳаи кишоварзӣ, пешрафти маълумотнокӣ ва илм дар ин соҳа, инчунин риояи мутобиқи стандартҳо аз рақамикунонии иқтисодиёт вобастагии калон дорад. Танҳо татбиқи рақамикунонии иқтисодиёт дар соҳаи кишоварзӣ пайдоиши рақобат, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, сифатнокии маҳсулот, татбиқи таҳқиқотҳои илм ба устувории соҳа оварда мерасонад.

Алоқаманд бо ин гуфтаҳо татбиқи технологияҳои рақамӣ барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ ва хусусан соҳаи кишоварзӣ имкониятҳои навин пайдо гашта, ҳамзамон омилҳои пайдо мегарданд, ки дар рушди фаъолияти инсонӣ, аз онҷумла хоҷагии қишлоқ ва умуман ба рушди иҷтимоӣ низ таъсиргузор мебошад.

Ба ақидаи Воҳидов У.М., “Дар шароити иқтисоди рақамӣ субъектони соҳибкорӣ имконият доранд, ки молу хизматрасониҳоро дар речаи онлайн тавассути шабакаи Интернет ба роҳ монда, амалиёти хариду фуруш ва пардохтҳои давлатиро тариқи электронӣ амалӣ намоянд [2].

Бевосита аз нигоҳи асосноккунии илмӣ, технологияҳои таҳияшудаи рақамӣ метавонанд дар соҳаи кишоварзӣ тавассути омилҳои назаррас ба шуғли пурмахсул ва дар маҷмӯъ вазъи истеҳсолотро тағйир диҳанд. Мутобиқи ақидаҳои

Веселков Ф., Ковалев С. ва Матс Л. «Дар ҳомаи иттилоотӣ фаъолияти соҳибкорони истеҳсолӣ дар як низоме амалӣ мегарданд, ки онҳо бо таҷҳизотҳои навин ва технологияҳои иттилоотии динамикӣ таъмин гардидаанд. Самаранокии ҳалли масъалаҳои муосири иқтисодӣ бошад, на балки аз маҳорати истифодаи технологияҳои иттилоотӣ аз тарафи иқтисодчиёни оянда вобаста аст, балки аз қобилияти омӯзиши технологияҳои нав аз тарафи онҳо алоқаманд мебошад»[3].

Ба ин васила дар мадди аввал ба мафҳуми истилоҳи иқтисоди рақамӣ назар менамоем. Бояд қайд намуд, ки нисбатан дар адабиёти иқтисодӣ ин истилоҳ нав буда, асосан дар асри 21 аз тарафи мутахассиси амрикоӣ Николас Ниграфонте пешниҳод намудааст [4].

Мафҳуми "Иқтисоди рақамӣ"-ро ба ибораи оддӣ иқтисодиёти интернетӣ меноманд ва онро баъзан "Иқтисоди веб", "Иқтисоди интернет" ва "Иқтисоди онлайн" низ мегуянд. Иқтисоди рақамӣ истилоҳи маъмулест, ки барои ҳамаи он равандҳои иқтисодӣ, муомилот, ҳамкорӣ ва фаъолиятҳои истифода мешавад, ки ба технологияи рақамӣ асос ёфтаанд. Он на танҳо ба истифодаи интернет, балки ба яке аз воситаҳои зиёди рақамӣ, ки дар ҷаҳони имрӯза истифода мешаванд, асос ёфтааст [5].

Бо андешаи мо рақамикунонии соҳаҳои истеҳсолӣ- талаботи замони муосир буда, ин ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ истеҳсолӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт мебошад.

Мусалам аст, ки мавзӯи мазкур дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун мубрамият, зеро таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, барои беҳдошти соҳаи ҷанбаҳои гуногуни он аҳамияти рӯзмарраро касб намудааст. Аз он ҷумла Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон соли 2019 ба Маҷлиси олии иброд доштанд, ки: “Ҳукумати мамлакат, вазифадор карда мешавад, ки бо мақсади ҳарчи зудтар ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ чорандеши намоянд, инчунин дар Паёми соли гузашта низ таъкид гардида буд, ки консепсияи иқтисодиёти рақамӣ ва дар асоси он барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодиёти рақамиро қабул ва амалӣ созад”.

Аз ин ҷост, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ ва олимони ватанӣ барои тақвият бахшидани рушди суръатафзои соҳа бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия, вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниёзи авалиндарача, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкории истеҳсолу сармоягузори дар заминаи иқтисодиёти рақамӣ диққати беандоза ва музокираҳои илмию оммавӣ мушоҳида мегардад.

Бояд қайд намуд, ки барои иҷрои ин талаботҳо дар соҳаи кишоварзӣ аз он ҷумла дар ноҳияҳои қуҳӣ мутахассисони соҳибкасби маълумоти олии дошта, ва бархурдор аз технологияи муосир зарур доништа мешавад. Чи тавре аз тарафи Пешвои миллат қайд гардид; “Рушди босуръати технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар асри навин зиндагии мардумро ба кулли тағйир дода, муносибатҳои ҷамъиятии сифатан навро ба вуҷуд овард [1].”

Бояд таъкид дод, ки соҳаи кишоварзӣ дар даврони истиқлолият ва бесуботии иқтисодиёти ҷаҳон (тахримҳои иқтисодӣ) самти муҳимтарини неъматҳои моддӣ ва

таъминкунандаи шуғлу талаботи истеъмолии ҷомеа мебошад. Вобаста ба ин олими соҳа Шарифов З.Р. қайд менамояд, “Тадқиқотҳо нишон доданд, ки қариб 70%-и молҳои истеъмолий аз маҳсулоти хоҷагии қишлоқ истеҳсол мегардад” [6].

Вобаста ба ақидаи Шарифов З.Р., бояд қайд намоем, ки ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии қисми зиёди аҳолии кишвар аз соҳаи мазкур вобастагии калон дорад.

Дар маҷмӯъ, гузаштан ба муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ, таъсиси шаклҳои нави хоҷагидорӣ (хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, хоҷагиҳои ғирирасон, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ғайра) дар ноҳияҳо, заминаи асосии даромаднокии аҳолии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ башумор меравад. Дар баробари ин гуфтаҳо, ҷалби ҷавонон ҳамчун мутахассис нисбати соҳаи кишоварзӣ, мувофиқ бо талаботи замон хусусан дар минтақаҳо актуалӣ гаштааст.

Мантиқан мушоҳида мегардад, ки афзоиши майли ҷавонон ба тарк кардани деҳот ва рӯй овардан ба муҳоҷират ба дигар давлатҳоро доранд, ки ин ҳам ба рушди иқтисодиёт ва сиёсати давлатдорӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Ба дараҷаи мутахассисони тақмилёфта ва коргарони соҳаи кишоварзӣ нафақахурон дар минтақаҳо монда, ҷавонон ками дар кам ба назар мерасад. Вобаста ба ин норасоии кадрҳои баландиқтисоси соҳа таъсири манфӣ ба дастрасии як қатор нишондиҳандаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ оварда мерасонад, ки тақозои танзим ва тақсими кадрҳо аз тарафи мақомотҳо зарурият бавучуд меояд. Ин муаммо на дар кишвари мо, балки дар дигар давлатҳо низ ба назар мерасад.

Ба ақидаи олими рус Бураева Е.В., “Пиршавии мутахассисони соҳаи кишоварзӣ ба пастишавии шуғли пурмаҳсул, ҳамзамон ба коҳишёбии истеҳсолот оварда мерасонад [7].” Барои омӯзиши масъалаи мазкур, яъне таъмини тайёркунии мутахассисони касбии соҳаи кишоварзӣ вобаста ба технологияи иноватсионӣ мо амалисозии вазифаҳои зеринро дуруст мешуморем:

- Ҷалби мутахассисони ҷавон дар соҳаи кишоварзӣ дар шакли ҳавасмандгардонӣ;
- Ташаккул ва тақмили чараёни маълумотноки дар соҳаи аграрӣ;
- Таъмини рушди устувори тайёрнамоии кадрҳо ва тақмили ихтисоси коргарони соҳаи кишоварзӣ.

Ҳарчанд барои ҷалби мутахассисони ҷавони минтақаҳои дурдаст ва ҷаҳи аз тарафи Президенти кишвар ва Ҳукумати ҷумҳурии имтиёзҳо бо тариқи квота ва таҳсили роӣгон додашудааст. Аммо таваҷҷуҳи докталабон оиди квотаи Президентӣ ба самти соҳаи тибӣ ва бо ҳиссаи камтар педагогӣ мушоҳида мегардад. Бар зами ин майли ҷавонон баҳри таҳсил сол ба сол коҳишёфта, нигаронкунанда мебошад. Масалан соли хониши 2019-2020 шакли таҳсили бучавӣ 67316 нафарро ташкил менамуд, соли 2022-2023 -55917 нафарро ташкил намуд, ки камшавии мутлақ 11399 нафар дар маҷмӯъ ба -16,9% (камшавӣ) баробар гаштааст [8].

Қабули донишҷуён соли 2021-2022 тибқи квота 1575 нафар хатми донишҷуён тибқи квота бошад дар ҳаминаи сол 1415 яъне 160 нафар фарқият дорад. Дар ин васила ба шумораи муассисаҳо аҳамият диҳем соли 2018-2019 ду муассисаи тайёрнамоии кадрҳои соҳаи кишоварзӣ бошад, соли 2022-2023 бошад як адад мондааст [9].

Барои асоснокнамоӣ ва таҳлили ретроспективии тайёрнамоии кадрҳои соҳаи кишоварзӣ ва муқоиса бо дигар соҳаҳо назар ба рақамҳои оморӣ менамоем:

Ҷадвали -1

Шумораи донишҷӯён дар ҷумҳурии тоҷикистон вобаста ба соҳаҳо

(дар аввали соли таҳсил, нафар)

номгуъ	2018/ 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022	2022/ 2023
Ҳамагӣ, воҳид	209768	229626	245900	239539	218098
аз он ҷумла мактабҳои олии соҳаи					
саноат	29193	27744	33652	30541	33403

кишоварзӣ	15510	10003	11270	11573	8948
иқтисодиёт	58364	59641	66477	62366	26303
тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	19216	20860	23831	23815	19345
маориф	78931	102293	100957	101999	124444
фарҳанг ва санъат	4390	4686	5203	4888	4590
дигар соҳаҳо	4164	4399	4510	4357	1065

Сарчашма: Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023. Саҳ.

Мувофиқа бо маълумоти ҷадвали овардашуда шумораи донишҷуён ба соҳаи кишоварзӣ дар шакли таҳсил рӯзона соли 2018-2019 -15510 нафар ва соли 2022-2023 -8948 нафар ташкил медиҳад, ки 43,4% коҳишёбии тайёрнамоии кадрҳо мушоҳида мегардад. Аз маълумотҳои оморӣ бар меояд, ки ҳарчанд соҳаи кишоварзӣ ҳамчун соҳаи калидии кишварамон баҳисоб меравад, аммо нисбати дигар соҳаҳо барои тайёр намудани кадрҳо мутобиқи талаботи давраи муосир нисбатан сол ба сол рӯй ба коҳишёбӣ дорад. Ҳиссаи донишандузони соҳаи кишоварзӣ дар ҳаҷми умумӣ ба 4,1% рост меояд, ки ин нишондиҳандаи наонқадар қонеъкунанда баҳисоб меравад.

Омили асосии кам гаштани тайёрнамоии кадрҳоро дар ҳали омилҳои зерин мебинем:

- Нокифоя ва ба талабот ҷавбгӯӣ набудани музди меҳнат дар соҳа;
- Нобаробарии рақамии сатҳи иҷтимоии аҳолии деҳот ва шаҳришӣ;
- Нокифогии маълумотнокии рақамӣ байни аҳолии деҳот;
- Норасои ва дастгирии молиявӣ барои ивазнамоии таҷҳизоти пешин бо технологияи муосир;
- Набудани алоқамандии зичи муассисаҳои таълимӣ бо корхонаҳои кишоварзӣ.

Дар навбати худ бо дастгириҳои молиявӣ ивазнамоии таҷҳизотҳои ватанӣ бо технологияи муосири соҳаи кишоварзӣ ба беҳтаргардонии муаммои мазкур мусоидат менамояд. Барои ҳали муммаҳои рақамикунонии соҳа ва тайёрнамоии кадрҳо чунин самтро мавриди таваҷҷуҳ қарор додан бомаврид аст.

Расм дар асоси рушди рақамикунони соҳаи кишоварзи аз тарафи муаллифон таҳия карда шудааст.

Хулоса дар маҷмӯъ, иқтисоди рақамӣ сохтори иқтисодиётро тағйир медиҳад вобаста ба ин барои ташаққули соҳаҳои иқтисоди донишандӯзӣ шароити воқеӣ фароҳам меорад. Дар ин самт қайд менамоем, ки рақамикунони соҳаҳо як соҳаи пешбарандаи татбиқи технологияҳои рақамӣ дар ҳама бахшҳо ва соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа мебошад. Аз он ҷумла, корхонаҳои хоҷагӣҳои кишоварзиро ба системаҳои қушодаи дохилӣ ва беруна табдил медиҳад, ки дар он технологияҳои амалиётӣ ва иттилоотӣ муттаҳид карда шудаанд, ки бо харидорон ва фурушандагон мустақим пайвастшавӣ фароҳам мегардад. Дар ин маврид, ҳамаи занҷирҳои истеҳсолӣ ба фазои ягонаи иттилоотӣ дохил мешаванд ҳамзамон таъмини рушди устувор ва сифати баланди истеҳсоли маҳсулоту хизматрасонӣ, самаранокии истифодаи воситаи пулӣ тавассути коҳиш додани хароҷоти асосӣ ва хароҷоти қувваи кориро таъмин менамояд. Яъне фарҳанги самаранок истифодабарии маблағҳо, вақти корӣ ва азнавсозии таҷҳизотҳо мувофиқ ба талаботи бозор роҳандозӣ ҳаҳад гашт.

Ҳамин тариқа, маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ бо дарназардошти талаботи иқтисоди рақамӣ бо таъмини кадрҳои тахассусии баландихтисоси воқеан унсурҳои навоҷариро инъикос мекунад. Натиҷаи он ба коҳиш ёфтани хароҷотҳо, васеъ гардидани манбаи даромад, иштироки воқеӣ дар бозорҳои ватанию хориҷӣ, дарёфти мавқеи мусоид дар бозор инчунин пайдоиши рақобатпазирии устувор мусоидат менамоянд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш.Душанбе, 21 декабри соли 2021. Саҳ.10
2. Бураева Е.В., Система подготовки кадров для цифрового сельского хозяйство: основные перспективы и ограничения. Вестник аграрной науки, 4(103) 2023 DOI: 10.17238/issn2587-666X.2023.4.132
3. Воҳидов У.М., Андозбандӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ.// Ташаққули ва рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Дурнамо ва тамоюли он (Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ: ДДМИТ-2022) саҳ.33.
4. Веселков Ф., Ковалев С., Мац Л. Информационная подготовка экономистов. Высшее образование в России. Москва, 2001. – С. 21.
5. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023. Саҳ.72
6. Темурбекова С.Д. Таъсири тичорати электронӣ ба иқтисодиёти рақамӣ.// Ташаққули ва рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Дурнамо ва тамоюли он (Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ: ДДМИТ-2022) саҳ.99
7. Шарифов З.Р.Таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва мушкилоти он. //Паёми донишқадаи молия ва иқтисодии Тоҷикистон №2(6) Душанбе 2016. Саҳ.11
8. Panel 4.2 “Skills for a Digital World” of the OECD Ministerial Meeting on the Digital Economy, 21-23 June 2016, Cancun (Mexico) [электронный ресурс]. URL: www.oecd-ilibrary. (дата обращения: 04.05.2023 г.)

Шоимардонов М.Ч.

**АРЗЁБИИ ИҚТИСОДӢ – ОМОРИИ ХАВФИ ҚАРЗӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ
МОЛИЯВИЮ ҚАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Муаллифон дар мақолаи худ оиди усулҳо ва роҳҳои кам кардани хавфи қарзӣ дар ташкилотҳои молиявию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати махсус равона кардаанд. Бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ба ҳар гуна муштариён новобаста аз шакли моликият ба мақсадҳои гуногун қарз медиҳанд. Барои аксарияти муштариён қарзи кӯтоҳмуддат сарчашмаи асосии зиёд намудани воситаҳои гардон ба ҳисоб меравад. Барои бонкҳо бошад, ин амалиёт аз ҳама ғоидаовар аст. Бонк ҳар қадар ба муштариён зиёдтар қарз бидиҳад, ба ҳамон андоза ғоидаи он зиёд мегардад. Аммо баробари зиёд шудани ҳаҷми қарз, хавфи напардохтани фоиз ё маблағи он ба миён меояд. Инчунин, дар мақола оиди қарздиҳӣ ва пардохти қарзҳои бонкҳо аз рӯи соҳаҳо дар солҳои 2019-2023 таҳлилҳои мушаххас карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисод, бозор, ғайрибонкӣ, таваккали қарзӣ, идораи самарабахши таваккали қарзӣ, раванди кредитӣ, назорат аз болои иҷрои сатҳи хавфҳо.

Шоимардонов М.Дж.

**ЭКОНОМИКО – СТАТИСТИЧЕСКИЙ ОЦЕНКА КРЕДИТНЫХ РИСКОВ В
ФИНАНСОВОГО КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В статье авторы обращали особое внимание на методах и способах снижения кредитных рисков в финансово-кредитных учреждениях Республики Таджикистан. Коммерческие банки и небанковские кредитные организации в условиях рыночной экономики кредитуют любого клиента независимо от формы собственности для разных целей. Для большинства подписчиков краткосрочный кредит является основным источником увеличения денежных средств. Для банков эта операция наиболее полезна. Банк будет наращивать кредитный портфель все больше и больше. Однако с увеличением суммы займа риск невозврата или суммы денег возрастет. А также в статье авторами было проанализировано Выданные и погашенные кредиты банков в разрезе отраслей за 2019-2023 гг.

Ключевые слова: экономика, рынок, банковские операции, кредитные риски, эффективное управление кредитными рисками, кредитный процесс, контроль над исполнением уровней рисков.

Shoimardonov M.J.

**ECONOMIC AND STATIC ASSESMENT OF CREDIT RISKS IN FINANCIAL
CREDIT ORGANIZATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

In the article, the authors paid special attention to methods and ways to reduce credit risks in financial and credit institutions of the Republic of Tajikistan. Commercial banks and non-bank credit organizations in a market economy lend to any client, regardless of the form of ownership for different purposes. For most subscribers, a short-term loan is the main source of increased cash. For banks, this operation is most useful. The bank will increase its loan portfolio more and more. However, with an increase in the loan amount, the risk of non-repayment or the amount of money will increase. Also in the article, the authors analyzed the issued and repaid bank loans by industry for the years 2019-2023.

Key words: economy, market, banking operations, credit risks, effective credit risk management, credit process, control over the execution of risk levels.

Ислоҳоти иқтисодии дар мамлакат оғозгардида ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ ин равона кардани ғайрибонкӣ субъектҳои хоҷагидорӣ ҷиҳати беҳтар намудани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда ба ҳисоб меравад.

Идора кардани хавфи қарзӣ дар ғайрибонкӣ тижоратӣ ё ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ масъалаи асосӣ мебошад. Дар ғайрибонкӣ, амалиёти қарзӣ яке аз

сарчашмҳои асосии даромад ба шумор меравад. Аз рӯи додан ва ситонидани қарз ба ғаёлияти бонкҳо баҳо медиҳанд, зеро онҳо ҳавфи қарзиро ба зиммаи худ мегиранд [1].

Самтҳои усулҳо ва моделҳои паст кардани ҳавфи қарзӣ, асосан, бо сиёсати пулию қарзии ҳукумат муайян карда мешавад. Идоракунии ҳавфҳои қарзӣ бо роҳи сиёсати дуруст таҳиягардидаи пулию қарзӣ ба даст меояд, ки дар он усулҳо ва моделҳои асосии паст кардани ҳавфи қарзӣ пешбинӣ карда мешаванд.

Сиёсати пулию қарзӣ барои тамоми раванди идоракунии қарзҳо замина месозад. Сиёсати пулию қарзии илман таҳиягардида ва китобатшуда санги бунёдии идоракунии оқилонаи ҳаҷми пул ва қарз маҳсуб меёбад.

Сиёсати пулию қарзӣ-раванди танзим ва идораи пешниҳоди пул дар иқтисодиёт, сатҳи пардохтпазирии низоми бонкӣ ва меъёрҳои кӯтоҳмуддати ғоизии бозори байнибонкиро тавассути истифодаи фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ дар бар гирифта, он пеш аз ҳама баҳри ба даст овардани суботи нархҳо ва мусоидат ба рушди воқеии иқтисодиёт равона мегардад [2].

Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун бонки марказӣ дар доираи ваколатҳое, ки қонунгузориҳои ҷорӣ пешбинӣ кардааст, мустақилан барои таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзии давлат масъул мебошад. Аз ҷумла, тибқи моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, мақсади асосии Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ ноил шудан ба сатҳи муътадили нархҳои дохилӣ ва нигоҳ доштани он дар давраи дарозмӯҳлат буда, вазифаи сиёсати пулию қарзӣ барои расидан ба ин мақсад амалӣ мегардад.

Вазифаи ниҳоии сиёсати пулию қарзӣ дар таъмин намудани суботи нархҳо, шугли пурраи аҳоли ва инкишофёбии ҳаҷми воқеии истеҳсолот мебошад. Аммо сиёсати ҷорӣ пулию қарзӣ ба ҳадафҳои нисбат ба ин мушаххастар ва дастрасшаванда нигаронида мешавад. Ин ҳадафҳои мушаххас ғароғири ҳадафҳои тактикӣ мебошанд, ки бо роҳи гузаронидани амалиёти пайдарпайи ҳамаҷуза дар бозори қушоди қоғазҳои қиматнок ба онҳо ноил мегарданд, инчунин ғароғири ҳадафҳои миёндавραιе мебошанд, ки қимати тағйирёбандаҳои калидиро дар низоми иқтисодӣ дар давоми сол ба танзим медароранд.

Вазифаҳои дар боло зикргардида, ҳадафҳои миёндаврай ва тактикӣ, сохтори силсиламаротибро (иерархия) ташкил мекунанд, ки дар он, дар ҳар қадам сатҳи муайян мақсади додашуда барои таъмини вазифаи аввалиндараҷа тасҳеҳ карда мешавад. Фарз мекунем, сиёсати пешгирифтаи пулию қарзӣ, ки ҳадафи тактикийи он дар нигоҳ доштани захираҳои мустақил дар як сатҳи доимӣ мебошад ва ҳадафи миёндаврай бошад, дар ин сурат, маънои назорат аз болои доимӣ будани андозаҳои нишондиҳандаи агрегати ҳаҷми пул М1 (пулҳои нақд + пасандозҳои дархостшаванда)-ро дорад [3].

Дар айни ҳол, сатҳи матлуби захираҳои мустақил бо ҳамон андозаи зарурии тасҳеҳ карда мешавад, ки рушди муносиби ҳаҷми пулро бо андозаи мавриди ниёз ва самти зарурӣ таъмин менамояд. Дар он вақт, бо ғосилаи аз якҷанд моҳ то сол, суръати матлуби инкишофи ҳаҷми пул назорат карда мешавад ва аз рӯи зарурат, дар партави ҳадафҳои ниҳоии таъмини суботи нархҳо, шугли пурра ва рушди ҳаҷми воқеии истеҳсолот, тасҳеҳ карда мешавад.

Сиёсати илман асоснок кардашудаи пулию қарзӣ натиҷаи истифодабарии принципҳои солим дар омехтаи тағйирпазири омилҳо ва шароит мебошад.

Муҳтаво ва нақши асосии ғаёлияти бонкӣ – ин таъмини ҷамъоварӣ ва эътимоднокии пасандозҳо, истифодаи моҳиронаи онҳо ҷиҳати додани қарзҳо дар заминаи сиёсати оқилона маҳсуб меёбад. Ҳамаи дигар хизматрасониҳои бонкӣ иловагӣ дуюмдараҷа ба ҳисоб мераванд. Дар бонкҳо ҳамеша бояд маблағи қоғизии зарурӣ мавҷуд бошад, то ки хоҳиши амонатгуздоронро оид ба бозпас гирифтани пасандозҳои худ ва инчунин, хоҳиши қарзгирандагонро оид ба гирифтани қарз, қонеъ карда тавонанд. Ҳамаи амонатгуздорон ва ҳам мақомоти танзимкунанда таҳмин мекунанд, ки маблағҳои дар бонк гузошташуда ба туфайли дараҷаи зарурии пардохтпазирӣ ва гуногунрангсозии ҳавф, ҳифз карда мешаванд ва доимо мавҷуд мебошанд.

Кишварҳои ИДМ, аз соли 1993 сар карда, асъори миллии худро ба муомилот бароварданд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, асъори миллии рубли тоҷикӣ танҳо 10 майи соли 1995 ба муомилот бароварда шуд. Баъди интишори пули миллий вазъи пардохтпазирии бонкҳо дар ҷумҳурӣ каме бадтар шуд. Дар ин мавридҳо, сиёсати пулию қарзӣ танзими миёндаврагии пардохтпазирии бонкҳоро пешбинӣ мекард. Бонки миллии Тоҷикистон бо роҳи додани қарзҳои кӯтоҳмуддат қариб ба тамоми бонкҳо, барои беҳтаргардонии пардохтпазирии онҳо ёрии амалӣ мерасонид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини устувории асъори миллии ба муомилот баровардашуда, сиёсати пулию қарзӣ истифодаи чораҳои муваққатиро ҷиҳати ба танзим даровардани ҳаҷми қарзҳои аз тарафи бонкҳои тичоратӣ додашаванда ва танзими муомилоти пулӣ, яъне, муқаррар намудани маҳдудияти қарздиҳӣ (ҳадди болоии қарз) пешбинӣ мекунад, то ки бонкҳо ба интишори аз ҳад зиёди қарзӣ роҳ надиханд. Бо ёрии ин абзор рушди рӯзафзуни қарзҳо нигоҳ дошта шуда, ҳаҷми пули дар муомилотбуда зиёд карда мешавад ва давлат қарздиҳиро қатъ мекунад, меъёри фоиз, ҳам аз рӯйи пасандозҳо ва ҳам аз рӯйи қарзҳои додашаванда озод эълон карда мешавад.

Дар маҷмӯъ, сиёсати пулию қарзӣ бояд ба нигоҳ доштани қурби асъори миллий, истифодаи самараноки вомҳои додашаванда, таъмини молиявии субъектҳои хоҷагидор, рушди ММД, нигоҳ доштани сатҳи таваррум ва амсоли он нигаронида шавад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, баъди аз нав ташкилёбии собиқ бонкҳои соҳавӣ дар шакли бонкҳои соҳомии тичоратӣ, аз солҳои 90-уми асри гузашта сар карда, асосан, ба сохторҳои бозорӣ қарз дода мешуд. Вомгирандагон, аз бонкҳо қарз гирифта, онро асосан барои хариду фурӯши молҳои истеъмоли мардум сарф мекарданд. Дар натиҷа қарзҳои бисёри муҳлати пардохташон гузашта ба вучуд омаданд. Маҷдудияти чунин қарзҳо ба коҳиши даромади бонкҳо ва бадшавии авзои молиявии онҳо сабаб шуд.

Чӣ тавре ки дар боло гуфта шуд, сиёсати қарзии бонк фаъолияти бонкро, бозорҳои мавриди ҳадаф ва муштариёни онро, инчунин хавфҳои қобили қабул ва номақбулро муайян мекунад. Ҳамзамон, он гуна, ки дар боло қайд шуд, корманди шуъбаи қарздиҳӣ бояд нақши дутарафа – ҳам нақши фурӯшанда ва ҳам нақши коршиносро дар раванди пешниҳоди қарз ба муштарӣ иҷро намояд [5].

Баъд аз интиҳоби вомгиранда, корманди шуъбаи қарздиҳӣ бояд чараёни қабули қарорро тавассути гирифтани маълумот аз ин вомгиранда оғоз намояд, то ки онд ба мувофиқат кардани дархости ӯ барои қарзгирӣ бо сиёсати амалкунандаи бонк ба як қарори мушаххас биёяд. Баъдан, корманди бонк бояд муайян кунад, ки барои чӣ ба муштарӣ (вомгиранда) маблағҳои пулии иловагӣ зарур шудаанд. Сабаби инро фаҳмида, вай бояд муайян кунад, ки сохтори қарз вобаста ба муҳлати он чӣ гуна мешавад ва ҷадвали пардохти онро мураттаб созад.

Қадами муҳими чараёни пешниҳоди қарз боздиди вомгиранда мебошад. Ташрифи бодикқат анҷом додашуда ба қарздиҳанда имконият медиҳад, ки қобилияти пардохти вомгирандаро арзёбӣ кунад. Танҳо бо ташриф овардани чандинбора ва пешакӣ тарҳрезии шудаи ширкат ё корхонаи қарзгир, корманди бонк метавонад дар бораи дуруст баҳогузори кардан ба раёсати он маълумоти кофӣ пайдо кунад, ки ин унсури асоситарини раванди қабули қарорҳо ва коҳиш додани хавфи қарзӣ мебошад.

Муайян кардани таъиноти қарз ва сарчашмаи рӯпӯш кардани он дар сурате, ки қарз барои харидории захираи дороиҳои молӣ-моддӣ таъин шуда, онҳо минбаъд дар чараёни истеҳсолот ба кор бурда мешаванд, муҳлати пардохти чунин қарз аз доираи истеҳсолии корхона, сатҳи бозори фурӯши молҳои истеҳсолшуда, қобилияти харидорон дар самти зуд пардохт намудани хариди худ, вобастааст.

Як қисми маблағҳо аз фурӯши маҳсулоти тайёр, ки вомгиранда ба даст овардааст, барои пардохти вом равона карда мешавад.

Арзёбии хавфҳои тичоратӣ. Ба намудҳои гуногуни тичорат ва ширкатҳои гуногун шаклҳои гуногуни қарзҳо рост меоянд. Аз ин рӯ, хавфи додани қарз ба шакл ва намуди

фаъолияти қарзгир вобаста аст: соҳаи саноат, маҷмӯи номгӯи молу маҳсулоти истеҳсолшаванда, хавфҳои вобаста ба ҳолати умумии иқтисодиёт, шиддатнокии рақобат ва ғайра. Инчунин муҳим аст, ки дар бораи давраи будани фаъолияти корхона хулоса карда шавад.

Дар ҷадвали навбати масъала қарзҳои додашуда ба соҳаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда мешавад.

Ҷадвали 1.

Қарзҳои додашуда аз рӯи соҳаҳо дар панҷ соли охир.

(ҳаз. сомонӣ, дар давра)

	Номгӯи соҳаҳо	Солҳо				
		2019	2020	2021	2022	2023
	Кишоварзӣ	1 023 646	697 235,0	1 006 037,4	1 039 738,4	1 115049,8
	Саноат	1 072899	884 631,0	1 027 859,2	922 139,10	1 864205,9
	Соҳтмон	1 345028	986 330,0	448 790,5	405 871,70	887 024,0
	Нақлиёт	44014 8	56 522,0	83 670,1	179 323,60	166 329,9
	Савдои хориҷӣ	1 818420	1 482 740,0	1 803 904,4	1 361 476,8	1 800021,7
	Истеъмолот	1 243029	2 122 553,0	3 707 357,6	5 092 088,5	5 222150,4
	Дигар соҳаҳо	92343 8	213 428,0	859 578,50	461 910,00	1 253792,3
	Ҳамагӣ	6 842 962	5 746 204,0	7 931 160	8 422 810	11 193 524

Манбаъ: Бюллетени омили бонкӣ (БМТ).2023 (305), сах. 42, 47.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан бонкҳои тичоратӣ дороиҳои худро барои қарздиҳии сохторҳои тичоратӣ рағбона мекунаанд ва бинобар ин, ба хавфҳои бештар дучор мешаванд. Чӣ тавре аз ҷадвал бармеояд, қарз ба савдои хориҷӣ нисбат ба дигар соҳаҳо хело зиёд аст.

Ҳангоми арзёбии хавфҳои тичоратӣ бояд мавқеи рақобатии қарзгиранда низ ба инобат гирифта шавад. Дар ҳамакӣ як соҳа баъзе корхонаҳо мавқеи нисбат ба дигарон устувортар доранд, ки бо таркиби молҳои истеҳсолшаванда, сифати нарх ва амсоли он вобастаанд.

Нуқтаи асосӣ дар ин ҷо ин сифати идоракунии корхона ё ширкати мебошад, ки барои қарзгирӣ муроҷиат намудааст. Баъзе аз ҷанбаҳо ва сифатҳои идоракунии осон муайян мешаванд – омили бисёр корхонаҳо рағбону возеҳ мавқеи онҳоро дар бозор нишон медиҳад. Чӣ қадаре ки корхона нағзтар кор кунад, бахусус дар шароити муҳталиф, ҳамакӣ андозаи сифати идоракунии баландтар арзёбӣ кардан мумкин аст.

Таҳлили молиявӣ. Пас аз муқаррар намудани ҳадафҳо, ки қарзгиранда ҷиҳати қарзгирӣ пеши худ ниҳодааст ва хавфҳои сифатӣ, таҳлилгар ба хавфҳои миқдорӣ диққат медиҳад ва ё ҳисоботи молиявии корхонаро таҳлил менамояд. Ин маънои дарки принципҳои бақайдгириро дорад, ки ҳангоми тайёр намудани ҳисоботи молиявӣ истифода мешаванд. Истифодаи тарзҳои қулайи муаррифии нишондиҳандаҳои молиявӣ ба хоҳири он сурат мегирад, ки онҳо на танҳо барои таҳлили соли ҷорӣ, балки барои муқоиса намудан бо рақамҳои солҳои гузашта низ қулай мебошанд.

Дар мавриди навъҳои мушаххаси қарз, таҳлил бояд барои муайян кардани пардохтпазирии ширкат (қобил будани он барои баргардонидани қарз ва пардохти фоизи

қарз) имконият дошта бошад. Чунки дар чараёни ғаёлияти ширкат барои саривақт баргардонидани қарз ва ҳаққи он метавонанд мушкилиҳо пеш оянд.

Ҷадвали 2.

Пардохти қарзҳои банкҳо аз рӯи соҳаҳо.

(ҳаз. сомонӣ, дар давра)

	Номгӯй	Солҳо				
		2019	2020	2021	2022	2023
	Кишоварзӣ	803 946	775 044,0	769 489,1	947 648,50	1 115 049,8
	Саноат	983 452	1 333 141,0	1 148 613,4	918 253,70	1 864 205,9
	Сохтмон	1 037 537	496 708,0	384 988,6	364 705,50	887 024,0
	Нақлиёт	227 563	87 491,0	52 782,0	216 010,00	166 329,9
	Савдои хориҷӣ	1 726 659	1 573 396,0	1 665 336,6	1 091 470,1	1 800 021,7
	Истеъмолот	1 036 814	1 797 845,0	2 681 135,9	4 249 058,0	5 222 150,4
	Дигар	925 210	266 902,0	758 279,5	368 141,9	1 253 792,3
	Ҳамагӣ	6 741 181	6 330 527	7 460 625	8 155 288	12 308 574

Манбаъ: Бюллетени омили банкі (БМТ).2023 (305), саҳ. 49, 51.

Аз рақамҳои дар ҷадвалбуда мушоҳида кардан мумкин аст, ки қарзҳо аз ҷониби банкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои молиявӣ ғайрибанкӣ дар давоми сол додасуда назаррас мебошанд. Дар солҳои охир нисбат ба солҳои пешин баргардондани қарз мушкил шуда истодааст. Бинобар ин банкҳо бояд кам кардани хатарҳои қарзиро чораҷӯӣ намоянд.

Қарзҳои мушкилситон бо бадшавии авзои молиявӣ муштарӣ алоқаманданд. Як табақаи қарзгирандагон мавҷуд аст, ки дорои интизоми заифи молиявӣ мебошанд ва онҳоро пардохткунандагони заиф ном мебаранд, чунки онҳо қарзи гирифтаашонро метавонанд пардохт кунанд, аммо намехоҳанд. Чунин зухурот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ вучуд доранд.

Ба назар мерасад, ки нисбат чунин қарзгирандагони интизомашон заиф бояд як қатор чораҳо бо даҳлат кардани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ андешида шавад. Бо ёрии ин мақомот метавон қарзҳоеро баргардонид, ки ба қатори қарзҳои шубҳанок шомил шудаанд.

Адабиёт

1. Ашуров М.Н. Методы уменьшения кредитных рисков // Вестник Таджикского национального университета №2/6 (120) Душанбе: «Сино» 2013. С.24-26.

2. Ашуров Н., Ашуров А.Н.«Денги, кредит и банки» / Ашуров Н., Ашуров А.Н; Душанбе-сино, 2003. – 250 с.

3. Ашуров М.Н. Развитие финансово кредитной инфраструктуры приграничных районов РТ// Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2017. № 11 (58). С. 1107-1110.

4. Хайров Ш.К. Некоторые вопросы формирования исламского банкинга в республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2-8. С. 179-184.

5. Financial risk mitigation optimization systems and methods - SAS Institu.

6. www.nbt.tj/tj/monetary_policy/maksad.php

7. Статистический банковский бюллетень, 2019 г.

8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2024 г.
9. Статистический банковский бюллетень, 2021 г.
10. Статистический банковский бюллетень, 2023 г.

Ташев Ф.Ф.

**ТАКМИЛИ ШАКЛҲО ВА УСУЛҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ДАР СОҲАИ
САӢӢӢӢ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)**

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие и совершенствования туристской сферы с использованием нормативно – правовых норм. В настоящий момент и ее глобализация свидетельствуют о том, что неотъемлемым атрибутом в жизни любого современного общества является туризм, путем государственного управления. Рассмотрены государственные меры поддержки предприятий в сфере туризма, и оценены перспективы развития внутреннего туризма в Таджикистане. Внедрения законодательных норм способствуют эффективное развития туристической отрасли в Таджикистане. Выделены существующие проблемы туристической отрасли в новых экономических условиях, выделены перспективы развития туристической отрасли в текущих реалиях. Особо остро в настоящее время встает вопрос о восстановлении статуса туризма как одной из самых доходных отраслей экономики страны.

Ключевые слова: туристская сфера, тенденции туристской сферы, внутренний туризм, статистика туризма, туристские предприятия, правовое регулирование туризма.

Ташев Ф.Ф.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФОРМЫ И МЕТОДЪ ГОСУДАРСТВЕННАЯ
УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ТУРИЗМА (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН)**

Аннотация. Дар мақолаи мазкур оид ба рушд ва такмили соҳаи сайёҳӣ бо истифода аз меъёрҳои ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешавад. Дар айни замон, ҷаҳонишавии он шаҳодат медиҳад, ки сайёҳӣ тавассути идоракунии давлатӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти ҳар як ҷомеаи муосир мебошад. Тадбирҳои ҳукумат барои дастгирии корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ баррасӣ шуда, дурнамои рушди сайёҳии дохилӣ дар Тоҷикистон арзёбӣ мешавад. Татбиқи қонунгузорӣ ба рушди самарабахши соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон мусоидат мекунад. Мушкилоти мавҷудаи соҳаи сайёҳӣ дар шароити нави иқтисодӣ, дурнамои рушди соҳаи сайёҳӣ дар воқеиятҳои ҷорӣ ҷудо карда шуданд. Дар айни замон масъалаи барқарор кардани мақоми сайёҳӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои даромадноктарини иқтисодиёти кишвар хеле шадид аст.

Калидвожаҳо: соҳаи сайёҳӣ, тамоюлҳои соҳаи сайёҳӣ, сайёҳӣ дохилӣ, омори туризм, корхонаҳои сайёҳӣ, танзими ҳуқуқии сайёҳӣ.

Tashev F.F.

**IMPROVEMENT THE FORMS AND METHODS PUBLIC POLICY IN THE SPHERE
TOURISM (IN EXAMPLE OF REPUBLIC OF TAJIKISTAN)**

Annotation. This article discusses the development and improvement of the tourism sector using legal norms. At the moment, its globalization indicates that tourism, through public administration, is an integral attribute in the life of any modern society. Government measures to support enterprises in the field of tourism are considered, and the prospects for the development of domestic tourism in Tajikistan are assessed. The implementation of legislative norms contributes to the effective development of the tourism industry in Tajikistan. The existing problems of the tourism industry in the new economic conditions are highlighted, and the prospects for the development of the tourism industry in current realities are highlighted. The question of restoring the status of tourism as one of the most profitable sectors of the country's economy is particularly acute at present.

Key words: tourism sector, trends in the tourism sector, domestic tourism, tourism statistics, tourism enterprises, legal regulation of tourism.

Рушди соҳаи сайёҳӣ дар айни замон ва ҷаҳонишавии он нишон медиҳад, ки хусусияти ҷудонопазири ҳаёти ҳар як ҷомеаи муосир сайёҳӣ мебошад. Аз сабаби вазъи номусоиди геополитикӣ ва даромади ками воқеии одамон, дар бозори соҳаи сайёҳӣ, ки дар платформаи нави рақамӣ фаъолият мекунад, тағйироти назаррас ба амал меоянд, ин ба пайдоиши камбудии ҷиддии «стратегӣ» байни ҳолати интизоршаванда ва воқеии соҳаи сайёҳии ватанӣ оварда мерасонад. Ин ҳолат ба рафтори сегменти мақсадноки мусофирон ва, аз ин рӯ, ба нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳои сайёҳӣ ва соҳаҳои ба он алоқаманд таъсири манфӣ мерасонад.

Бо рушди сайёҳии ҷаҳонӣ, мушкилоти танзими самаранок ва идоракунии фаъолияти сайёҳӣ аҳамияти хоса дорад, ки дар он сиёсати сайёҳӣ ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати ҳориҷӣ ва дохилии давлат мебошад. Агар татбиқи сиёсати сайёҳиро дар давлат дар марҳилаи муосир баррасӣ кунем, пас барои муайян кардани хусусиятҳои асосии рушди он нишондиҳандаҳои муайяни омӯрӣ бояд истифода шаванд. Ҳамин тариқ, нишондиҳандаҳои муҳимтарин метавонанд шумораи воридшавии сайёҳон, даромад аз фаъолияти сайёҳӣ, иқтисодии якҷаҳаи барои манзил, шумораи иншооти сайёҳӣ, интернатҳо, хонаҳои истироҳатӣ дар ноҳия ва ё минтақа бошанд.

Барои эҷоди симои мусоиди сайёҳии кишвар ва шароит барои рушди босуръати системаи сайёҳӣ ва фароғатӣ, сиёсати пайгиронаи сайёҳиро дар асоси механизмҳои ҳавасмандкунӣ ва танзими фаъолияти сайёҳӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ бо назардошти экологӣ ва инноватсионӣ амалӣ кардан лозим аст. Дар ин ҷо мо механизми мусоирӣ татбиқи сиёсати давлатиро оид ба рушди устувори сайёҳӣ дар кишвар мебинем.

Барои ворид шудан ба сайёҳии ватани ба бозори ҷаҳонӣ ва тақмили минбаъдаи қонунгузориҳои туризм, зарур аст, ки тавсияҳо, қоидаҳо ва қоидаҳои байналмилалӣ аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонии сайёҳӣ тасдиқшуда ва қабулшуда ба назар гирифта шаванд.

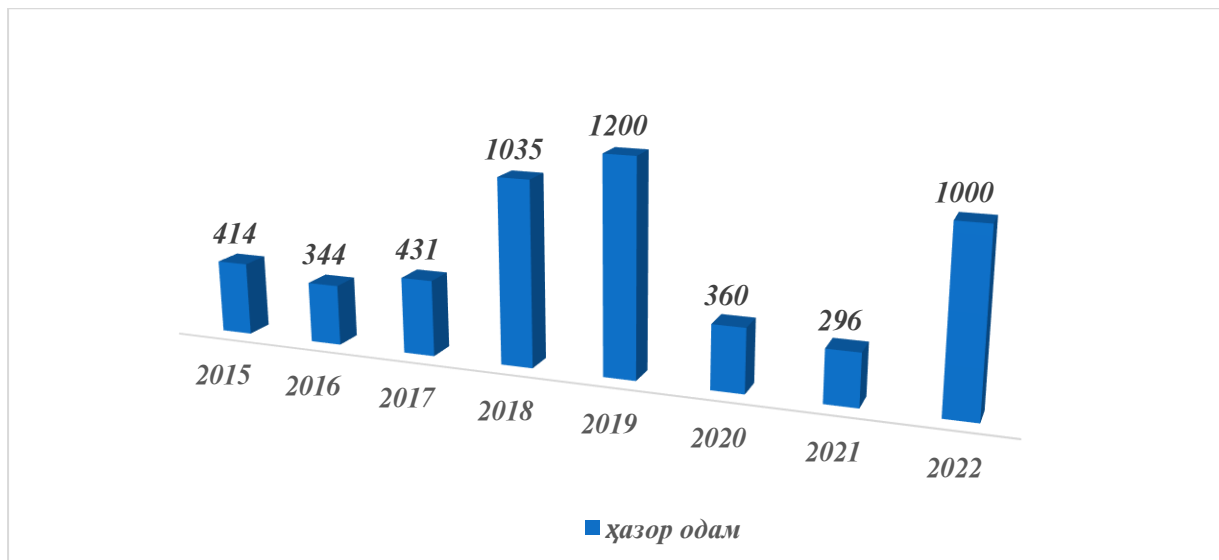
Бо истифода аз таҷрибаи ҷаҳонӣ дар робита ба қонунгузориҳои амалкунандаи кишвар, қонун бояд чунин масъалаҳои муҳимро барои рушди соҳаи сайёҳӣ ҳамчун танзими давлатии сайёҳӣ муттаҳид намояд; хусусиятҳои ташаккул, пешбарӣ намудан ва ғуруши маҳсулоти сайёҳӣ; захираҳои сайёҳӣ; масъулияти ширкатҳои сайёҳӣ дар назди муштарӣ; фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии сайёҳон ва субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ; масъалаҳои беҳатарӣ дар соҳаи сайёҳӣ. Илова бар ин, бо мақсади баланд бардоштани масъулияти ташкилотҳои сайёҳӣ барои сифати хизматрасонӣ, муассисаҳои иҷозатномадиҳӣ ба фаъолияти туроператор ва агентии сайёҳӣ ҷорӣ карда шуд.

Ҷорӣ намудани суғуртаи ҳатмӣ ба ташкилотҳои сайёҳӣ имкон дод, ки устувориҳои фаъолияти худро нигоҳ доранд, манфиатҳои сайёҳонро ҳимоя кунанд ва манфиати иқтисодиро дар зарурати баланд бардоштани сифати хизматҳои пешниҳодшаванда муқаррар кунанд. Қонун муносибатҳои ҳуқуқии тарафҳоро тибқи шартномаи суғуртаи ҳатмӣ, масъулияти туроператор ва агенти сайёҳӣ муқаррар намуда, андозаи мукофоти суғурта, шартҳо ва тартиби иҷрои пардохтҳои суғуртаро муайян кардааст.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сайёҳӣ, қайд карда шудааст, ки “қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи сайёҳӣ танзим намуда, асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангии рушд ва ташаккули соҳаи мазкурро муайян менамояд”.

Бояд қайд кард, ки шумораи сайёҳоне, ки дар соли 2022 ба Тоҷикистон ташриф оварда буданд, нисбат ба соли қаблӣ 3,4 маротиба зиёд шудааст.

Шумораи сайёҳони хориҷӣ, ки солҳои охир ба Тоҷикистон омадаанд.

Манбаъ: Бонки ҷаҳонӣ, Кумитаи рушди сайёҳии дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар нимаи аввали соли 2023 ба Тоҷикистон 487,4 ҳазор сайёҳ ташриф оварданд. Тибқи маълумоти агентӣ, ин рақам нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 31,8% зиёдтар аст. Бештар аз кишварҳои ИДМ ба Тоҷикистон 453,8 ҳазор сайёҳ омадаанд.

Шумораи умумии шаҳрвандони хориҷӣ ба кишвар дар нимсолаи аввали соли 2023 ворид шудаанд ба ҳисоби миёна ба 627,9 ҳазор нафарро ташкил додаанд. Мувофиқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвар 240 ширкати сайёҳӣ ва 185 меҳмонхона, аз он ҷумла 5 – то панҷситорадор ва 20 меҳмонхонаи чорситорадорро ҷалб кардаанд. Ғайр аз он, сайёҳон метавонанд аз ҳадамоти хобгоҳҳо, санаторияҳо, лагерҳои кӯдакон, марказҳои истироҳатӣ ва бехбӯдӣ, хонаҳои истироҳатӣ, лагерҳо ва пойгоҳҳои сайёҳӣ истифода баранд. Дар нимсолаи аввал дар Тоҷикистон 3815 нафар ба сайёҳӣ ҷалб карда шуданд ва даромади онҳо зиёда аз 67 миллион сомонӣ ташкил дод.

Барои фароҳам овардани симои мусоиди сайёҳии Тоҷикистон ва шароит барои рушди босуръати системаи сайёҳӣ ва фароғатӣ, сиёсати пайгириҳои сайёҳиро дар асоси механизмҳои ҳавасмандкунӣ ва танзими фаъолияти сайёҳӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ бо назардошти талаботи экологӣ ва инноватсионӣ амалӣ кардан лозим аст. Дар ин мо механизми муосири татбиқи сиёсати давлатиро оид ба рушди устувори сайёҳӣ дар мамлакати худ мебинем.

Бо мақсади таъмини бехатарии сайёҳ ҳангоми сафар, доираи шахсоне муайян карда шудаанд, ки бояд дар бораи садамаи ғавқуллода бо сайёҳ ҳангоми сафар огоҳ карда шаванд. Ҷорӣ намудани меёриҳо оид ба танзими тайёрии касбӣ ва тақмили кадрҳо дар соҳаи сайёҳӣ.

Дар айни замон ҷорӣ намудани меёриҳои зарурии танзими ҳуқуқӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ки онҳоро бо тамоюлҳои зерин тавсиф кардан мумкин аст: таҳия ва татбиқи меёриҳои ҳуқуқӣ, ки ба баланд бардоштани кафолатҳо ва самаранокии ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии истеъмолкунандагони маҳсулоти сайёҳӣ, сифат ва бехатарии сайёҳӣ нигаронида шудаанд; бо тақвияти масъулияти иқтисодии (молиявӣ) шахсони фаъолияти сайёҳӣ барои вайрон кардани ўҳдадорӣҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ ва дар натиҷа баланд бардоштани шаффофият, субот ва ҷолибияти сармоягузори тичорати сайёҳӣ; бо пайдоиши санадҳои ҳуқуқӣ, ки масъалаҳои тасниф ва стандартизатсияро дар сегментҳои гуногуни саноати сайёҳӣ (воситаҳои ҷойгиркунӣ, сохилҳо, роҳҳои лижаронии кӯҳӣ ва ғайра) танзим мекунанд; ташаққули асосҳои ҳуқуқии худтанзимкунӣ дар бозори сайёҳӣ, аз ҷумла рушди фаъоли меёрсозии ташкилотҳои худтанзимкунӣ (ассотсиатсияҳо (иттифокҳо) операторҳои сайёҳӣ, бонкҳо ва суғуртакунандагон); таҳияи танзими ҳуқуқӣ дар соҳаи бехатарии сайёҳӣ; рушди

қонунгузори минтақавӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва муттаҳидсозии он; ҳамоҳангсозии қонунгузори Тоҷикистон ва ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ.

Дар баробари ин, такмили низоми танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ равишҳои наvero тақозо мекунад, ки ба шароити тағйирёфтаи иҷтимоию иқтисодӣ, мақсад, принципҳо ва вазифаҳои фаъолияти сайёҳӣ пурратар ҷавобгӯ бошанд. Тадбирҳо оид ба такмили қонунгузори ҷумҳуриявӣ масъалаҳои зеринро дар бар мегиранд: пурзӯр намудани масъулияти ҳуқуқӣ барои фаъолияти ғайриқонунии соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ; татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи амнияти сайёҳӣ, аз ҷумла баланд бардоштани масъулияти ҳуқуқии шахсон ва созмонҳое, ки дар соҳаи амнияти сайёҳӣ хидмат мерасонанд.

Ба туфайли чораҳои дастгирии давлатии корхонаҳои сайёҳӣ дар ҷунин шароити вазнин дар иқтисодиёт, дурнамои рушди сайёҳии дохилӣ ва ҷолибияти сафар дар Тоҷикистон мавҷуд аст. Ба назари мо, ин пешомад баъди чанд сол самараи худро медиҳад. Сафарҳои дохилӣ маъмул мешаванд, ки ҷойҳои истиқомат рушд ёбанд, қаламрави истироҳат такмил дода мешавад ва дар оянда сайёҳони хориҷиро ба ин ҷойҳои сайёҳӣ ҷалб хоҳад кард.

Ҳамин тариқ, чорабиниҳои дар боло зикршуда оид ба дастгирӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ ба марҳилаи нави рушди соҳаи мазкур мусоидат намуда, ба тақсмоти захираҳо ва афзалиятҳои рақобатӣ дар бозори мазкур оварда мерасонанд. Барои он ки соҳаи сайёҳӣ даромаднок гардад, тавре ки таҷрибаи ҷаҳонии рушди туризм нишон медиҳад, саъю кӯшишҳои ҳамаи иштирокчиёни бозори туризм, бахшҳои давлативу хусусиро муттаҳид кардан лозим аст. Дар ин ҷо нақши Ҳукумати ҷумҳурӣ таъмини ҳамоҳангсозии сиёсати рушд ва банақшагирӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар сатҳи байнидавлатӣ, давлатӣ ва хусусӣ мебошад. Бо ҳалли ҳамаҷонибаи ҳамаи вазифаҳои, бешубҳа дар солҳои оянда эҷоди як соҳаи рақобатпазири сайёҳӣ, ки қодир аст ҳамкориҳои тичоратиро дар доираи тичорати байналмилалӣ сайёҳӣ ва фароғатӣ таъмин намояд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 июни соли 2020, № 148 “Дар бораи сайёҳӣ”;
2. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (<https://www.stat.tj/tj>);
3. Жераховский Б.Д. Доступный туризм: туризм для лиц с ограниченными возможностями // Студенческий форум. – 2020. – № 22-1(115). – с. 43-44.
4. Экономика и организация туризма: международный туризм / Под ред. И.А. Рябовой, Ю.В. Забаева, Е.Л. Драчевой. - М.: КНОРУС, 2005. - 345 с.
5. Шакина Ж.М. Туристский кластер в аспекте регионального развития // Актуальные вопросы подготовки высококвалифицированных специалистов в вузе: Материалы международной научно-теоретической конференции. - Тараз: Изд. «Таш», 2010. - Т.3. - С. 214-219.

Саидов Довуд

**РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН ЯВЛЯЕТСЯ СТРАНОЙ, КОТОРАЯ
ПРЕДОСТАВЛЯЕТ БОЛЬШЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ
ИНВЕСТИЦИЙ.**

В статье рассматривается о развитие и создание условия для иностранных инвестиции в Республике Таджикистан. Правительство Таджикистана постоянно пытается привлечь больше прямых иностранных инвестиций. В последние годы в стране активизировались усилия по развитию горнодобывающей промышленности. Республика Таджикистан обладает уникальными природными и экономическими ресурсами, необходимыми для международного сотрудничества. Правительство стремится предоставить возможности благоприятных инвестиционных условий для участия всех инвесторов и эффективного использования их деятельности.

Ключевые слова: Иностранные инвестиции, ресурсы, прямые инвестиции, благополучия для инвестиции.

Саидов Довуд

**ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН КИШВАРЕСТ, КИ БАРОИ САРМОЯИЯГУЗОРИИ
ХОРИҶӢ ИМКОНИЯТҲОИ БЕШТАР МУҲАЁ НАМУДААСТ.**

Ҳукумати Тоҷикистон пайваста барои ҷалби бештари сармоия мустақими хориҷӣ саъю кӯшиш намуда истодааст. Солҳои охир дар кишвар талошҳо барои рушди соҳаи истихроҷи маъдан зиёд шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои нодири табию иқтисодӣ мебошад, ки барои ҳамкориҳои байналмилалӣ заруранд. Ҳукумат саъю кӯшиш менамояд, ки барои иштироки ҳамаи сармоиягузoron ва истифодаи самараноки фаъолияти онҳо, имкониятҳои шароити сармоиягузорӣ мусоидро фароҳам овардааст.

Калидвожаҳо: Сармоиягузории хориҷи, захираҳо, сармоия мустақим, шароити сармоиягузри.

Saidov Dovud

**REPUBLIC OF TAJIKISTAN THE COUNTRY THAT BEEN CREATED MORE
OPPORTUNITIES FOR FOREIGN INVESTMENT.**

The article examines the development and creation of conditions for foreign investment in the Republic of Tajikistan. The Government of Tajikistan is constantly trying to attract more foreign direct investment. In recent years, the country has intensified efforts to develop the mining industry. The Government of Tajikistan is constantly trying to attract more foreign direct investment. In recent years, efforts to develop the mining industry have been stepped up in the country. The Republic of Tajikistan has unique natural and economic resources that are necessary for international cooperation. The Government strives to provide opportunities for favorable investment conditions for the participation of all investors and the effective use of their activities.

Key words: Foreign investment, resources, direct investment, condition of investment.

Таджикистан, как независимое государство и полноправный член мирового сообщества, в свете мудрой политики Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона принимает практические меры по расширению экономики страны, внешнеэкономических связей, достижению высокого уровня стратегического партнерства.

Созданы благоприятные условия, особенно в сферах расширения двустороннего и многостороннего торгово-экономического сотрудничества, привлечения иностранных инвестиций, создания совместных предприятий.

Республика Таджикистан обладает уникальными природными и экономическими ресурсами, необходимыми для международного сотрудничества. Ее правительство прилагает все усилия для создания надлежащих условий для участия всех инвесторов и эффективного использования инвестиционных возможностей.

Преференции и гарантии для инвесторов.

Правительственное регулирование обеспечивает:

- Равные права отечественных и иностранных инвесторов;
- Правовая защита инвесторов;
- Гарантия невмешательства правительства в предпринимательскую деятельность;
- Право использования и перевода за границу доходов и выгод;
- Право на вывоз имущества и информации;
- Права интеллектуальной собственности;
- Право на использование природных ресурсов;
- Право на использование продукции, доходов и прибыли от концессий; фиксированные условия концессионных соглашений.

Разнообразные инвестиционные возможности.

Приоритетными направлениями для инвестирования являются:

- Гидроэнергетика
- Горнодобывающая отрасль и производство строительных материалов
- Глубокая переработка хлопкового волокна и первичного алюминия
- Развитие сельского хозяйства
- Развитие переработки сельскохозяйственной продукции
- Туризм и сфера услуг.

29-30 сентября 2023 года по инициативе Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан и Исполнительного органа государственной власти города Душанбе состоится Международный инвестиционный форум «Душанбе-инвест 2023».

Целью форумов является представление потенциала и благоприятной инвестиционной среды Таджикистана, привлечение инвестиций, установление и укрепление сотрудничества между отечественными компаниями и иностранными инвесторами, а также создание возможностей для развития цифрового бизнеса для реализации четвертой стратегической цели - ускоренной индустриализации страны. В этой связи мы приглашаем инвесторов, представителей частного сектора и заинтересованных лиц Германии принять участие в этом важном экономическом мероприятии и установить прямые деловые связи с местными компаниями [1].

В своих публичных заявлениях правительство Таджикистана последовательно стремится к увеличению инвестиций США и Запада в свои частные предприятия. Правительство публично признает роль частного сектора в продвижении инноваций и индустриализации. Однако на практике правительство выступает за государственные инвестиции и ищет внешние займы, которые исторически поступали от Китайской Народной Республики (КНР) и России.

В 2023 году общий объем прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в Таджикистан составил 221,4 млн долларов США, что существенно меньше, чем в 2022 году, и составляет примерно одну треть от предыдущего общего объема. Крупнейшими инвесторами в Таджикистан в 2023 году стали Казахстан с 220 млн долларов США, КНР (130,1 млн долларов США), Россия (99,3 млн долларов США), Люксембург (77,3 млн долларов США) и Италия (65,5 млн долларов США). На долю Соединенных Штатов пришлось 36,54 млн долларов США, что является шестым показателем.

Закон Таджикистана «Об инвестициях» гарантирует равные права как для местных, так и для иностранных инвесторов. Согласно этому закону, иностранцы могут инвестировать одним из трех способов: совместное владение акциями существующих компаний с таджикскими компаниями или гражданами Таджикистана, через полностью иностранные компании или путем заключения соглашений с юридическими лицами или гражданами Таджикистана, которые предусматривают другие формы иностранной инвестиционной деятельности. Иностранные фирмы могут приобретать активы, включая акции и другие ценные бумаги, а также права аренды земли и пользования недрами. Иностранные фирмы

также могут осуществлять все имущественные права, на которые они имеют право, либо самостоятельно, либо совместно с другими таджикскими компаниями и гражданами Таджикистана. Большинство действующих международных соглашений Таджикистана предоставляют статус наибольшего благоприятствования.

Законодательство Таджикистана формально не дискриминирует иностранных инвесторов, запрещая, ограничивая или обуславливая иностранные инвестиции. Однако для получения разрешения и лицензий на деятельность иностранный инвестор должен пройти через сложную, громоздкую и часто коррумпированную бюрократическую систему. На практике иностранные компании могут столкнуться с бюрократическими или административными препятствиями при осуществлении своих прав. Например, регистрация компании иностранным субъектом или иностранцем может быть более сложным процессом, чем для местных учредителей. Это становится все проще благодаря внедрению инструментов электронной коммерции и процедур регистрации в едином окне, проводимых в электронном виде, но внедрение этих практик происходит медленно и неравномерно[2].

Законодательство Таджикистана предоставляет право всем формам иностранной и отечественной собственности создавать коммерческие предприятия и заниматься прибыльной деятельностью. Нет никаких ограничений на иностранную собственность или контроль над фирмами, а также никаких отраслевых ограничений, которые дискриминируют доступ к рынку. Местное законодательство считает, что все земли и недра принадлежат исключительно государству, хотя предпринимаются первоначальные усилия по созданию частного рынка земли. Эта государственная собственность утверждается в отношении как отечественных, так и частных «владельцев» прав землепользования.

Законодательство Таджикистана допускает 100-процентную иностранную собственность местных компаний. В контексте совместно принадлежащих компаний местные партнеры, как правило, стремятся владеть контрольным пакетом акций (51 процент или более) на начальном этапе развития бизнеса и в некоторых случаях могут стремиться со временем увеличить свою долю. На практике иностранные инвесторы сообщают, что государственная регистрация компаний со смешанной собственностью (то есть иностранный партнер, инвестирующий совместно с гражданином Таджикистана) проходит более сложный и длительный процесс регистрации. Фирмы, работающие на рынке Таджикистана, сообщают, что детали этого процесса часто нечетко и юридически не определены, и этот сложный процесс выступает в качестве барьера для иностранного входа на рынок Таджикистана. Он также препятствует иностранным инвестициям в уже существующие отечественные компании.

Все секторы экономики Таджикистана открыты для иностранного участия, за исключением авиации, обороны, безопасности и правоохранительных органов, для которых требуется специальное разрешение правительства. Таджикистан не ограничивает иностранные инвестиции; он не требует местных позиций акционеров или местного партнерства, хотя может потребоваться местное лицензирование. Нет обязательных требований по передаче интеллектуальной собственности/технологий. Таджикистан является членом ВТО и номинально применяет защиту интеллектуальной собственности в соответствии с международными стандартами.

Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Таджикистана проверяет входящие иностранные инвестиции, затрагивающие государственные интересы, включая инвестиции в пять свободных экономических зон страны, в которых он имеет полномочия по одобрению. Правительство проявляет особый интерес к инвестициям, требующим государственной финансовой поддержки или государственных гарантий, а также к проектам, которые могут повлиять на национальную безопасность страны[3].

Инвесторы должны направлять свои предложения во все соответствующие государственные органы для получения отзывов или возражений, и инвесторы сообщают,

что этот процесс может быть длительным и обременительным. Проверка часто включает проверку биографических данных компании, лица (лиц), представляющих компанию, и идентификацию источника финансирования для соблюдения правил по борьбе с отмыванием денег. Инвесторы сообщают, что государственный процесс регистрации чрезмерно централизован; юридические процессы могут быть чрезмерно бюрократизированы из-за небольшого круга уполномоченных высокопоставленных лиц, принимающих решения, и низкого уровня технических знаний в административных и судебных органах. Заявители могут обжаловать решение правительства, подав иск в Экономический суд Таджикистана.

Хотя нет никаких законодательных ограничений на приобретение и содержание иностранцами жилой или коммерческой недвижимости, на практике инвесторы сообщают, что правительство часто устанавливает для этого административные барьеры. Чтобы заверить сделку с недвижимостью, нотариусы требуют, чтобы иностранцы получили предварительное одобрение Министерства юстиции — практика, не имеющая законодательного статуса.

Хотя правительство Таджикистана упростило процесс регистрации бизнеса, приняв систему регистрации «единого окна» для инвесторов в 2019 году, этот процесс по-прежнему требует значительных юридических и человеческих ресурсов, связей в правительстве и времени. Правительство утверждает, что для регистрации бизнеса в Таджикистане требуется всего 24 часа; на практике этот процесс занимает значительно больше времени, а административные задержки, бюрократические препоны и взяточничество часто приводят к увеличению времени обработки, по словам инвесторов.

В 2022 году правительство ввело мораторий на проверки бизнеса, призванный сократить необъявленные налоговые проверки компаний. Эти налоговые проверки были в основном специальными усилиями по поиску технических нарушений для оценки штрафов и увеличения государственных доходов. Отдельные сообщения указывают на то, что инспекторы налоговой комиссии оценивают заранее определенные штрафы за «нарушения». Мораторий истек в ноябре 2023 года, и первые налоговые проверки начались снова в декабре 2023 года.

Новый, якобы упрощенный Налоговый кодекс вступил в силу 1 января 2022 года после обширной технической помощи, финансируемой Всемирным банком. Впоследствии Налоговый комитет провел консультации с заинтересованными предприятиями, чтобы объяснить изменения в Кодексе. Инвесторы должны знать, что финансовые переводы от материнских компаний филиалам в Таджикистане будут облагаться налогом как доход. Инвесторы, которые имеют право на освобождение от налога на добавленную стоимость (НДС) на импортируемые материалы, должны знать, что они должны подать заявления на освобождение не позднее 1 января соответствующего года и что любое предоставленное освобождение истекает 31 декабря того же года[4].

ДВУСТОРОННИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ДОГОВОРЫ

У Таджикистана нет двустороннего Соглашения о свободной торговле с Соединенными Штатами, и он не участвует в программе Всеобщей системы преференций Торгового представителя США (USTR). Информация о двусторонних инвестиционных договорах Таджикистана доступна по адресу: Двусторонние инвестиционные соглашения Таджикистана.

В 2004 году Таджикистан стал участником Рамочного соглашения о торговле и инвестициях между США и Центральной Азией (TIFA) вместе с Соединенными Штатами, Узбекистаном, Туркменистаном, Киргизской Республикой и Казахстаном.

Другие инвестиционные соглашения Таджикистана включают: Евразийское инвестиционное соглашение; Соглашение о партнерстве Европейского сообщества и Таджикистана с Европейским союзом; Конвенция Содружества Независимых Государств о правах инвесторов; Договор к Энергетической хартии; и Инвестиционное соглашение Организации исламского сотрудничества.

Таджикистан не имеет действующего Соглашения о свободной торговле или Соглашения об ассоциации с Европейским союзом, но является бенефициаром программы Всеобщей системы преференций (ВСП) ЕС, двустороннего торгового соглашения, посредством которого ЕС предоставляет преференциальный доступ на свой рынок развивающимся странам и территориям в виде сниженных тарифов на их товары при выходе на рынок ЕС. Преференциальный импорт из Таджикистана в значительной степени сосредоточен в двух секторах: промышленные товары, такие как неблагородные металлы, и текстиль.

В 2021-2022 годах ситуация изменилась. Производство увеличилось с 1155 тыс. тонн до 4253 тыс. тонн. Импорт сократился с 513 тыс. тонн до 23,4 тыс. тонн. Внутреннее потребление увеличилось с 1662,4 тыс. тонн до 2993,4 тыс. тонн. Некоторые считают, что мы должны сократить импорт цемента на 100 процентов, по нашему мнению, полное исключение экспорта ограничит внешнюю торговлю и международное разделение труда. Поэтому объемы экспорта должны быть сокращены до умеренного уровня.

В заключение важно отметить, что в современных условиях экономика Таджикистана нуждается в большем количестве иностранного капитала. Для достижения этой цели на необходимом уровне необходимо комплексно подходить к привлечению иностранных инвестиций: опираясь на передовой опыт, используя современные технологии, необходимо эффективно использовать имеющиеся ресурсы, а также наладить сотрудничество с партнерами в этой сфере с учетом взаимных интересов, что станет главной основой для быстрого экономического развития.

Литературы:

1. Агентство по статистике при Президенте Таджикистана. 2020. Макроэкономические показатели. Доступно онлайн: <https://www.stat.tj/en/macroeconomic-indicators>
2. Альгуасил, М., Куадрос, А. и Ортс, В. 2011. Внутренние ПИИ и рост: роль макроэкономической и институциональной среды. Журнал моделирования политики, 33(3), 481–496. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2010.12.004> Альфаро, Л.,
3. Чанда, А., Калемли-Озкан, С. и Саек, С. 2004. ПИИ и экономический рост: роль местных финансовых рынков. Журнал международной экономики, 64(1), 89–112.
4. Авраменко С.-Новые формы инвестиций в условиях переходной экономики. Экономист. 2000. с. 65.
5. Концепция государственной политики привлечения и защиты инвестиций Республики Таджикистан от 20 декабря 2012 года №755 -С
6. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях», Ведомости Верховного Маджлиси Оли Республики Таджикистан, № 6, 2016 г.
7. Закон Республики Таджикистан от 27 декабря 1993 года «О внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан» (Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, № 1, ст. 1994 г.)
8. Имеются в виду Закон об органах местного самоуправления, Закон о горных районах Республики Таджикистан, Закон о статусе столицы Республики Таджикистан, Закон о Горно-Бадахшанской автономной области, Закон об органах самоуправления поселков и сел.
9. Закон о системе органов государственного управления Республики Таджикистан.
10. Закон о годовом государственном бюджете устанавливает долевые нормативы для консолидированных областных бюджетов и бюджетов каждого города и района центрального подчинения.
11. Нешиной А.С. Инвестиции: Учебник.-5-е изд., перераб.-испр –М .Издательского-торговля корпорация «Дашков и К», 2007;
12. Доклов о мировом развитии. Улучшение инвестиционного климата в интересах всех слоев населения. Всемирный банк. 2004 год 32-е

Файзализод А.Ф.

МЕХАНИЗМИ ТАШАККУЛИ ҚОЛИБИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур механизми татбиқи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар ин замина сиёсати давлатии кишвар дар самти татбиқи иқтисодиёти рақамӣ муайян карда шудааст. Дар доираи омӯзиши таҷрибаи олимони ватаниву хориҷӣ як қатор пешниҳодот роҷеъ ба тақмили низоми рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ аз тарафи муаллиф баён гардидааст. Мақолаи мазкур ҷанбаҳои назаривию қисман амалии масоили таҳқиқиро фаро гирифта шуда, якҷанд омилҳои таъсирасонии соҳавиро возеҳ намудааст. Дар ҷорҷӯбаи омӯзиши масъалаи мазкур муаллиф кӯшидааст, ки ақидаи шахсии худро дар робита ба масъалаи мазкур баён созад. Дар интиҳои мақола муаллиф якҷанд пешниҳодҳои илман асоснокро ҷиҳати инкишофи минбаъдаи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манзур намудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, технология, иттилоот, раванд, инкишоф, рақамикунонӣ, тамоюл, тақмил, ташаққул, инноватсия, тичорат, соҳибкорӣ.

Файзализод А.Ф.

МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье был изучен механизм внедрения цифровой экономики в Республике Таджикистан, и в этом контексте определена государственная политика страны в направлении внедрения цифровой экономики. В рамках изучения опыта отечественных и зарубежных ученых автором представлен ряд предложений по совершенствованию системы цифровизации национальной экономики. Эта статья охватывает теоретические и частично практические аспекты вопросов исследования и объясняет несколько влияющих факторов в этой области. В рамках изучения данного вопроса автор попытался высказать свое личное мнение по данному вопросу.

В конце статьи автор сделал несколько научно обоснованных предложений по дальнейшему развитию цифровой экономики в Республике Таджикистан.

Ключевые слова. экономика, технология, информация, процесс, развитие, цифровизация, тенденция, совершенствование, формирование, инновации, бизнес, предпринимательство.

Fayzalizod A.F.

MECHANISM FOR ENSURING INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN THE DIGITAL ECONOMY

In this article, the mechanism for introducing the digital economy in the Republic of Tajikistan was studied, and in this context, the state policy of the country was determined in the direction of introducing the digital economy. As part of the study of the experience of domestic and foreign scientists, the author presents a number of proposals for improving the system of digitalization of the national economy. This article covers the theoretical and partly practical aspects of the research questions and explains several influencing factors in this area. As part of the study of this issue, the author tried to express his personal opinion on this issue.

At the end of the article, the author made several scientifically based proposals for the further development of the digital economy in the Republic of Tajikistan.

Keywords: economics, technology, information, process, development, digitalization, trend, improvement, formation, innovation, business, entrepreneurship.

Дар замони муосир яке аз масъалаҳои муҳим, ки боиси рушду инкишофи ҳар як мамлакат гардидааст, ин гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Бояд қайд намоем, ки нақши технологияҳои инноватсионӣ дар рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ хеле ҳам баланд буда, аз зар як кишвар тақозо менамояд, ки ба таври суръатнок ба ин равад ҳамроҳ гардад.

Дар зери мафҳуми “иқтисоди рақамӣ” метавон фаъолияти иқтисодӣ, ки дар он омилҳои муҳим ба монанди технология, техника, инноватсия ва ғайраҳо иштирок менамоянд.

“Иқтисодиёти рақамӣ яке аз шабакаҳои сатҳи ҷаҳонӣ буда, ҳамчун унсур таркибии инкишофи иқтисоди миллӣ баромад менамояд ва дар шакли натиҷаи дастрас зоҳир мегардад.”[1]. Яъне гуфтан ба маврид аст, ки иқтисодиёти рақамӣ бо технологияҳои инноватсионӣ робита зич дошта, дар раванди муайян якҷоя баромад менамоянд. Дар ин раванд татбиқи иқтисодиёти рақамӣ аз омилҳои, вобастагӣ дорад, ки хусусияти навгониро дар худ дошта, барои низомии мазкур созгор мебошанд.

Агар ба таърихи ташаккули иқтисодиёти рақамӣ назар афканем, таърихи наҷандон тӯлонӣ дошта, инкишофаш ба таври марҳилавӣ сурат гирифтааст.

Аввалин маротиба Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар даҳсолаи охири асри 20 пайдо гардида, минбаъд марҳила ба марҳила рушду инкишоф ёфтааст.

Истилоҳи иқтисодиёти рақамӣ бори аввал аз ҷониби олими америкоӣ Николас Негропonte ба гардиши илмӣ ворид карда шудааст.

Ба ақидаи Негропonte “норасогиҳои молҳои классикӣ (вазн, ашёи хом, нақлиёт) ва бартарҳои иқтисодиёти нав (набудани вазни мол, виртуалӣ, ҷойивазкунии лаҳзавии глобалӣ) баён карда буд” [3].

Махсусан бояд ҳамин нуктаро қайд намоем, ки иқтисодиёти рақамӣ хусусияти ҳоси фарқунандаро бо худ дошта, дар ҷорҷӯбаи имкониятҳои мавҷуда ба роҳ монда мешавад.

Бил Гейтс соли 1999 дар асраи пурмуҳтавои худ бо номи «Бизнес бо суръати ақл» ғояи инкилоби иттилоотиро мувоқи омӯзиши ҷанбаҳои пешниҳод намуда буд.. Тибқи ақидаи ӯ инкишофи технологияҳои иттилоотӣ ҳаёти рӯзмарраи ҷамъиятро фаро гирифта, ҳамчун ҷузъи ҷудонапазири истеҳсолот баромад менамояд. Дар ин раванд фаъолияти соҳибдорӣ, қомилан сифати навро ба худ касб намуда, муносибатҳои иқтисодӣ низ дар шакли нав пайдо мегардад, ки ин боиси инкишофи макроиқтисодӣ мебошад.

Билл Гейтс менависад: “Дар ояндаи наздик дар бозор ду намуди ширкатҳо боқӣ мемонанд, яъне ширкатҳои, ки пурра ба воситаи интернет хизматрасониҳоро пешниҳод менамоянд ва ширкатҳои, ки пурра аз бизнес баромадаанд.” [7].

Дар доираи ақидаи Бил Гейтс ҳамин нуктаро илова намудан мумкин аст, ки тамоми фаъолияти рӯзмарраи инсон новобаста аз шакл ва намуд, метавонад тариқи интернет идора карда шавад. Тамоми додугирифтҳо, табодули молу маҳсулот, раванди инкишофи истеҳсолот тариқи технологияҳои инноватсионӣ идора карда шуда, дар ин замина метавонад самаранокӣ манфиатҳои корхонаву ташкилотҳоро дучанд созад.

Боиси қайд аст, ки иқтисодиёти рақамӣ дар замони муосир яке аз ҷузъҳои таркибии ҷамъиятӣ гардида, тибқи меъёрҳои муайян амал мекунад.

Истифодаи интернет дар татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ба таври мураккаб сурат гирифта, якҷанд натиҷаҳои назаррасро аз ҷумла: самаранокӣ, афзоиш, инкишоф, ташаккул ва наваҷӯӣ ба миён меорад.

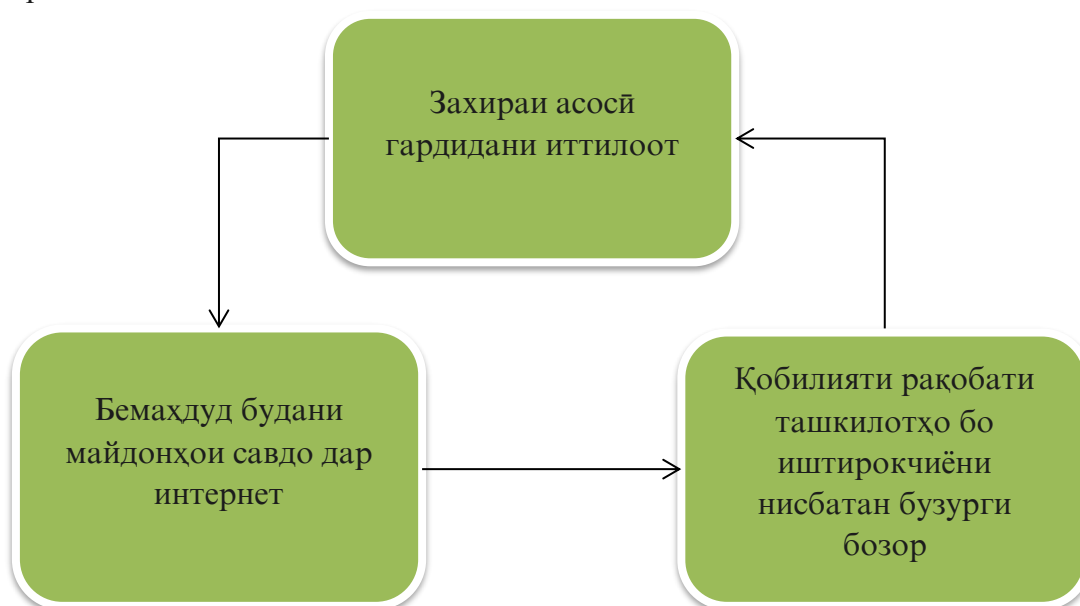
Ба ақидаи Энговатова «Иқтисодиёти рақамӣ – ин шакли нави иқтисодиётест, ки бо методҳои муосири технологӣ, техникӣ ва инноватсионӣ фаъолияти рӯзмарраро ба роҳ мемонанд.» [2].

Яъне дар ин ҷо ҳамин нуктаро қайд намудан ба маврид аст, ки асоси ташаккул ва инкишофи раванди рақамикунории иқтисодиёт аз воситаҳои техникӣ, технологӣ ва интеллектӣ сунъӣ сарчашма мегардад ва аз тамоми кишварҳои, ки раванди рақамикунории иқтисодиётро пеш гирифтаанд истифодаи воситаҳои болозикрро ба таври васеъ талаб менамояд.

Воқеан имрӯзҳо рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ барои аксар кишварҳои ҷаҳон ҳамчун ҳадафи стратегии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ гардида, ҳамчун муҳаррики пешгӯишаванда баромад менамояд.

Тибқи арзёбиҳои коршиносон дар ояндаи наздик технологияи рақамӣ ҷойгузини ҳамаи фаъолиятҳои классикӣ гардида, марҳила ба марҳила устуворнокии иқтисодиёти миллӣ, ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва корхонаҳоро фаро мегирад, ки дар натиҷа ислоҳоти пурраи рақамикунонӣ ба миён меояд [8]. Асосан баҳри татбиқи иқтисодиёти рақамӣ барои ҳар як кишвар, сараввал инфрасохтори ҷорисозӣ фароҳам оварда шавад, то ки натиҷаҳои муайянро ба бор оварда, ба таври зинагӣ як қатор проблемаҳои макроиқтисодиро аз қабili бекорӣ, инкишофи иҷтимоӣ, таъмини шуғли пурмаҳсул, боздории раванди фирори мағзӣ, технологияи оmodасозии кадрӣ ва ғайраҳоро ҳаллу фасл намояд. Зимнан барои инкишофи иқтисодиёти рақамӣ усулҳои технологӣ зарур ҳисобида мешавад, зеро ки маҳз воситаи ноилгардӣ аз ҳамин нукта оғоз гардида, дар нуктаи натиҷавӣ хатм меёбад.

Дар шароити муосир пас аз санитикунони иқтисодиёт, м асалаи рақамикунонии он ба миён омадааст, ки тақозои ҳарчи зиёд гузаронидани пажӯҳишҳои илмиро ба миён овардааст..

Расми 1. Гузариши раванди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба бозори ҷаҳонӣ

Чуноне, ки аз расми дар боло овардашуда бармеояд, раванди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба бозори ҷаҳонӣ бениҳоят баланд буда, талаботҳои навро барои ҷорисозии он ба миён меорад. Воситаҳои ноилгардӣ ба мақсадҳои гузашташуда, яъне татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ҳамоно вақт имконпазир аст, ки суръати баланди интернет мавҷуд бошад ва ё инфрасохтори иқтидорноки технологӣ фаъол гардонида шуда бошад.

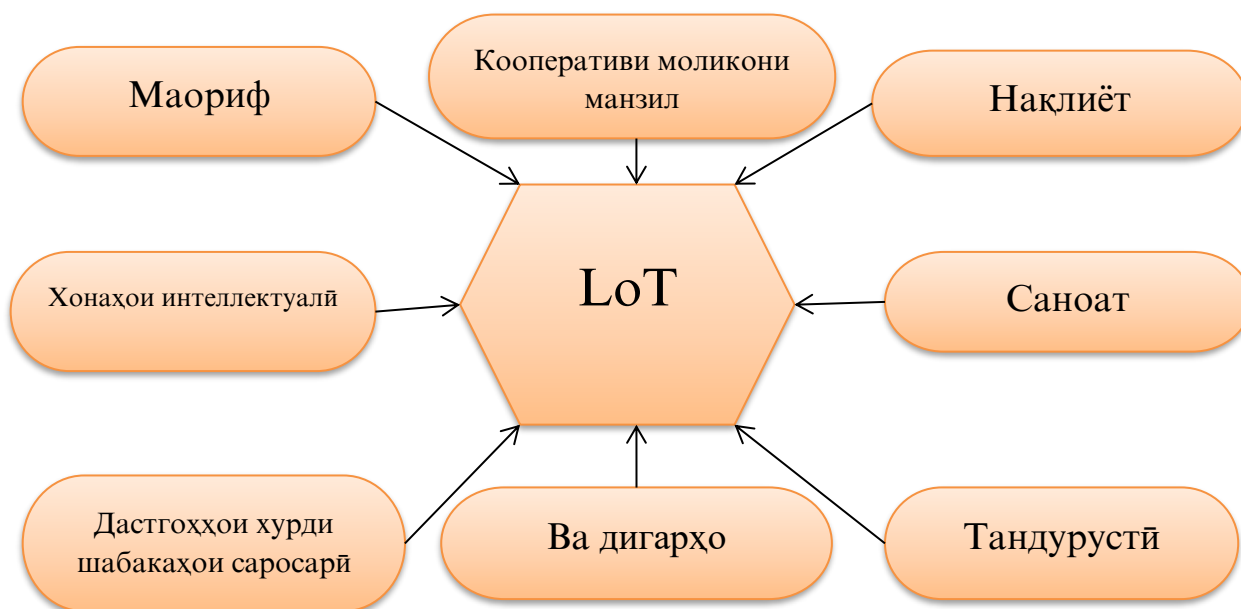
Дар даҳсолаи аввали ҷорисозии иқтисодиёти рақамӣ заминаи асосии он ин бизнеси савдои электронӣ ва хизматрасонӣ маҳсуб меёфт, аммо раванди ҷаҳонишавӣ ва прогресси илмӣ-техникӣ ин марҳиларо комилан тақмил дода, рӯз то рӯз мураккабу васеъ гардонида истодааст.

Аз ин рӯ аз мо тақозо менамояд, ки ин равандро марҳила ба марҳила боназардошти тағйиротҳо амалӣ гардонида, инфрасохтори мавҷудаи соҳавиро бо наворварихо мутобиқ намоем.

Дар ҷочӯбаии гуфтаҳои боло, чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки раванди рақамикунонии иқтисодиётхусусияти хосеро ба монанди технологияи нав, техникаи нав, хизматрасониҳои нав, муносибатҳои иқтисодие, ки ба кулӣ аз принципҳои классикӣ фарқ менамояд, мебошад, аммо гуфтан ба маврид аст, ки имрӯзҳо қобилияти коркарди

маълумотҳои оморӣ нисбат ба раванди мазкур масъулиятро дучанд гардонидааст. “Ба маънои байналмилалӣ иқтисоди рақмӣ ҳамчун омили асосии таъсирасонада дар бозор мебошад, ки дараҷаи фарогириаш васеъ аст.” [1].

Ба маънои тоҷаш иқтисодиёти рақамӣ бояд тибқи стратегияи пешакӣ тарҳрезӣшуда, ба роҳ монда шавад, то ки натиҷаи самарабахш ва афзалиятнокро ба миён орад. Технологияи ҷорисозии иқтисоди рақамӣ дар доираи як қатор моделҳои муосири технологӣ ба роҳ монда шуда, пурра омилҳои таъсирасонандаро фаро мегирад, ки дар интиҳо натиҷаи самарабахш ба даст меояд..

Расми 2. “Соҳаҳои рушди шабакаҳои саросарӣ” [4].

Бояд таъкид кард, ки технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, нақши боризро дар инкишофи мамлакатҳо мебозад. Аз ҳамин лиҳоз ба роҳ мондани фаъолияти инноватсионӣ дар доираи моделҳои муосир ба натиҷаи фаъолият таъсири мусбӣ расонида, марҳила ба марҳила иҷроиши силсила корхоро дар худ касб менамояд. Дар ҷаҳони муосир нақши технологияҳо дар дилҳо соҳа ба таври системавӣ аён мегардад, аммо сухан танҳо дар бораи иқтисоди рақамӣ меравад.

Шартҳои асосии рақамикунӣ иқтисодиёт заминаи бозғамӣро дар интиҳоби роҳҳои расидан ба мақсадҳои гузашташуда ба миён меорад, ки ҳамчун омили калидии рушд эътирф мегардад.. Бинобарин зарурияти таҳқиқи масоили рақамикунӣ иқтисодиёт боз ҳам мубрамтар гардида, тақозои пажӯҳишҳои амиқро талаб менамояд.

Яке аз заминаҳои бозғамӣ татбиқи иқтисодиёти рақамӣ дар шароити муосир ин таъсирҳои таҷрибаҳои байни корхонаҳо, ширкатҳо, ташкилотҳои гуногун мебошад. Маврид баа ёдоварист, ки раванди рақамикунӣ иқтисодиёт аз омилҳои зерин сарчашма мегирад:

1. Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ;
2. Шабакаи алоқавию коммуникатсионӣ;
3. Базаи моддӣ-техникии фаъолияти инноватсионӣ;
4. Захираҳои илмӣ-амалӣ, инчунин корҳои конструкторӣ;
5. дастгирии давлатии рақамикунӣ иқтисодиёти миллӣ;
6. эҷоди фазои ягонаи рақамикунӣ иқтисодиёт;
7. Инкишофи сармоягузори мутақими давлатӣ хориҷӣ;
8. Маблағгузориҳои бучети ҷаҳати татбиқи раванди иқтисодиёти рақамӣ

Аз омилҳои дар боло овардашуда, чунин натиҷабандӣ намудан мумкин аст, ки хусусияти инкишофи иқтисоди рақамӣ ин принсипи занҷиравӣ мебошад ва бояд тибқи меъёрҳои муқаррарнамуда амалӣ карда шавад.

Тӯли начандон муддатҳои дароз аз ҷониби Ҳукумати кишвар масъалаи рақамикунонии иқтисодиёт здар назар дошта шудааст, аммо дар доираи имкониятҳо ба роҳ монадани ин фаъолият зарур аст. Тибқи меъёрбандиҳо имрӯзҳо масъалаи рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ҳамчун асоси сенарияи рушд баромад менамояд. Рақамикунонии иқтисодиёт имконияти саривақт иҷро гардидани тамоми вазифаҳои дошта, дар худ таҷассуми ҳаёти рӯзмарраи хоҷагии халқро ба миён меорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки раванди рақамикунонии иқтисодиёт дар кишвари бо суръатнок рафта истодааст, аммо баъзе маҳдудиятҳо ҳамчун сад баҳри саривақт татбиқ нагардидани ин низом гасрдидааст. Зарурияти асоси татбиқи иқтисодиёти рақамӣ дар шароити муосир дар омилҳои таҷассум меёбанд, ки ин низомо пурра фаро мегиранд.

Баҳри татбиқи пурраи раванди рақамикунонии иқтисодиёти миллий воситаҳои зерин зарур арзёбӣ мегардад:

- баландбардории сифати хизматрасониҳои давлатии электронӣ ба аҳолии кишвар ва табақаҳои аҳолии минтақавии кишвар
- дастраснамоии пурраи хизматрасониҳои давлатии электронӣ ба аҳоли
- натиҷабандии фаъолиятҳои рӯзмаррае, ки дар натиҷаи чорабиниҳои, ки аз ҷониби ҳукумати кишвар роҳандозӣ гардидааст
- андешидани чораҳои фаврӣ ҷиҳати саривақт дастрас намудани иттилооти мавҷуда ба аҳолии кишвар;
- эҷоди фазои ягонаи муносибатҳо байни давлат ва ҷомеаи шаҳрҷвандӣ

Дар сурати қорӣ намудани Ҳукумати электронӣ масъалаҳои зерин ҳал хоҳанд шуд:

- ✓ қори намудани низоми ягонаи иттилоотӣ, ки дар раванди таҳия ва қабули қарорҳои идорпакунӣ васеъ истифода бурда мешавад;
- ✓ электроникунонии мубодилавӣ байни ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ дар робита ба ин ё он фаъолияти рӯзмарра
- ✓ таҳияи системаи нави хизматрасонии давлатии электронӣ, ки ба манфиати давлату ҷомеа равона карда шуда, ташаббусҳои нав ба навро ба миён меорад;
- ✓ банақшагирӣ, таҳия ва татбиқи барномаҳои давлатие, ки хусусиятҳои инноватсионро дар худ таҷассум менамоянд ва ҳамчун раванди махсусгардонидашуда, баромад менамоянд

Ҷиҳати татбиқи гуфтаҳои боло бояд дар сатҳи Ҳукумати кишвар тамоми талошҳои пайваста анҷом дода шуда, заминаи мусоид барои инкишофи минбаъда эҷод карда шавад.

Имрӯзҳо аз ҷониби муассисаҳои илмӣ як қатор қорҳои конструкторӣ ба роҳ монда шудааст, ки инкишофи минбаъдаи иқтисодиёти рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари илмӣ асоснок менамоянд.

Албатта барои амалӣ сохтани ҳадафҳои рақамикунонии иқтисодиёт назарияҳои илман асоснок лозим аст ва бо тартиби муайян роҳандозӣ карда мешавад.

Соли 2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон супоришҳои қатъӣ дода, таъкид намуданд: «Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллий, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва қорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибқориву сармоягузори ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳад» [5].

Баъд аз дастури фаврии Пешвои муаззами миллат раванди рақамикунонии иқтисодиёти миллий ба таври максималӣ инкишоф ёфта, аз тамоми нуқтаи назар иқтидорнок гардид.

Тибқи нишондиҳандаҳои омори айни ҳол Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи 9 номгӯи сатҳи рушди иқтисодиёти рақамӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ, танҳо аз рӯи 4 нишондиҳанда баҳо дода мешавад:

1. Аз рӯйи индекси рушди ҳукумати электронӣ;
2. Тибқи индекси омодакунии шабакавӣ;
3. Индекси глобалии инноватсионӣ;
4. Индекси шартии инкишофи инноватсионӣ.

Рушди иқтисодиёти рақамӣ аз афзоиши бозорҳои мустақим бо технологияҳои рақамӣ ва мобилӣ вобаста буда, тичорати онлайн (тичорати электронӣ), хизматрасонии молиявӣ (масалан, онлайн-банкинг), хизматрасонии интернетӣ иҷтимоӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ, чараёнҳои онлайн, бозиҳои онлайнӣ), маориф, тандурустӣ (кортҳои электронии амбулаторӣ, саломатии рақамӣ), инчунин хизматҳои давлатиро дарбар мегирад” [6].

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ тибқи нақша чорабинӣ ба рорҳ м онда шукда бошад ҳам, то ҳол баъзе дастовардҳои минималӣ ба даст наомадаанд ва умедворем, ки дар муддатҳои кӯтоҳтарин муаммоҳои мавҷуда роҳи ҳалли худро дарёфта, боиси инкишофи соҳа мегарданд.

Аз ин рӯ Ҳукумати кишвар дар робита ба масъалаи мазкур талошҳои пайвастаи ихудро ба роҳ монда истодааст.

Дапр микёси ҷумҳурӣ баҳри татбиқи дастури супоришҳои Пешвои муаззами миллат тамоми воситаҳои истифода гардида истодаанд.

Баҳри пурра татбиқ гардидани иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин хулосаву пешниҳодотро метавон манзур намуд:

1. Қабули барномаҳои соҳавӣ дар қорҷӯбаи Консепсияи ташаккули иқтисодиёти рақамӣ;
2. Зиёд намудани ҳаҷми маблағгузориҳои буҷетӣ, ҷиҳати татбиқи иқтисодиёти рақамӣ;
3. Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ барои татбиқи қорҳои илмию конструкторӣ, инчунин ҷалби грантҳо ва ҳамкории муштарак;
4. Баландбардории саводнокии технологияи аҳолии кишвар;
5. Дастрасии пурраи аҳоли ба хизматрасониҳои интернетӣ.

Адабиёт

1. Азизкулов Д.М. Цифровая экономика: понятие, особенности и перспективы на Российском рынке. Экономист, выпускник Таджикский Национальный Университет. г. Душанбе, Республика Таджикистан.
2. Александра Энговатова. «Иқтисодиёти инноватсионӣ»- учебные пособие. М-2020- стр 234.
3. Гафуров П. Дж., Турахонзода Ш.Н., Сафаров С.А. Цифровые индикаторы в бизнесе и экономике. Курс лекции. Душанбе-2021, стр 78.
4. Маркова Вера Дмитриевна. Цифровая экономика. Учебник. стр. 21. ИНФРА-М, 2019 г.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019 с.
6. Сомонаи интернетӣ: АМИТ «Ховар», Шаҳзода Қаюмова.
7. Сомонаи электронии: <https://ru.citaty.net/tsitaty/618394-bill-geits>.
8. Тербов А.С. Цифровая экономике. Учебный пособие, Москва-2019, стр 148.

Нодирова С.Р.

МАНБАҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИ САРИКАСӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Манбаи маблағгузории тамоми фаъолияти таълимию истеҳсолӣ, илмӣ ва ҳоҷагӣ, инкишофи иҷтимоию иқтисодии маорифро маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ, аз ҷумла маблағи ҳуди муассисон ва дигар сарчашмаҳо таъкил медиҳанд. Давлат ҳар сол барои фаъолияти системаи маориф маблағ ҷудо менамояд. Ба муассисаҳои таълимӣ дар ҳудуди маблағҳои ҷудокардашуда ва аз дигар сарчашмаҳо воридшуда мустақилияти молиявӣ ҳоҷагӣ дода мешавад.

Асоси таъкили сиёсати давлат дар соҳаи маориф барномаи рушди маориф мебошад, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти дастовардҳои ҷаҳонӣ таҳия гардида, ҷиҳати баррасӣ ва тасдиқ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад. Бо мақсади рушди маориф ҳамохангии фаъолияти вазорату кумитаҳо, таъкилоту муассисаҳо, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ таъмин карда мешавад.

Калидвожаҳо: буҷет, қарз, маблағгузорӣ, касри буҷет, андоз, маблағгузории сарикасӣ, даромад, хароҷот.

Нодирова С.Р.

ИСТОЧНИКИ ЧАСТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Бюджетные и внебюджетные фонды, включая средства учредителей и другие источники, образуют источник финансирования всей образовательной, производственной, научной и хозяйственной деятельности, социально-экономического развития образования. Ежегодно государство выделяет средства на систему образования. Финансово-экономическая независимость предоставляется образовательным учреждениям в пределах средств, выделенных и полученных из других источников.

Организационной основой государственной политики в сфере образования является Программа развития образования, которая разрабатывается Правительством Республики Таджикистан с учетом мировых достижений и представляется Собранию представителей Верховного Собрания Республики Таджикистан. Республики Таджикистан на рассмотрение и утверждение. В целях развития образования обеспечивается координация деятельности министерств и комитетов, организаций и учреждений, местных органов государственной власти, физических и юридических лиц.

Ключевые слова: бюджет, кредит, финансирование, дефицит бюджета, налог, финансирование населения, доходы, расходы.

Nodirova S.R.

SOURCES OF PRIVATE FINANCING IN THE FIELD OF EDUCATION

Budgetary and extra-budgetary funds, including funds of founders and other sources, form the source of financing for all educational, industrial, scientific and economic activities, and the socio-economic development of education. Every year the state allocates funds for the education system. Financial and economic independence is provided to educational institutions within the limits of funds allocated and received from other sources.

The organizational basis of state policy in the field of education is the Education Development Program, which is developed by the Government of the Republic of Tajikistan taking into account world achievements and is presented to the Assembly of Representatives of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan. Republic of Tajikistan for consideration and approval. In order to develop education, coordination of the activities of ministries and committees, organizations and institutions, local government bodies, individuals and legal entities is ensured.

Key words: budget, credit, financing, budget deficit, tax, financing of the population, income, expenses.

Бо мақсади амалигардонидани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.06.2006 таҳти рақами 291 «Дар бораи нақшаи тадқиқи ислоҳоти соҳаи маориф барои солҳои 2006-

2013», қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-уми июни соли 2007 таҳти рақами 350 «Дар бораи марҳилаҳои гузариши муассисаҳои умумӣ ба шаклҳои нави идоракуни ва маблағгузори» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2007 таҳти рақами 505 «Оид ба тасдиқи Қоидаҳои маблағгузори меъёри (сарикаси)-и муассисаҳои таҳсилоти умумӣ» дар 19 шаҳру ноҳияҳои озмоиши таҷрибаи чори намудани шаклҳои нави идора ва маблағгузори ин чунин ҳисоби буҷетҳои маблағҳои озмоиши дар асоси меъёрҳои барои ҳар як хонанда ва ҳар як мактаб вобаста аз типҳои мактабҳо бо истифодабарии коэффитсентҳои гузаронида шуда истодааст. [1]

Бо мақсади тақмил додани низоми маблағгузори сарикаси ва ба инобат гирифтани таҷрибаи 12 шаҳру ноҳияҳои озмоиши дар солҳои 2008-2010, ин дастуруламал барои соли 2011 ва солҳои минбаъда тасдиқшуда, дастуру амали маблағгузори сарикаси, ки 6 феввали соли 2006 аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқгардида буд, аз эътибор соқит мегардад.

Дар асоси дастурамали тасдиқгардида маблағҳо барои мактабҳои озмоиши бояд бо пакети ягона (маблағи умумӣ) бе тақсимот ба моддаҳои гуруҳбандии буҷети ҷудо карда мешавад.

Пакети буҷети мактаб ҳамаи хароҷотҳоро, ки ба фаъолияти муассисаи таълими вобастаанд, ғайр аз хароҷотҳои сохтмони асоси дар бар мегирад.

Пакет дар маҷмуи ғимояшаванда ба ҳисоб меравад.

Дар дохили пакет моддаҳои ғимояшавандаи гуруҳбандии буҷети, ки дар қонуни буҷети давлати барои соли 2008 муайян гардидааст, нигоҳ дошта мешавад.

Ҳар як мактаб мустақилона пакети худро ба моддаҳои гуруҳбандии буҷети мутобиқи гуруҳбандии буҷети, ки аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қоидаҳои маблағгузори меъёри тасдиқ гардидааст, дар асоси меъёрҳои, ки аз тарафи Ҳукуमत тасдиқкарда шудаанд ва бо истифодаи коэффитсентҳои махсус тақсим менамояд.

Фонди музди меҳнати ҳамаи мактабҳои озмоиши дар асоси тарифатсия муайян карда мешавад.

Ҳар як мактаб сметаи ягонаи даромад ва хароҷотро мутобиқи гуруҳбандии буҷети тартиб дода дар мақомоти маҳаллии маорифонро тасдиқ намуда, барои мувофиқа ба мақомоти маҳаллии молия пешниҳод менамояд.

Мақомоти молия сметаҳои ягонаи даромад ва хароҷоти мактабҳоро дида баромада мувофиқа менамояд ва барои маблағгузори ба ҳазинадори равона менамояд.

Маблағҳои тасдиқ шудаи ҳар як мактаб ба буҷети ноҳия, шаҳр пасгардонида намешаванд ва барои муассисаҳо, ин чунин мактабҳо тақсим карда намешаванд.

Озмоиш ҳамаи мактабҳои озмоиши ноҳия ва шаҳр роно во баста аз шумораи хонандагон ва ҳаҷми мактаб, ба ғайр аз мактаби интернатҳо ва мактабҳои махсус дар бар мегирад.

Маълумоти пурра оид ба буҷети мактабҳои озмоиши ва истифодабарии он бояд дастраси омма бошад.

Ассотсиатсияи падару модарон ва омӯзгорон, кумитаҳои падару модарони мактабҳо дар раванди таҳияи буҷети мактаб иштирок менамоянд ва бояд ҳамчун ваколатдори шаффофият ва зерҳисоб будани қарорҳои қабулшаванда дар мактаб фаъолият намоянд.

Буҷети мактаб (пакет) дар асоси формулаи зерин муайян мегардад:

$$БМ = МХ * ШХ + ММ: (1)$$

Дар ин ҷо:

БМ – буҷети мактаб;

МХ – меъёри минимали барои як нафар хонанда вобаста аз шакли мактаб;

ШХ – шумораи миёнаи солони хонандагон;

ММ – меъёри минимали барои як мактаб вобаста аз шакли мактаб;

Барои муассисаҳои таълимие: ки дар Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон (шаҳри Хоруғ, ноҳияи Шугнон) ҷойгирифтаанд, бучети ин муассисаҳо ба таври зерин ҳисоб карда мешавад:

$$БМ = (МХ * ШХ + ММ) * 1:45: (2)$$

Дар ин ҷо:

1:45 – коэффитсиенти ноҳиявӣ барои шаҳри Хоруғ ва ноҳияи Шугнон.

Барои гимназия ва литсейҳо, ки бо таҳсил бо барномаи махсус аз синфи якум оғоз мегардад бучети мактаб бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$БМ = ШХ * (МХ * 1:1) + ММ$$

Дар ин ҷо:

1:1 – коэффитсиенти махсус барои гимназияву литсейҳо, ки таҳсил бо барномаи махсус аз синфи якум оғоз меёбад барои литсейҳое, ки таҳсил бо барномаи махсус аз синфи панҷум оғоз мешавад бучети мактаб аз руи формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$БМ = ШХ * (МХ * 1:15) + ММ$$

Дар ин ҷо:

1:15 – коэффитсиенти махсус барои литсейҳое, ки таҳсил бо барномаи махсус аз синфи 5-ум оғоз мешавад.

Барои мактабҳои дар деҳот ҷойгир шуда, ки шумораи хонандагонанон аз 400 нафар камбуда таҳсил бо ду забон бурда мешавад: бучети мактаб бо формулаи зеринмуайян карда мешавад:

$$БМ = (ШХ * МХ) * 1:1 + ММ$$

Дар ин ҷо:

1,1 – коэффитсиенти махсус барои мактабҳои бисёр забона;

Пеш аз он, ки бучети мактабҳо аз тарафи мақомоти молия ба мувофиқа расонида шавад, шуъбаҳои маорифи ноҳияҳо бояд бучети мактабҳои ноҳияро пурра ҳисоб намуда таҳлили модели пилотро гузаронанд.

Дар сурати нарасидани бучети баъзе мактабҳо барои пушонидани фонди музди меҳнат (ФММ), ки дар асоси таҳлили пешаки муайян карда мешавад мақомоти молия шаҳр – ноҳия ҳуқуқ доранд ки то 5 фоизи маблағҳои барои мактабҳои пилоти пешбини шавандро аз нав тақсим намоянд.

Пас аз азнавтасимкунии маблағҳо аз тарафи мақомоти молияи шаҳр – ноҳия мактабҳо бояд на камтар аз 95 фоизи бучеташонро, ки тибқи дастур ҳисоб карда шудааст гиранд.

Мақомоти молияи шаҳр – ноҳия ҳуқуқ доранд бо мақсади пушонидани ФММ – и мактаб ба бучетҳои тасдиқшудаи мактабҳои таҷрибавӣ ҳангоми баландшавии навбатии музди меҳнат аз ҳисоби маблағҳои бо ин мақсад дар бучети шаҳр – ноҳия пешбини шаванда тағйирот ворид намоянд.

Агар меёрҳои минималиро барои як нафар хонанда таҳлил карда бароем, маълум мегардад, ки маблағи барои ҳар як хонанда ва ҳар як мактаб ҷудошаванда сол ба сол тамоюли болоравӣ дорад.

Умуман, тартиби ҷудо намудани маблағҳои бучетӣ барои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ тибқи маблағгузориҳои меёрӣ (сарикасӣ) чунин аст:

- маблағҳо барои мактабҳо бо пакети ягона (маблағи умумӣ) бе тақсимот ба моддаҳои гурӯҳбандии иқтисодии бучетӣ ҷудо карда мешаванд;

- пакети (маблағи умумӣ) бучети мактаб ҳамаи хароҷотҳоро, ки ба фаъолияти муассисаҳои таълимӣ вобастаанд, ғайр аз хароҷоти сохтмони асосӣ дар бар мегирад;

- пакет дар маҷмӯъ ғимояшаванда ба ҳисоб меравад;

- ҳар як мактаб мустақилона пакети худро (маблағи умумӣ) ба моддаҳои гурӯҳбандии бучетии иқтисодӣ, қоидаҳои маблағгузориҳои меёрӣ, дар асоси меёрҳо ва коэффитсентҳои махсус, ки аз тарафи Ҳукумати ҚТ тасдиқ карда шудаанд, тақсим менамояд;

- музди меҳнати ҳамаи мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар асоси тарификатсия муайян карда мешавад;

- ҳар як мактаб харҷномаи ягонаи даромад ва хароҷотро мутобиқи гурӯҳбандии буҷетӣ тартиб дода, дар мақомоти маҳаллии маориф онро тасдиқ намуда, барои мувофиқа ба мақомоти маҳаллии молия пешниҳод менамояд;

- мақомоти молия харҷномаи ягонаи даромад ва хароҷоти мактабро дида баромада, мувофиқа менамояд ва барои маблағгузорӣ ба хазинадорӣ равона месозад.

Мақсади асосии ба шаклҳои нави маблағгузорӣ гузаронидани мактабҳои таҳсилоти умумӣ истифодаи самаранок ва мақсадноки маблағҳои буҷетӣ мебошад, ки он бо роҳи васеъ намудани мустақилияти мактабҳо дар идораи захираҳои молиро пулӣ ва инсонӣ ба даст оварда мешавад.

Натиҷаҳои муҳимтарини ба шакли нави маблағгузорӣ гузаштани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз он иборат аст, ки пеш аз ҳама, маблағҳои буҷетӣ баробар ба ҳамаи ноҳияҳои ҷумҳурӣ вобаста ба шумораи хонандагон ва коэффисиентҳои минтақавӣ тақсим карда мешаванд. Инчунин мактабҳои таҳсилоти умумӣ мустақилияти молиявиро соҳибгардида, кӯшиш менамояд, ки ихтисори синфҳои нопурраро ба танзим дароварда, маблағҳои сарфашударо ба дигар моддаҳои хароҷотӣ истифода баранд.

Механизми пардохти музди меҳнати кормандони соҳаи маориф

Бо мақсади ба низоми ягона овардани ҳуҷҷатҳои меъёрӣ - ҳуқуқии марбут ба пардохти музди меҳнат дар муассисаҳои таълимӣ (ба ғайр аз муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ) аз тарафи Вазорати маорифи ҚТ соли 2010 «Тартиби пардохти музди меҳнати кормандони соҳаи маориф» тасдиқ шуд. Андозаи музди меҳнати кормандони соҳаи маорифро Ҳукумати ҚТ муайян мекунад. Музди меҳнати омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ иборат аст аз:

- меъёри музди меҳнат барои як ставка, ки аз ҷониби Ҳукумати ҚТ муайян шудааст;
- иловапулӣ барои корхое, ки ба ҷаъолияти таълимӣ алоқаманд буда, ба доираи вазифаҳои асосии корманд дохил намешаванд;
- иловапулӣ барои шароити вазини меҳнат, ки аз шароити муқаррарӣ фарқ мекунад;
- пардохтхое, ки вобаста ба маҳалли ҷойгиршавии муассиса алоқаманд мебошанд;
- дигар пардохтхое, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардааст. [3]

Ҳангоми муайян намудани маоши вазифавии кормандони роҳбарикунандаи муассисаҳои таълимӣ, ҷонишинони онҳо, мудирони филиалҳо шумораи хонандагон дар ин муассисаҳо ба инobat гирифта мешавад.

Музди меҳнати омӯзгорон барои як ставка ва маоши вазифавии кормандони педагогӣ вобаста ба таҳсилот ва дараҷаи таҳассусӣ муайян карда мешавад. Музди меҳнати кормандони техникӣ ва ёрирасон метавонад ба таври шартномавӣ бо назардошти таҳсилот дар доираи музди меҳнати минималии дар ҷумҳурӣ амалкунанда ва музди меҳнати омӯзгори муассисаи таҳсилоти умумӣ бо таҳсилоти миёнаи касбӣ бе категория муайян карда шавад.

Чӣ тавре ки қайд кардем, ба музди меҳнат ҳамчунин иловапулиҳо ва пардохтҳои дигар зам карда мешаванд.

Қадвали 1

Меъёри иловапулиҳои музди меҳнати омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ

	Номгӯи иловапулиҳо	Нишондиҳандаи ҳисобкунӣ
.	Иловапулӣ барои роҳбарии синф	15 % аз меъёр барои як ставка
.	Иловапулӣ барои тафтиши дафтар ва корҳои хаттӣ	20% аз ҳисоби соатҳои ҳақиқӣ
.	Иловапулӣ барои мудирии кабинетҳои фаннӣ ва методӣ	10% аз меъёр барои як ставка
.	Иловапулӣ барои кор дар басти шабона	на камтар аз 1,5 ба-робари меъёри муқарраршуда
.	Иловапулӣ барои кор дар шароити аз ша-	12% аз меъёр барои як ставка

.	роити муқаррарӣ фарқкунанда	
.	Иловапулӣ барои унвонҳои илмӣ доктори илм ва номзоди илм	30% аз меъёр барои як ставка
.	Иловапулӣ барои унвони «Корманди шоистаи маориф» (Ихтиёран аз тарафи муассисаи таълимӣ дар доираи имкониятҳои фонди музди меҳнат)	30% аз меъёр барои як ставка
.	Иловапулӣ ба тариқи коэффитсиентҳои ноҳиявӣ, коэффитсиент барои кор дар биёбон, ҷойҳои беоб ва ноҳияҳои баландкӯҳ	Бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 июли соли 2003, №302 муқаррар карда шуда, аз 15 то 50%-ро ташкил медиҳад

Муаллиф нақшаро дар асоси ҳисоботҳои Вазорати молия тартиб додааст.

Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии кор-мандони маориф Ҳукумати мамлакат ҳамасола ё дар ҳар як давраи муайян музди меҳнати кормандони соҳаро баланд бардошта истодааст. Аз ин лиҳоз ҳаҷҳои минималии меъёри музди меҳнат низ тағйир меёбанд.

Дар ояндаи наздик дар баробари баланд бардоштани музди меҳнат тавсия карда мешавад, ки ислоҳоти низоми музди меҳнати омӯзгорон, махсусан, ба натиҷаи фаъолият вобаста гардондани андозаи он, ҷудо намудани қисмати ҳавасмандӣ барои дастовардҳои хонандагон ва натиҷаҳои фаъолияти илмӣ омӯзгорон ба роҳ монда шавад.

Маълумот оид ба шумораи хонандагон, ки барои муайян кардани буҷети мактабҳо асос мебошад, аз тарафи мактабҳо то 15 сентябри ҳар сол ба Раёсат – шуъбаи маорифи шаҳр – ноҳия пешниҳод шуда, бо мақомоти маҳаллии ҳокимият мувофиқа карда мешаванд.

Мактаб дар ҳаҷми тибқи формулаҳои ҳисобкарда шуда, маблағгузори карда мешавад. Аз ин сабаб ҳангоми норасоии маблағ роҳбарони мактабро лозим аст, ки ба пуршавии синфҳо диққат дода, ихтисори синфҳоро гузаронанд.

Директории мактаб нисбати бандҳои зерин ҷавобгари пурраи маъмури дорад:

- пешниҳод намудани маълумотҳои дақиқ дар бораи мактаб ба ноҳия, дуруст ҳисоб кардани тарификатсия ва буҷети мактаб;

- самаранок ва бо мақсад истифод бурдани захираҳои молиявӣ ва моддӣ мактаб;

- интиҳоб ва дуруст ҷобачогузории кормандони мактаб;

Директори мактаб ҳуқуқ дорад:

- дар мувофиқа бо раёсат – шуъбаи маориф тарификатсия ва ҷадвали воҳидҳои кори мактабро мустақилона таҳия намояд;

- дар мувофиқа бо раёсат – шуъбаи маориф ва тибқи қонунгузории мавҷуда кормандони мактабро ба кор қабул ва аз кор озод намояд;

- дар асоси шартнома ҳайати омӯзгориро ба кор қабул ва аз кор озод намояд;

- метавонад ба буҷети мактаб, дигар маблағҳои молиявӣ аз қабилҳои даромад аз хизматрасониҳои иловагӣ, маблағҳои сарпарастон, грантҳо, сармоягузориҳо ва ғайраро ҷалб намояд.

Ассотсиатсияи падару модарон ва омӯзгорон, кумитаҳои падарумодарон ҳуқуқ доранд:

- талаб намудани маълумот оид ба буҷети мактаб, иҷрои он ва басти вазифаҳо;

- иштирок намудан дар таҳияи буҷети мактаб;

- ба маъмурияти мактаб, барои баррасии оид ба истифодаи захираҳои молиявии мактаб пешниҳодҳо намоянд.

Маблағгузории мактабҳое, ки соҳиби мақомоти пурраи шахси ҳуқуқи ва суратҳисоб дар ҳазинадорӣ ноҳия мебошанд, дар суратҳисоби онҳо бо тартиби дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида амали карда мешавад. Дар баробар ин мактабҳо фаъолияти хоҷагии молиявии худро мустақилона мебаранд ва оид ба истифодабарии маблағҳо ба раёсат – шуъбаи маориф ва молияи шаҳр – ноҳия ҳисобот пешниҳод менамоянд.

Маблаггузории мактабхое, ки мақоми пурраи шахси ҳуқуқи ва дар хазинадори суратҳисоб надоранд бовоситаи суратҳисоби шубҳаҳои маориф дар асоси дархости роҳбарияти ин мактабҳо амали карда мешаванд.

Маблаггузории фаъолияти муассисаҳои соҳаи маориф дар асоси сметаи ягонаи даромад ва хароҷотҳо амалӣ гардонида мешавад. Сметаи хароҷотҳо аз 3 фасл иборат мебошад. Дар фасли якум номгӯ, суроғаи ҷойгиршавӣ, маҷмӯи умумии хароҷотҳо бо тақсимои онҳо ба се моҳаҳо ва гурӯҳбандии иқтисодии хароҷотҳо нишон дода мешавад.

Фасли дувум нишондиҳандаҳои истеҳсолии (воҳидҳои корӣ, шумораи талабагон, шумораи синфҳо, шумораи кӯдакон дар кӯдакостонҳо шумораи гурӯҳҳо ва дигар нишондодҳо) муассисаҳоро вобаста аз шакли фаъолиятан шарҳ медиҳад. Дар ин фасл инчунин, шумораи биноҳо иқтидори ғунҷоишии онҳо, масоҳат ва ҳаҷми биноҳо ва ғ. дарҷ карда мешаванд.

Дар фасли сеюм ҳисобномаҳо ва асосноккуниҳои хароҷотҳо вобаста бо сохтори моддаҳои хароҷотҳо ва гурӯҳбандии иқтисодии хароҷотҳо шарҳ дода мешаванд.

Вобаста ба шакли муассисаҳои соҳаи маориф банақшагирии хароҷотҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагии онҳо хусусиятҳои хоси худро доранд. Фарқияти шакли ҳисоби хароҷотҳои соҳаи маориф ба якдигар номонанд дар баъзе ҳолатҳо назаррас мебошад. Бо вучуди он якҷанд нишондиҳандаҳои сметаи хароҷотҳои соҳаи маориф ба монанди нишондиҳандаҳои ҳисоби миёнаи солона, маблағи хароҷотҳои дафтардорӣ ва идорӣ, хароҷотҳои хоҷагидори ва инвентар, хароҷотҳои сафари хизмати, пардохтҳои коммунали, бо тарзи ягона барои ҳамаи муассисаҳои соҳаи маориф ҳисоб карда мешавад. [10]

Нишондиҳандаи ҳисоби миёнаи воҳиди ва микдории муассисаҳои соҳаи маориф ба тартиби зерин ва формула ҳисоб карда мешавад:

$$K_{\text{хм}} = K_1 * M_1 + K_2 * M_2 \quad (12)$$

дар ин ҷо:

$K_{\text{хм}}$ – контингенти (шумораи) ҳисоби миёнаи солона

K_1 – контингент дар авали соли банақшагири

K_2 – контингенти соли банақшагири

M_1 – шумораи моҳҳои фаъолияти ташкилот бо контингенти гузаришаванда дар авали сол

M_2 – шумораи моҳҳои фаъолияти ташкилот бо контингенти нав дар охири сол.

Ҳаҷми параметрҳои (андозаи) биноҳо ва иншоотҳои муассисаҳои бучети дар сметаи хароҷотҳо бо ҳисоби миёнаи солона дарҷ карда мешаванд. Агар дар давоми соли банақшагири ба истифода додани иншоотҳои нав ё ин ки барҳамхурии куҳнааш ба нақша гирифта нашуда бошад, ҳисоби миёнаи андозаҳо дар авали сол қабул карда мешавад. Агар дар давоми соли банақшагири афзоиш ё ин ки камшавии ҳаҷми масоҳати иншоотҳо дар назар бошад, дар ин ҳолат андозаи ҳаҷмҳо бо назардошти тағйиротҳо бо ҳисоби миёнаи солона бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад: [11]

$$B_{\text{хм}} = B_1 * M_1 + B_2 * M_2 + \dots + B_n * M_n \quad (12) \text{ дар ин ҷо,}$$

$B_{\text{хм}}$ - ҳаҷми ҳисоби миёнаи солонаи биноҳо иншоотҳо;

B_1 – ҳаҷми биноҳо дар авали соли банақшагири;

B_2 – ҳаҷми биноҳо баъди тағйироти якум дар давоми сол;

B_n – ҳаҷми биноҳо баъди тағйироти дувум (охирин) дар давоми сол;

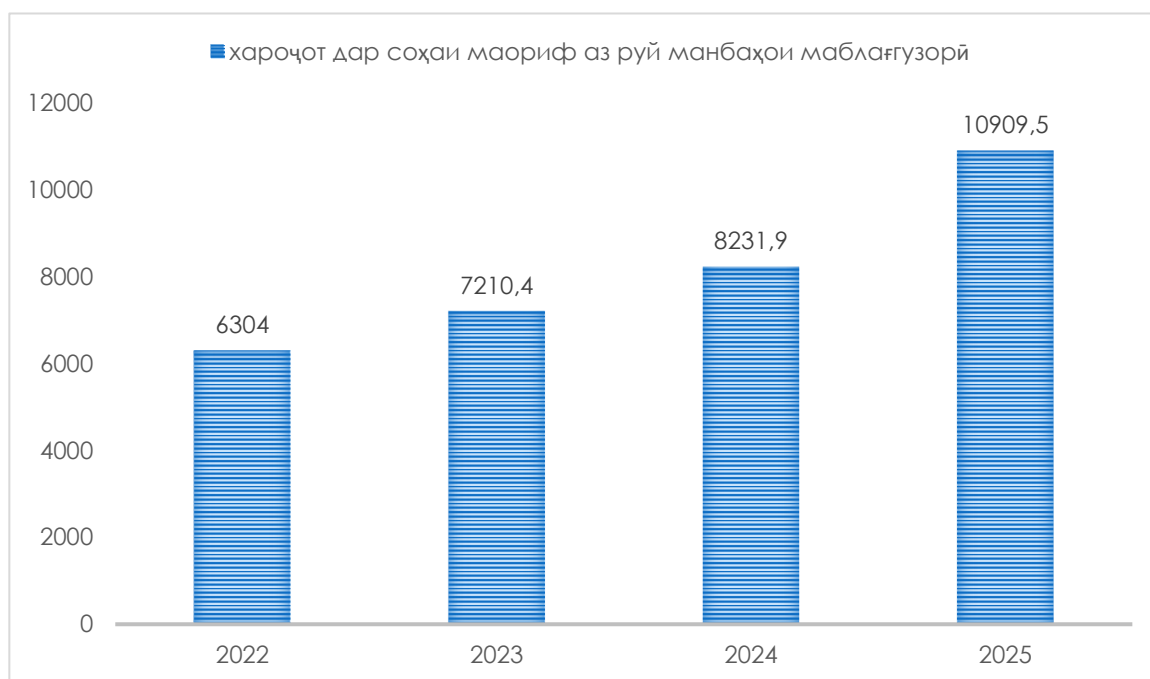
M_1 – шумораи моҳҳои фаъолияти муассиса дар соли банақшагири, ки ҳаҷми биноҳои он бо ҳаҷм дар авали сол мувофиқат мекард;

M_2 – шумораи моҳҳои фаъолияти муассиса дар соли банақшагири, ки ҳаҷми биноҳои он бо ҳаҷм баъди тағйироти якум дар давоми сол мувофиқат мекард;

M_n - шумораи моҳҳои фаъолияти муассиса дар соли банақшагири, ки ҳаҷми биноҳои он ба ҳаҷми баъди тағйироти дувум (охирин) баробар мебошанд;

Хароҷотҳои бучети давлатӣ дар соҳаи маориф ва илм аз рӯи манбаҳои маблаггузорӣ барои солҳои 2022-2025 дар диаграмма оварда шудааст.

Хароҷот ба соҳаи маориф ва илм аз рӯйи манбаҳои маблағгузорӣ дар солҳои 2022-2025, бо млн сомонӣ

Сарчашма аз ҳисоботи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2025

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои таълимии томактабӣ, таҳсилоти умумӣ (мактабҳои ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумӣ), таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ, таҳсилоти иловагӣ, махсус ва муассисаҳои таълимии дигаре, ки раванди таълиму тарбияро амалӣ мегардонанд, фаъолият доранд.

Бучети давлатӣ барои соли 2022 хароҷоти соҳаи маориф дар ҳаҷми умумии **6304,0** млн сомонӣ пешбинӣ карда шудааст, ки ин нисбат ба соли 2021-ум **707,0** млн сомонӣ ё ин, ки **12,6** фоиз зиёд буда, **18,7** фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти бучети давлатӣ ва **6,1** фоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад.

Дар ҷумҳурӣ муассисаҳои таълимии томактабӣ, таҳсилоти умумӣ (мактабҳои ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумӣ), таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ, таҳсилоти иловагӣ, махсус ва муассисаҳои таълимии дигаре, ки раванди таълиму тарбияро амалӣ мегардонанд, фаъолият менамоянд. Дар бучети давлатӣ барои соли 2023 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи маориф ба маблағи 7210,4 млн сомонӣ пешбинӣ карда шуда, 18,9 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти бучети давлатӣ ва 5,7 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад. [2]

Дар ҷумҳурӣ муассисаҳои таълимии томактабӣ, таҳсилоти умумӣ (мактабҳои ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумӣ), таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ, таҳсилоти

баъди дипломӣ, таҳсилоти иловагӣ, махсус ва муассисаҳои таълимии дигаре, ки раванди таълиму тарбияро амалӣ мегардонанд, фаъолият менамоянд. [4]

Бучети давлатӣ барои соли 2024 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи маориф ба маблағи 8231,9 млн сомонӣ пешбинӣ карда шудааст, ки ин 18,7 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти бучети давлатӣ ва 5,7 фоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад.

Дар ҷумҳурӣ муассисаҳои таълимии томактабӣ, таҳсилоти умумӣ (мактабҳои ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумӣ), таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ, таҳсилоти баъди дипломӣ, таҳсилоти иловагӣ, махсус ва муассисаҳои таълимии дигаре, ки раванди таълиму тарбияро амалӣ мегардонанд, фаъолият менамоянд. [5] Дар лоиҳаи бучети давлатӣ барои соли 2025 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи маориф ба маблағи 10909,5 млн сомонӣ пешбинӣ карда шудааст, ки ин нисбат ба соли 2024–ум 2677,6 млн сомонӣ, ё ин ки 32,5 дарсад афзоиш ёфта, 21,1 дарсади ҳаҷми умумии хароҷоти бучети давлатӣ ва 6,6 дарсади Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад.[9]

Адабиёт

1. Буриева М. Ч. Бюджет ва низоми бюджет /Зери таҳрири умумии Буриева М. Ч./, Нашриёти «ЭР-граф», Душанбе, 2014,– 400 с.

2. Бучети шаҳрвандӣ ба лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022-2025».

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №5, соли 2004.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2022-2024.

5. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022-2024.

6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

7. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009 -2018. – Душанбе: «Ирфон», 2008. - 58 с.

8. Сомонаи интернетии Вазорати маориф ва илми ҚТ. – www.maorif.tj

9. Сомонаи интернетии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://moliya.tj/>

10. Ҳасанов А.Р. Бучети давлатӣ: Китоби дарсӣ.-Душанбе: «ЭР-граф», 2018.–С.11.

11. Шарипов З.Ш. Иқтисодиёти маориф Душанбе, 2011.

Юлдашев Я.Н. Государственный бюджет. Учебное пособие / Душанбе, 2002 г., 292 стр.

Умарзода З.М.

ОВЕРДРАФТ: АФЗАЛИЯТ ВА КАМБУДИҲО

Имрӯз овердрафт яке аз шаклҳои рушдфтои намуди қарздиҳӣ барои бисёр гуруҳҳои муштариён маҳсуб мешавад. Мақсади асосии овердрафт бартараф кардани камбудии пардохтии дар чараёни фаъолияти молиявӣ хоҷагидории корхона ва ташкилот бавучудода мебошад. Қарз дар шакли овердрафт ба муштарӣ имкон медиҳад, ки мушкилоти саривақтии ҳисоббаробаркуниро дар даврае ҳал кунанд, ки хароҷоти муваққатан пардохтшаванда аз воридоти пул ба суратҳисоби бонкӣ зиёд бошад. Овердрафт бо мақсади пушонидани эҳтиёҷоти муваққатии даврии муштарӣ ба пули нақд дода мешавад ва барои харида арзишҳои молӣ-моддӣ истифода бурда мешавад. Инчунин барои истеҳсоли маҳсулоти тайёр, пардохти музди меҳнат, пардохтҳои андоз ба бучет ва дигар хароҷоти истеҳсолӣ пешбинӣ карда шудааст. Дар мақола моҳият, мафҳум, афзалиятҳо ва камбудии овердрафт дар қарздиҳии муосири бонкӣ баррасӣ карда шуданд.

Вожаҳои калидӣ: овердрафт, қарз, шахси ҳуқуқӣ ва воқеӣ.

Умарзода З.М.

ОВЕРДРАФТ: ПРИМУЩЕСТВО И ПРОБЛЕМЫ

Сегодняшний день овердрафт – одна из распространенных для многих категорий клиентов форм кредитования. Целевое назначение овердрафт - устранение платежных разрывов, возникающих в ходе финансово – хозяйственной деятельности предприятия и организация. Кредит в форме овердрафта позволяет клиенту решать проблему своевременного проведения расчетов в период, когда расходы временно превышает поступление денег на расчетный счет, Овердрафт предоставляется на цели покрытия временных периодических потребностей клиента в денежных средствах и направляется на пополнение оборотных средств (приобретение товарно-материальных ценностей. Создание запасов готовых продуктов, выплату заработной платы, налоговые платежи в бюджет и прочие производственные затраты. В статье рассматривает понятие, назначение, преимущество и недостатки овердрафт в современном банковском кредитовании.

Ключевые слова: овердрафт, кредит, юридическое и физическое лицо.

Umarzoda Z.M.

OVERDRAFT: PRIORETIES AND PROBLEMS

The article studies the concept, purpose, advantage and disadvantages of overdraft in modern bank lending. Today overdraft is one of the most promising forms of lending for many categories of clients. The purpose of overdraft is to eliminate payment gaps arising in the course of financial and economic activities of the enterprise and the organization. Credit in the form of overdraft allows the client to solve the problem of timely settlements in the period when expenses temporarily exceed the receipt of money on the settlement account, Overdraft is provided for the purpose of covering temporary periodic needs of the client in cash and is directed to replenish working capital (purchase of inventory. Overdraft is granted for the purposes of covering temporary and periodic cash needs of the customer and is used for working capital (purchase of inventories, creation of stocks of finished products, payment of salaries, tax payments to the budget and other production costs.

Keywords: overdraft, credit, legal entity and individual.

Таҷрибаи бонкии ҷаҳонӣ усулҳои гуногуни қарздиҳиро ба муштариён пешниҳод менамояд: маблағгузори яқвақта, овердрафт, қушодани хатҳои қарзӣ. Ҳар як шеваи қарздиҳӣ ба худ дорои хусусиятҳои хос дошта, барои истифодаи як соҳаи муайяни фаъолияти молиявӣ иқтисодии соҳибкор ё ташкилот бештар мувофиқ аст ва инчунин барои намуди муайяни муомилот, ки аз ҳисоби қарз маблағгузорӣ мешавад, афзалиятноктар мебошад.

Шакли қарзи овердрафт бори аввал дар Англия пайдо шуда, ҳоло дар аксари кишварҳои пешрафта мавриди истифода қарор дорад. Қарзи овердрафт ҳамчун яке аз намудҳои қарзҳои кӯтоҳмуддати бонкӣ дар ҷумҳурии мо дар солҳои охир маъруфияти муайян пайдо кардааст. Муҳимияти мавзӯи қарздиҳии овердрафт дар афзоиши мунтазами ҳаҷми амалиётҳо бо истифода аз қарзҳои пластикии бонкӣ, инчунин афзоиши талабот ба чунин маҳсулоти бонкӣ, ба монанди қарзи истеъмоли мебошад. Овердрафт қарзи кӯтоҳмуддате, ки ҳар як шахси ҳуқуқӣ метавонад онро истифода барад. Ин вожа аз калимаи англисии "overdraft" гирифта шудааст, ки ҳамчун "сарфи зиёдтӣ" тарҷума мешавад. Дар адабиёти муосир оид ба мафҳуми овердрафт нуқтаи назари гуногун баён карда шудааст. Моҳияти овердрафтро бо чунин тарз баён кардан мумкин аст: Овердрафт ин яке аз намудҳои қарзе мебошад, ки шахси ҳуқуқӣ метавонад пардохтеро анҷом диҳад, ки маблағи он аз бақияи маблағҳои дар суратҳисоби ҷориаш мавҷудбуда зиёд аст. Дар ин ҳолат, суратҳисоби шахсони ҳуқуқӣ "манфӣ" мегардад. Тибқи принсипи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ суратҳисоби корхонаву ташкилотҳо бояд манфӣ набошад, зеро онҳо метавонанд дар доираи захираҳои мавҷудбудаашон маблағҳоро масраф намоянд.

Агар шахси ҳуқуқӣ дар бонк суратҳисоби ҷорӣ кушода бошад, бо бонки мазкур шартномаи иловагии овердрафт мебандад.

Агар дар вақти анҷом додани пардохти навбатӣ дар суратҳисоби худ маблағи кофӣ надошта бошад, бонк дарҳол супориши пардохтиро иҷро карда, лимити овердрафтро ғайрарасонад. Дар ин сурат имконияти аз маблағи мавҷуда зиёд харҷ кардан дар суратҳисоби ҷорӣ шахси ҳуқуқӣ (овердрафт) пайдо мешавад.

Барои истифода бурдани овердрафт байни шахсони ҳуқуқӣ воқеӣ ва бонкҳо шартномаи тарафайн баста мешавад.

Овердрафт як воситаи маъмули молиявӣ аст, ки метавонад ҳам барои шахсони воқеӣ ва ҳам барои шахсони ҳуқуқӣ муфид бошад. Дар таҷрибаи бонкдорӣ шартҳои пешниҳоди овердрафт барои ин ду гуруҳи қарзгирандагон аз ҳамдигар каме фарқ мекунанд. Биёед ба шартҳои асосии овердрафт назар афканем ва муқоиса кунем, ки онҳо барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ чӣ гуна тафовут доранд.

Шартҳо	Барои шахсони воқеӣ	Барои шахсони ҳуқуқӣ
Ҳадди аксари маблағ	То 50-70% даромади моҳона	То 50% гардиши миёнаи моҳона дар суратҳисоби ҷорӣ
Муҳлати қарз	Аз 30 то 60 рӯз	Аз 30 рӯз то як сол, дар баъзе мавридҳо то ду сол
Ҷамъ	Зиёдтар аз қарзҳои амалкунандаи муқаррарӣ, аз 15% то 35% дар як сол	Одатан аз 9% то 20% дар як сол
Амният	Одатан талаб карда намешавад	Барои маблағи калон талаб карда мешавад (кафолат, пасандоз)
Мақсади истифода	Ҳар гуна хароҷоти шахсӣ	Пур кардани маблағҳои муомилот, пушондани норасоии пулӣ
Талабот ба қарзгир	Даромади устувор, таърихи хуби қарзӣ	Вазъияти устувори молиявӣ, муомилоти мунтазами суратҳисоб
Тартиби баргардонидан	Дебети худкор ҳангоми ворид шудани маблағ ба суратҳисоб	Дебети худкор ҳангоми ворид шудани маблағ ба суратҳисоб
Комиссияҳо	Ситонидани ҳаққи хизматрасониҳои комиссияи метавон татбиқ карда шавад	Аксар вақт ҳаққи лимити истифоданашударо дар бар мегирад

Имконияти дароз кардан	Одатан, агар шартҳои шартнома риоя карда шаванд, ба таври худкор тамдид карда мешавад	Таҷдиди солонаи шартномаи овердрафт метавонад талаб карда шавад
Суръати коркард	Тез, аксар вақт - онлайн тавассути бонкдории мобилӣ	Санҷиши дақиқтарро талаб мекунад ва вақти зиёдтарро мегирад

Аз чадвали мазкур бар меояд, ки шартҳои асосии овердрафт барои шахсони ҳуқуқӣ нисбатан муфидтар ва талаботҳо нисбатан сахттар мебошад. Аммо барои шахсони воқеӣ қарзи овердрафт бо шартҳои соддаи барасмиятдарории фаврӣ, маблағи нисбатан камтар бо ғоизҳои баланд пешниҳод мегардад.

Бонк ҳангоми ба шахси ҳуқуқӣ қарзи овердрафти додан вазъи молиявӣ ва таърихи қарзии онро пурра аз назар мегузаронад. Маблағи пешниҳоди қарзи овердрафт аз муомилоти онҳо вобаста аст. Одатан дар аксарияти ҳолатҳо 50-70% гардиши миёнаи суратҳисоби бонкиро ташкил медиҳанд. Аз ин лиҳоз, агар шахси ҳуқуқӣ дорои гардиши миёнаи моҳона 1 миллион сомонӣ бошад, пас маҳдудияти хароҷоти зиёдатӣ 500-700 ҳазор сомониرو ташкил медиҳад.

Одатан меъёрҳои ғоизии овердрафт нисбат ба дигар қарзҳо баландтар мебошанд. Меъёри ғоизи қарзҳо дар бонкҳои амалкунандаи ҷумҳурӣ вобаста ба арзиш ва муҳлати пешниҳоди қарз аз 16 то 36 ғоизро ташкил медиҳад. Бонкҳо инчунин аз шахсони ҳуқуқӣ барои як қатор намуди хизматрасониҳо маблағи иловагии комиссияи меситонанд.

Дар таҷрибаи бонкдории ҷумҳурӣ, қарзи овердрафт аксаран барои шахсони воқеӣ ба муҳлати аз 30 то 60 рӯз дода мешаванд, барои шахсони ҳуқуқӣ бошад ба муҳлати аз 30 рӯз то як сол, дар баъзе мавридҳо то ду сол дода мешаванд.

Ҷиҳати фарқкунандаи дигари қарзи овердрафти дар он зоҳир мегардад, ки қарзҳо тибқи чадвали пардохтии аз ҷониби бонк тасдиқшуда пардохт карда мешаванд, аммо маблағи қарзи овердрафт тибқи банди шартнома якбора пардохт карда мешавад. Агар шумо 100 ҳазор сомониро барои ду моҳ гирифта бошед, бояд пеш аз санаи охири моҳ маблағи зарурии пулӣ дар суратҳисоби бонкии шумо мавҷуд бошад ё ворид карда шавад.

Маблағи истифодашавандаи қарзи овердрафт байни бонк ва шахси ҳуқуқӣ пешақӣ мувофиқа карда мешавад. Овердрафт одатан як маротиба ғайраравона карда мешавад ва ҳуди бонк дар натиҷаи бозҳисобӣ маблағи заруриро ба суратҳисоби муштариён ворид мекунад. Аммо барои истифодабарии қарзи муқаррарӣ, яъне маъмулӣ аз муштариён, вақти баррасии дархост ва пешниҳоди муайяни бастаи ҳуҷҷатҳо талаб карда мешавад.

Мушаххасоти барнома. Тибқи талаботҳои шартномаи овердрафт суратҳисобҳои бонки муштариён танҳо ҳангоми аз нав барқарор кардани бақия ғайраравона карда мешаванд. Тибқи талаботҳои шартномаи маъмулии пешниҳоди қарз шахсони ҳуқуқӣ метавонанд барои гирифтани қарз дар вақти дилхоҳ, новобаста аз мавҷудияти маблағ дар суратҳисобашон муроҷиат кунанд.

Маблағи қарзҳо. Бояд таъкид кард, ки маблағи қарзи дархостшаванда аз ҷониби қарзгиранда ва маблағи овердрафт аз ҷониби бонк муайян карда мешавад. Маъмулан, бонкҳо пешниҳоди овердрафтро бо маҳдудияти маблағи хурди овердрафт оғоз намуда, тадриҷан онро афзоиш медиҳанд.

Муҳлатҳои ниҳой. Шахсони ҳуқуқӣ метавонанд овердрафтро барои муҳлати кӯтоҳ ва қарзро ба муҳлати дуру дароз истифода баранд. Тибқи шартнома, шахсони ҳуқуқӣ уҳдадоранд, ки овердрафтро дар давоми аз 1 то 3 моҳ ба пуррагӣ баргардонанд.

Бояд қайд намуд, ки қарзи овердрафт барои мақсадҳои зерин дода мешавад:

- пардохти музди меҳнати кормандон;
- барои харидорӣ намудани ашёи хом, масолеҳ, таҷҳизоти истехсолӣ;
- барои пардохт намудани ҳамагуна намудҳои андоз ва қарзҳо ба буҷет;

- пардохт намудани навъҳои гуногуни иҷорапулиҳо, ҳисоббаро-баркуниҳо бо контрагентҳо;
- пардохт барои хизматҳои аутсорсинг;
- ташкил намудани бозомӯзии кормандон;
- хароҷоти коммуналӣ ва дигар ниёзҳо.

Қарзи овердрафтро барои пардохт намудани маблағи қарздорӣ ва фоизи онҳо дар назди дигар ташкилотҳои молиявӣ ё харидани саҳмияҳои ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, харидани қоғазҳои қиматнок ё пардохти дивидендҳо, ба амонат гузоштан, инчунин барои зиёд кардани ҳаҷми сармояи оинномавӣ истифода бурдан мумкин нест.

Инчунин, овердрафт ба сифати яке аз намудҳои суғурта барои шахсони ҳуқуқӣ низ дар сурате хизмат мекунад, ки дар суратҳисоби онҳо барои пардохт кардани қарздорӣ дар назди таъминкунандагон, мизоҷон ва кормандон маблағ боқӣ намондааст. Аз ин лиҳоз, шахсони ҳуқуқӣ ҳангоми истифода бурдани қарзи овердрафти, хатти қарзии дар муҳлати муайян муқаррарнамудаи бонкро ба теъдоди номаҳдуд истифода бурда метавонанд.

Бояд қайд намуд, ки маъмулан ҳангоми бастанӣ шартномаи хизматрасонӣ яке аз бандҳои он розигии шахсони ҳуқуқиро барои пайваستшавӣ ба хизматрасонии овердрафт дар бар мегирад. Дар ҳолати набудани чунин банди шартномаи хизматрасонӣ, пас аз гузашти 3-6 моҳ мутахассисони бонк фаъл кардани қарзи овердрафтро ба шахсони ҳуқуқӣ пешниҳод мекунад ва ё шахсони ҳуқуқӣ мустақиман ба бонк барои истифода бурдани қарзи овердрафти муроҷиат мекунад.

Барои гирифтани қарзи овердрафти аз қарзгирандагон дар умум ҳуҷҷатҳои зерин талаб карда мешаванд:

- ариза барои пешниҳоди хизматрасонии қарзи овердрафти;
- нусхаи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ бо назардошти иҷозат барои анҷом додани намудҳои муайяни фаъолият;
- ҳисоботҳои молиявӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ ва аудитӣ бо баррасии мақомоти андоз;
- маълумот дар бораи мавҷудият ё набудани маблағи қарз дар назди дигар ташкилотҳо, муштарӣён ва мақомоти андоз;
- маълумот дар бораи бақияи суратҳисоб.

Барои шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорон барои истифода бурдани қарзи овердрафти инчунин талаботҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

- шахсони ҳуқуқӣ ва ширкати қарзгиранда бояд на кам аз 6 моҳ фаъолият қарӣ дошта бошанд;
- шахси ҳуқуқӣ ва муассисони он шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бошанд;
- бонки қарздиҳанда ба шахси ҳуқуқӣ зиёда аз 3—6 моҳ хизмат расонида бошад;
- ширкат дар назди муассисаҳои буҷетӣ ва дигар бонкҳо қарз надошта бошад;
- қарзгиранда пайваста аз рӯи суратҳисоби қарӣ амалиёти муомилотӣ анҷом диҳад - гардиш ва даромади воситаҳои пулӣ ҳар қадар зиёдтар бошанд, андозаи хатти қарзӣ ҳамон қадар зиёдтар мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар таҷрибаи бонкдорӣ намудҳои гуногуни қарзи овердрафти ба шахсони ҳуқуқӣ пешниҳод карда мешаванд. Дар раванди фаъолияти бонкдорӣ чунин намудҳои қарзи овердрафти мавриди истифода қарор дода мешаванд:

1. Бо розигии тарафайн (бо иҷозати бонк) маблағи муайяни қарзи овердрафти ба муҳлати муайян тибқи бандҳои шартнома дода мешаванд. Агар хароҷоти молиявӣ аз маблағи иҷозатдодашуда зиёд бошад, истифодаи овердрафт бе розии тарафайн (беиҷозати бонк) маҳсуб мешавад. Бе розигии бонк истифода бурдани маблағи зиёдтӣ, ҳангоми риоя накардани шартҳои шартнома аз ҷониби шахсони воқеӣ, ҷаримапулӣ, фоизи қарз ва маблағи комиссияи нисбатан зиёдтар ситонида мешавад.

2. Навъи дигари маъмултарини қарзи овердрафти барои шахсони ҳуқуқӣ ва ташкилоту муассисаҳо ин қарзи овердрафтии стандартӣ (муқаррарӣ) мебошад. Дар таҷрибаи бонкдорӣ

одатан маблағи ин намуди қарзи овердрафтӣ ба андозаи 50%-и гардиши ҳармоҳаи маблағи ташкилоту корхонаҳо пешниҳод карда мешавад.

3. Намуди дигари пешниҳоди қарзи овердрафтӣ ба корхонаҳои пардохтпазир бо гардиши доимии даромади воситаҳои пулӣ ин овердрафти пешакӣ мебошад. Маблағи пешниҳоди қарзи овердрафтӣ ба ҳадди ақали гардиши ҳармоҳаи воситаҳои пулӣ, ба истиснои пардохтҳои ҳатмӣ ба фондҳои бучетӣ баробар аст.

4. Навъи дигари пешниҳоди қарзи овердрафтӣ барои қарзгирандагоне пешбинӣ шудааст, ки асосан бо пули нақд кор меkunанд ва ин намуди қарз, қарзи инкассатсионӣ номида мешавад. Ин намуди қарз бо шарте дода мешавад, ки даромадҳои нақдии чунин қарзгирандагон зиёда аз 60%-и дороиҳои бо хавф баркашидашудаи онҳоро ташкил диҳанд. Барои гирифтани чунин қарз маъмулан кафолати шахсони сеюм тақозо карда мешавад.

5. Ин намуди қарз шахсони ҳуқуқие дода мешавад, ки фаъолияти асосиашон табилии асъор, яъне хариду фурӯши асъори хориҷибуда, дар суратҳисобашон маблағи қарзи напардохта боқӣ мемонад. Маблағи пешниҳоди чунин намуди қарзи овердрафтӣ нисбатан хурд мебошад. Қарзгиранда дар давоми 3 рӯз пас аз гирифтани огоҳиномаи бонк, маблағҳои пешакӣ ба суратҳисобаш дар намуди қарзи овердрафтӣ воридшударо бояд пурра баргардонад.

Қарзи овердрафт дар шакли ҳатти қарзӣ бо розигии тарафайн ба муштарӣ чудо карда мешавад, ғоизи он вобаста аз маблағи истифодашудаи он ситонида мешавад. Ҳангоми пешниҳоди қарзи маъмулӣ ва ҳатти қарзӣ аз лаҳзаи ба суратҳисоби шахсони ҳуқуқӣ ворид шудани маблағи қарз, новобаста аз истифодабарии ин маблағ ғоиз ҳисоб карда мешавад.

Овердрафт бо давраи имтиёзнok. Дар баъзе мавридҳо бонкҳо ба муштарӣ таърихи хуби қарзӣ ва гардиши воситаҳои пулии калон дошта, барои истифодаи қарзи овердрафт давраи имтиёзнok муқаррар менамоянд. Агар маблағи овердрафт барои пардохтани андозҳои истифода бурда шаванд, бонкҳо ба таври истисно аз маблағи мазкур ғоиз наmesитонанд. Мисол, агар шахси ҳуқуқӣ аз овердрафт 10 000 сомонӣ барои пардохти андоз ва 5 000 сомонӣ барои хариди лавозимоти дафтардорӣ сарф кунад. Ҳафтаи аввал ба маблағи 10 000 сомонӣ ғоиз ситонида намешавад, аммо барои истифодаи 5 000 сомонӣ ҳаққи хизматрасонӣ ҷуброн карда мешавад.

Нуқтаҳои асосии пешниҳоди чунин қарзи овердрафтӣ бо назардошти имтиёзнok инҳо мебошанд:

- одатан давраи имтиёзнok аз якчанд рӯз то як моҳро дар бар мегирад;
- агар овердрафтро дар муҳлати муайяншуда баргардонанд, ғоиз ситонида намешавад;
- пас аз ба охир расидани давраи имтиёзнok маблағи ғоиз ба таври муқаррарӣ ҳисоб карда мешавад;
- аксар вақт ҳамчун банди иловагӣ ба овердрафт шахси сеюм (кафил) пешниҳод карда мешавад.

Дар хотима ба таври мухтасар афзалиятҳо ва камбудии овердрафтро баён менамоем:

- мизочи бонк метавонад ҳар вақт аз ҳисоби маблағҳои бонк ба андозаи то 80 ғоизи музди меҳнат ё нафақа дар сурати набудани маблағ аз корт истифода барад;

- ҳуҷҷатҳои барои гирифтани овердрафт нисбат ба қарзи маъмулӣ камтар мебошанд;
- барои гирифтани овердрафт вақт зиёд сарф карда намешавад;
- қарзи овердрафт аз рӯйи эҳтиёҷоти қарзгиранда барои мақсадҳои гуногун истифода бурда мешаванд;
- маблағи ғоизи ситонидашаванда танҳо аз рӯйи маблағҳои истифодашуда ҳисоб карда мешаванд;
- ҳангоми истифода набурдани маблағи овердрафт ғоиз ситонида намешавад;
- тибқи барномаи амалкунанда маблағи истифодашудаи овердрафт ба таври худкор (автоматӣ) барқарор карда мешавад;
- зарурияти такроран ҷамъоварӣ намудани ҳуҷҷатҳо аз байн меравад;
- қарзи овердрафт бидуни ғарав ё кафил дода намешавад;

- қарзи овердрафт зуд ба расмият дароварда мешавад.
- Мисли дигар маҳсулотҳои бонкӣ овердрафт низ аз камбудихо ӯрӣ намебошад:
- меъёри фоизӣ одатан нисбат ба қарзи муқаррарӣ баландтар мебошад.
- муҳлати баргардонидани қарз нисбатан кӯтоҳ ва якдафъина мебошад.
- маблағи қарз ба қисмҳо ҷудо карда намешавад ва он мувофиқи ҷадвал ҷун анъана пардохт карда намешавад.
- маблағи қарзи пешниҳодшаванда маҳдуд мебошад ва аз гардиши суратҳисоби бонкии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ вобаста мебошад.

Адабиёт

1. Алексеева, Д. Г. Банковское кредитование: учебник для вузов / Д. Г. Алексеева, С. В. Пыхтин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 132 с.
2. Арсентьева Н.В. Бухгалтерский учет операций овердрафта в коммерческих банках // Налогообложение, учет и отчетность в коммерческом банке. №7, 2003;
3. Афанасьева О.Н. Краткосрочное кредитование предприятий: проблемы и возможные пути решения // Банковское дело. 2002. №9.
4. Банковское дело: современная система кредитования: учебное пособие / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева, С.Л. Корниенко / под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина. М.: КНОРУС, 2005.
5. Исаев, Р. А. Секреты успешных банков: бизнес-процессы и технологии: практическое пособие / Р.А. Исаев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: ИНФРА-М, 2024. – 222 с.
6. Логинов, Б. Б. Международный банковский бизнес: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / Б. Б. Логинов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 223 с.
7. Орехов Д.В. Теория и практика определения лимитов кредитования в форме овердрафта // Банковское дело1. - М., 2006. - № 7. с. 54-56 - 0,31 п.л.;
8. Пеганова, О. М. Банковское дело: учебник для вузов / О. М. Пеганова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 538 с.
9. Стародубцева, Е. Б. Основы банковского дела: учебник / Е.Б. Стародубцева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2024. – 288 с.
10. Соколов А. Овердрафтное кредитование // Директ-инфо. 2003. №7.;
11. Неделку Е. Операция «овердрафт» наступление неизбежно // Биржа, Одесса, 2002, №38;
12. Хасянова, С. Ю. Кредитный анализ в коммерческом банке: учебное пособие / С.Ю. Хасянова. – Москва: ИНФРА-М, 2023. – 196 с.
13. Чернецов, С. А. Деньги, кредит, банки: учебное пособие / С.А. Чернецов. – Москва: Магистр, 2023. – 496 с.

Сохибов А.Н.

ВЛИЯНИЕ ЭКОТУРИЗМА НА ФОРМИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОЙ МОДЕЛИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ.

В этой статье обсуждается значительный потенциал экотуризма в различных странах мира, а также представлен обзор нескольких популярных экологических туристических направлений в стране. Исследование фокусируется на возникновении экотуризма как направления для экономического развития и его роли в решении экологических проблем и достижении устойчивого развития. Экотуризм является одним из самых современных направлений в сфере туризма. Эта отрасль демонстрирует стремительный рост. Экотуризм представляет собой особый вид туризма, который сосредоточен на природе и оказывает значительное влияние на окружающую среду. Он отличается от других форм туризма тем, что его существование зависит от сохранения природных экосистем, что позволяет посетителям оценить как природные, так и культурные ценности. Многие государства начали рассматривать экотуризм как ключевой источник дохода. Возможности, которые предоставляет экотуризм, могут способствовать как экономическому развитию, так и охране окружающей среды в развивающихся странах.

Ключевые слова: биологическое разнообразие, прогресс, экотуризм, устойчивость, экологический отдых, устойчивое развитие, безопасный отдых, рекреационные мероприятия, виды экологического туризма.

Сохибов А.Н.

ТАЪСИРИ ЭКОТУРИЗМ БА ТАШАККУЛИ МОДЕЛИ УСТУВОРИ САНОАТИ САЁҶӢ

Дар ин мақола потенсиали бузурги экотуризм дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон муҳокима мешавад, инчунин як обзор аз ҷанд роҳи маъруфи экологии туристӣ дар кишвар пешниҳод гардидааст. Тадқиқот ба ташаққули экотуризм ҳамчун як самти рушди иқтисодӣ ва нақши он дар ҳалли мушкилоти экологӣ ва расидан ба рушди устувор мӯҳтасар шудааст. Экотуризм яке аз самтҳои муосир дар соҳаи туризм мебошад. Ин соҳа нишондиҳандаи афзоиши зуд аст. Экотуризм як шакли хосси туризм аст, ки дар табиат марказ мегирад ва таъсири бузурге ба муҳити зист мерасонад. Он аз дигар шаклҳои туризм фарқ мекунад, зеро мавҷудияти он вобаста ба нигоҳдории экосистемаҳои табиӣ аст, ки ба меҳмонон имкон медиҳад, ки арзишҳои табиӣ ва фарҳангиро арзёбӣ намоянд. Бисёр давлатҳо экотуризмро ҳамчун манбаи асосии даромад медонанд. Имкониятҳои, ки экотуризм пешниҳод мекунад, метавонанд ҳам ба рушди иқтисодӣ ва ҳам ба ҳифзи муҳити зист дар кишварҳои рушдбанда мусоидат кунанд.

Калимаҳои калидӣ: гуногуншаклии биологӣ, пешрафт, экотуризм, устуворӣ, истироҳати экологӣ, рушди устувор, истироҳати беҳатар, чорабиниҳои рекреатсионӣ, намудҳои экотуризм.

Sohibov A. N.

THE IMPACT OF ECOTOURISM ON THE FORMATION OF A SUSTAINABLE MODEL OF THE TOURISM INDUSTRY.

This article discusses the significant potential of ecotourism in various countries of the world, as well as provides an overview of several popular ecological tourist destinations in the country. The research focuses on the emergence of ecotourism as a direction for economic development and its role in solving environmental problems and achieving sustainable development. Ecotourism is one of the most modern directions in the field of tourism. This industry is showing rapid growth. Ecotourism is a special type of tourism that focuses on nature and has a significant impact on the environment. It differs from other forms of tourism in that its existence depends on the preservation of natural ecosystems, which allows visitors to appreciate both natural and cultural values. Many states have begun to consider ecotourism as a key source of income. The opportunities offered by

ecotourism can contribute to both economic development and environmental protection in developing countries.

Keywords: biological diversity, progress, ecotourism, sustainability, ecological recreation, sustainable development, safe recreation, recreational activities, types of ecological tourism.

С ростом городской культуры и образа жизни у людей возникает всё меньше шансов для личного общения, что ведёт к ухудшению состояния общественных пространств. Значимость зеленых насаждений в городских условиях нельзя игнорировать, поскольку они выполняют значимую функцию в обеспечении устойчивого развития и оказывают влияние на физические и социальные аспекты городской инфраструктуры. Поэтому крайне важно проанализировать их присутствие и оптимальные размеры в городах.

Важно рассмотреть методы внедрения зеленых насаждений в городские пространства. Экологические, эстетические и социальные аспекты такого использования земель делают его решение особенно актуальным. Растущее население и его концентрация негативно влияют на состояние экосистем. В наиболее бедных странах мира наблюдается порочный круг, где увеличение численности населения, бедность и ухудшение экологической ситуации тесно связаны между собой. [1]

Третий мир сталкивается с вызовами, связанными с уровнем жизни населения, что затрудняет прогресс стран в направлении устойчивого развития. Повышение качества жизни людей и облегчение их трудностей являются основными приоритетами для содействия долгосрочному социальному прогрессу. В наши дни благосостояние и мир на планете зависят от действий всех государств и их администраций. Физические и психические аспекты счастья и удовлетворенности жизнью имеют различия, но в то же время дополняют друг друга. Один из ключевых элементов, способствующий благополучию и комфортной атмосфере в городских зеленых зонах, это душевный покой, который значительно влияет на общее состояние жителей. В современной практике градостроительства особое внимание уделяется сохранению гармонии между городской средой и природой.

Увеличение популярности экологического туризма привело к возникновению ряда новых вызовов, среди которых острые разногласия между сторонниками этого движения и теми, кто призывает к разумному использованию природных ресурсов. С одной стороны, имеются преданные приверженцы, а с другой — натуралисты, акцентирующие внимание на «рациональном подходе к этим ресурсам». Тем не менее, в ряде развивающихся государств все больше усилий направляется на решение вопросов, связанных с изменением климата, охраной окружающей среды и углеродным следом, который оставляет активный образ жизни.

С учетом увеличения численности населения и ограниченности природных ресурсов, включая их использование для будущих поколений, у туристов возникает важный стимул посещать и использовать природные достопримечательности и местную культуру, при этом стараясь избежать каких-либо негативных последствий.

Интерес путешественников к исследованию и познанию уникальных видов флоры и фауны, а также природных ресурсов является наиболее действенным способом побудить их посещать природные достопримечательности. Это способствует более глубокому пониманию природы и усиливает стремление защищать природные территории. [2]

Люди стремятся найти укрытие на природе, чтобы восстановиться от стрессов, связанных с городской жизнью, которые возникают из-за урбанизации, включая миграцию в города, увеличение численности населения в них, а также изменения климата и экосистем, вызванные экологическими факторами, технологическим прогрессом, ростом доходов и увеличением жилого фонда.

Что касается туризма, устойчивый подход поможет достичь гармонии между потребностями туристов и интересами будущих поколений, одновременно охраняя планету, ее обитателей и их культурные традиции. Иными словами, устойчивый туризм активно

учитывает социальные, экономические и культурные аспекты. Поэтому понятие «экотуризм» охватывает гораздо больше, чем просто путешествия.

Сильные принципы экотуризма могут обучить местных жителей важности охраны окружающей среды. Экотуризм – это то, что они стремятся интегрировать в свою повседневную практику с надеждой на долгосрочные выгоды для региона. Экотуризм считается эффективной стратегией для многих стран, так как он способствует сохранению природных территорий, защите культурных традиций, созданию доходов для национального развития и увеличению рабочих мест для местного населения. В первую очередь, экотуризм направлен на защиту природы и содействует экологически устойчивому развитию. Он рассматривается как катализатор регионального и экономического роста в туристической сфере, что приносит множество положительных результатов, включая создание новых рабочих мест, повышение уровня занятости местных жителей, открытие новых инвестиционных возможностей и стимулирование притока иностранной валюты.

Некоторые из самых ярких примеров финансовых вложений в экотуризм можно наблюдать в отчетах африканских стран. Существуют доказательства того, что экотуризм способен способствовать снижению уровня бедности. К примеру, в Южной Африке местные жители получают доходы от этой сферы, что, в свою очередь, приводит к созданию новых рабочих мест.

Согласно собранным данным, экотуризм может приносить значительные финансовые поступления, которые могут поддержать местное население. Эта отрасль вытеснила традиционные способы ведения хозяйства, такие как охота, сельское хозяйство и скотоводство, став основным двигателем экономики для местных жителей. [3]

Таким образом, можно с уверенностью утверждать, что экотуризм способен способствовать экономическому развитию страны и созданию новых рабочих мест. Социальные и культурные аспекты играют ключевую роль в обеспечении устойчивого роста туризма. Экотуризм положительно влияет на социальную и культурную структуру региона. Он оказывает значительное воздействие на местные традиции и общество, так как развитие экотуризма способствует увеличению доходов населения и укреплению местных сообществ, вовлекая больше людей и расширяя связи между различными частями региона. Экотуризм способствует улучшению местной экономики, повышению доступности медицинских услуг, углублению понимания уникальных культурных традиций региона и многому другому. Преимущества экотуризма привели к значительному сокращению неустойчивых практик, таких как охота, рыболовство и вырубка лесов. [4.]

Одним из ключевых аспектов устойчивого туризма является охрана природной среды и её ресурсов. Многочисленные исследования подтверждают, что экотуризм играет важную роль в защите местных экосистем и сохранении природных ресурсов. Экотуризм выступает как положительный фактор в борьбе с вырубкой лесов, охране дикой природы, увеличении растительности и развитии возобновляемых источников энергии. По мнению ученых, доходы от экотуризма также способствуют улучшению состояния окружающей среды. Исследования показывают, что экотуризм помогает сохранять природные территории и, следовательно, поддерживать биоразнообразие региона. Этика экотуризма непосредственно связана с защитой природных экосистем. Внедрение экотуризма в различных регионах способствует снижению ущерба, наносимого природе. Экотуризм - это вид туризма, при котором используется минимальное количество природных ресурсов территории насколько это возможно, чтобы максимизировать долгосрочные выгоды, как для местного населения, так и для окружающей среды. [5]

В заключение, экотуризм выступает важным фактором устойчивого развития туристической индустрии, сочетая экономические, экологические и социальные аспекты. Он способствует сохранению природных ресурсов и биоразнообразия, поддерживает местные сообщества и способствует развитию ответственного подхода к путешествиям. Экотуризм не только удовлетворяет потребности современных путешественников, стремящихся к

экологически чистым и аутентичным впечатлениям, но и повышает осведомленность о важности охраны окружающей среды.

Для эффективного продвижения экотуризма необходимо развивать инфраструктуру, обучать работников туристической сферы и внедрять экологически устойчивые практики. Таким образом, экотуризм может стать не только двигателем экономического роста, но и инструментом для решения экологических и социальных проблем, создавая гармоничное взаимодействие между человеком и природой. В будущем, правильное интегрирование экотуризма в общую стратегию устойчивого развития будет способствовать созданию благоприятной среды как для туристов, так и для местных сообществ.

Литературы:

1. Биржаков М.Б., Воскобойникова Н.Н., Григорьева В.В. Экологический туризм // Большой Глоссарий терминов международного туризма. – СПб; М.: Невский фонд: Издательский дом «Герда», 2006. – С. 881-906.
2. Бобров А.Л. Устойчивое развитие и экономика природопользования. – М., 2002. – С. 25.
3. Дроздов А.В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы // Актуальные проблемы туризма. – 1999. – С. 34.
4. Колбовский Е.Ю. Экологический туризм и экология туризма: Учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: ИЦ «Академия», 2008. – С. 216.
5. Косолапов А.Б. География российского внутреннего туризма: Учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: КНОРУС, 2009. – С. 69.
6. Сергеева Т.К. Экологический туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2004. – С. 267.
7. Tourism and Environment, Principle for Sustainable Tourism (Special Issue). Enviro (International Magazine on the Environment). – June 1994. – № 17. – P. 3-5.
8. Харрисон, Дэвид и Стивен Шипани. «Лаосский туризм и борьба с бедностью: общественный туризм и частный сектор». Текущий вопросы туризма 10.2-3 (2007): 194-230.

Муродова М. З.

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОМЫШЛЕННОМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ

В данной статье рассматриваются вопросы по обеспечению устойчивого развития инновационного предпринимательства в промышленности а так же укрепление инвестиционной среды на уровне отраслей, лидером в этой сфере которых на протяжении последних лет является горнодобывающая промышленность. В этой связи для принятия решения в отношении конкретного инновационного проекта следует учитывать то обстоятельство, что инновации, как правило, носят стратегический характер, оказывают существенное влияние на текущую деятельность предприятия и непосредственно связаны с его финансовым состоянием.

Ключевые слова: экономика, инновация, промышленность, инновационной инфраструктуры, производства

Муродова М. З.

МУАММОҶОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҶОИ КОМПЮТЕРӢ ДАР СОҶИБКОРИИ САНОАТӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои таъмини рушди устувори соҳибкории инноватсионӣ дар саноат, инчунин таҳкими муҳити сармоягузорӣ дар сатҳи соҳаҳо баррасӣ гардида, солҳои охир пешсафи ин соҳа саноати кӯҳӣ мебошад. Дар робита ба ин, барои қабули қарор оид ба лоиҳаи мушаххаси инноватсионӣ бояд он нуктаро ба назар гирифт, ки инноватсия, чун қоида, хусусияти стратегӣ дошта, ба ғайричорӣ қорӣ корхона таъсири назаррас доранд ва бевосита ба вазъи молиявӣ он алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: иқтисод, инноватсия, саноат, инфрасохтори инноватсионӣ, истеҳсолот, соҳибкорӣ.

Murodova M. Z.

PROBLEMS OF APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGY IN INDUSTRIAL BUSINESS

The summary: In given articles it is considered questions on sustainable development maintenance innovative businesses in the industry and as strengthening of the investment environment at level of branches, the leader in which this sphere throughout last years is the mining industry. Thereupon for decision-making concerning the concrete innovative project it is necessary to consider that circumstance that innovations, as a rule, have strategic character, make essential impact on current activity of the enterprise and are directly connected with its financial condition.

Keywords: economy, an innovation, the industry, an innovative infrastructure, manufacture

Таджикистан вступившей на инновационный путь развития и создающей собственную национальную информационную технологию НИТ, важно иметь и анализируя опыт развитых стран, конструктивно использовать потенциал крупных и малых промышленных предприятий, учитывая их специфические тенденции и становления их инновационного потенциала.

Смотря на сегодняшним рыночном экономике следует отметить, что промышленное предприятие, как бы успешно оно ни функционировало, должно быть нацелено на освоение новых технологий, позволяющих производить новые виды продукции более высокого качества и с наименьшими затратами, а в контексте все нарастающих темпов глобализации важнейшим конкурентным фактором предприятий становится скорость реализации инноваций. В этой связи для принятия решения в отношении конкретного инновационного проекта следует учитывать то обстоятельство, что инновации, как правило, носят стратегический характер, оказывают существенное влияние на текущую деятельность предприятия и непосредственно связаны с его финансовым состоянием [1; сах. 186-194].

По мнению Д.И. Кокурина инновационная деятельность - это инновационный процесс на предприятии может рассматриваться как относительно обособленный, имеющий свой

конечный продукт и использующий традиционные процессы и структуры в качестве средств своей реализации без какого-либо их существенного изменения. Контроль или управление таким простейшим методом инновационного процесса сводится к выделению ресурсов для обеспечения данного процесса и созданию дополнительных стимулов к участию в нем обеспечивающих систем и служб. Однако на действующем предприятии, выпускающем традиционную продукцию, проведение инновационных преобразований сопряжено со значительным риском [1; с. 135-165]

Формирование инфраструктуры сегмента рынка инновационных проектов находится в стадии становления. Участниками инновационного процесса являются как издатели и обладатели труд научно-технических разработок, так и потенциальные потребители инноваций, а также посредники распространения и применения нововведений (кредитно-финансовые, патентно-лицензионные, консалтинговые, рекламные, учебно-методические, государственные и частные структуры).

В свой труд В.Н. Перходов отмечает что в качестве инновации в предприятие может попасть двумя способами: через приобретение от сторонней организации или в процессе самостоятельной разработки. Вопрос источника финансирования НИТ - проекта - отдельная и достаточно сложная проблема, заслуживающая пристального внимания и обсуждения [2].

Кроме финансовых проблем и квалификации научно-технических работников у инновационно-ориентированных промышленных предприятий существует проблема, связанная с отсутствием четко прописанных критериев оценки и отбора для реализации инновационных проектов.

Специалистам научно-технического профиля для выполнения процедуры оценки и отбора инновационных проектов необходимо:

- ❖ обладать научными и инженерными знаниями;
- ❖ уметь применить отечественный и зарубежный опыт в области самоокупаемых инноваций;
- ❖ знать или предвидеть потребительские свойства новшеств;
- ❖ владеть методами маркетинга инноваций в условиях глобализации и высокой конкуренции;
- ❖ уметь выполнять грамотное технико-экономическое обоснование коммерческой эффективности инновационного проекта;
- ❖ владеть инструментарием проектного планирования и управления исходя из ресурсных возможностей и прогноза развития товарного рынка;
- ❖ уметь давать оценку технико-технологической реализуемости проекта, адекватную конкретным производственным и финансово-экономическим условиям каждого гипотетического потребителя новшества.

Проект характеризуют следующим показателям:

- ✚ сроки (продолжительность) выполнения;
- ✚ объем проекта в стоимостном и натуральном выражении;
- ✚ необходимые ресурсы (финансовые, трудовые, материальные, производственные);
- ✚ заказчик (потребитель, инвестор), финансирующий работу;
- ✚ исполнитель.

Постановка задачи оценки реализуемости инновационного проекта предполагает, что предварительное распределение ресурсов по этапам жизненного цикла (по направлениям расходования средств) уже произведено, но в дальнейшем оно может уточняться по результатам оценки реализуемости отдельных работ и мероприятий.

Оценка реализуемости инновационного проекта рассматривается в четырех аспектах:

1. научно-техническом
2. временном
3. ресурсном
4. маркетинговом.

Научно-технический аспект предусматривает исследование возможностей достижения заданных характеристик (технических, технологических, эксплуатационных) продукции, получаемой в ходе реализации проекта, с учетом имеющегося научно-технического задела, возможностей опытно-экспериментальной базы, использования новых конструкционных материалов.

Временной аспект предполагает оценку возможности выполнения включенных в проект работ и мероприятий в установленные сроки с учетом нормативных технологических циклов в производства.

Ресурсный аспект охватывает сферу обеспечения работ и мероприятий проекта всеми необходимыми видами экономических ресурсов: финансовыми, материальными, трудовыми и производственными.

К маркетинговому методу необходимо отнести следующее: характеристика состояния сегмента рынка готовой продукции, соответствующего специализации нового производства; оценка условий окружающей среды.

Следовательно, необходимо определить методику и решить ряд задач, направленных на расширение возможностей ресурсного обеспечения инновационных проектов, от чего непосредственно зависит их реализуемость и на выявление факторов и условий, способствующих адаптации предприятий к рыночным условиям хозяйствования; на продвижение на рынке (внутреннем и внешнем) результатов использования технологий.

Общий порядок проведения процедуры оценки инновационного проекта на предприятии балансовым методом должен предусматривать:

- формирование исходного варианта реализации проекта;
- расчет показателей затрат и всех видов ресурсов, который был необходимым для выполнения
 - проекта по всему жизненному циклу его работ и мероприятий;
 - количественное определение ресурсных ограничений;
 - расчет технико-экономических показателей работ и мероприятий проекта;
 - расчет показателей реализуемости проекта, или итог баланса;
 - расчет и анализ всех показателей, коррекция в случае необходимости исходных данных для последующих расчетов цикла.

Показатели, используемые в балансе и имеющие числовые значения, должны отражать:

- обеспеченность финансированием всех работ и мероприятий проекта, таких как НИТ, серийного производства, капитального строительства производственной и научно-экспериментальной баз;
- напряженность работ и мероприятий проекта по трудоемкости;
- обеспеченность научно-экспериментальными средствами;
- наличие средств технологического обеспечения производства;
- продолжительность технологических циклов выполнения работ и мероприятий проекта;
- обеспеченность кооперационными поставками по номенклатуре, объемам, срокам.

Общая последовательность локальных оценок по установленной системе критериев представлена на рисунок 1.

При этом следует иметь в виду, что в процессе формирования и обоснования проекта участвует значительное число специалистов, каждый из которых имеет собственные предпочтения, как правило, не совпадающие с предпочтениями других. Формализовать эти предпочтения достаточно сложно. В этом случае возможно на первом этапе процесса формирования проекта применение какого-либо простого критерия с целью получения оптимального по этому критерию варианта проекта и дальнейшей его доработки по собственным, не формализуемым предпочтениям лиц, принимающих решения.

Рис. 1. Общая схема процедуры оценки реализуемости инновационного проекта на крупном промышленном предприятии

По приведенной схеме можно отметить что проверяться:

- обеспеченность по срокам разработки;
- напряженность производственной программы научно-исследовательской и опытно-конструкторской базы проекта;
- напряженность производственной программы промышленной базы проекта;
- обеспеченность опытно-экспериментальными и испытательными средствами;
- обеспеченность работ технологическая;
- обеспеченность новыми материалами;
- обеспеченность капитальными вложениями;
- обеспеченность работ по кооперации.

Таким образом для отбора и оценки инновационного проекта на действующем предприятии, которое ориентируется на собственные финансовые источники, основной, прежде всего, будет задача определения объемов финансирования и прогнозирования сроков завершения отдельных работ и мероприятий.

Литература

1. Кокурин Д.И. Инновационная деятельность - М.: Экзамен, 2001. С. 257-287.
2. Перходов В.Н. Основы управления инновационной деятельностью. - М.: ИНФРА-М, 2005. - С.126.
3. Амарал, А.; Университет и технологический трансфер // Almamater. - М., 1994. - N 3. - С. 26-29
4. Reinhard, M. Schmalholz, H.; Technologietransfer in Deutschland - Stand und Reformbedart // IFO Schnelldienst. - Munchen,- Jg. 48, N 33. - S. 16-24
5. Шмален Г. Основы и проблемы экономики предприятий. Пер. с нем. -М.: Финансы и статистика, 1996. 511 с.
6. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. -455 с.

7. Экономическая стратегия фирмы. СПб., 1999. - 589 с.
8. Яковлев А. Промышленные предприятия на рынке: сдвиги в структуре хозяйственных связей, состояние и перспективы конкуренции. Вопросы экономики. - 1996. № 11. С.131-144.
9. Яновский А. Предприниматель в условиях неопределенности и риска. Бизнес информ. - 1996. №15. С. 39-43.
10. Титов В.В. Оптимизация функционирования промышленного предприятия. Новосибирск: Наука, 1987. - 250 с

Қодирова М. З.

ТАҲИЯИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ ХАРОҶОТ БО УСУЛИ БАҲИСОБГИРИИ ФУНКЦИОНАЛИИ ХАРОҶОТ

Гузариш аз низоми маъмурии идоракунӣ ба тарзи идоракунӣ иқтисодиёте, ки дар асоси қоида ва қонунҳои озоди бозорӣ ба роҳ монда мешавад ва ба таври объективӣ рушд намудани фаъолияти корхонаҳоро тақвият мебахшад, ба афзоиши нуфузи баҳисобгирӣ муҳосибии идоракунӣ оварда расонид. Имрӯз рушди босуботи фаъолияти молиявӣ-ҳочагидорӣ корхонаҳоро бидуни ташкили дурусти баҳисобгирӣ идоракунӣ таъмин намудан аз имкон берун аст. Дар давраи муосир дар соҳаҳои истеҳсоли ташкили асосноккардашудаи баҳисобгирӣ идоракунӣ хароҷот аҳамияти калон дорад ва дар назария ва методикаи баҳисобгирӣ идоракунӣ нақши муҳимро ишғол менамояд. Усули функционалии баҳисобгирӣ хароҷот - яке аз усулҳои пешрафтаи баҳисобгирӣ хароҷот буда, алоқамандии сабабу натиҷавии истеҳсоли маҳсулот ва хароҷотеро, ки барои он зарур аст, муайян менамояд. Дар мақолаи мазкур марҳилаҳо ва самтҳои татбиқи ин низоми баҳисобгирӣ хароҷот оварда шудааст.

Калидвожаҳо: баҳисобгирӣ идоракунӣ, усули функционалии баҳисобгирӣ хароҷот, татбиқ, лоиҳа.

Қодиров М.З.

РАЗРАБОТКА СИСТЕМ УЧЕТА ЗАТРАТ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДА ФУНКЦИОНАЛЬНОГО УЧЕТА ЗАТРАТ

Переход от административной системы управления к способу управления экономикой, основанному на правилах и законах свободного рынка и объективно усиливающему развитие деятельности предприятий, привел к усилению влияния управленческого учета. На сегодняшний день невозможно обеспечить стабильное развитие финансово-хозяйственной деятельности предприятий без правильной организации управленческого учета. В современном мире обоснованная организация управленческого учета затрат имеет большое значение в производственной отрасли и играет важную роль в теории и методологии управленческого учета. Функциональный метод учета затрат является одним из наиболее совершенных методов учета затрат и определяет причинно-следственную связь между производством продукции и необходимыми для этого затратами. В данной статье представлены этапы и направления внедрения данной системы учета затрат.

Ключевые слова: управленческий учёт, функциональный метод учёта затрат, применение, проект.

Qodirov M.Z.

DEVELOPMENT OF COST ACCOUNTING SYSTEMS USING THE FUNCTIONAL COST ACCOUNTING METHOD

The transition from an administrative management system to a method of economic management based on the rules and laws of the free market and objectively enhancing the development of enterprise activities has led to an increase in the influence of management accounting. Today it is impossible to ensure the stable development of the financial and economic activities of enterprises without proper organization of management accounting. In the modern world, a sound organization of management cost accounting is of great importance in the manufacturing industry and plays an important role in the theory and methodology of management accounting. The functional cost accounting method is one of the most advanced cost accounting methods and determines the cause-and-effect relationship between the production of products and the costs required for this. This article presents the stages and directions of implementation of this cost accounting system.

Keywords: management accounting, functional cost accounting method, application, project.

Дар шароити муосир, вақте ки ба корхонаҳо дар таҳияи барномаҳои истеҳсолии худ, нақшаҳои рушди истеҳсолий-ичтимоӣ, стратегияи муайян намудани сиёсати нархгузорӣ ва муайян кардани сиёсати ҳисобдорӣ мустақилият дода мешавад, масъулияти роҳбарият ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ ба таври назаррас меафзояд. Барои таҳияи қарорҳои фаврӣ ва самараноки идоракунӣ ба роҳбарият ва менечерон оид ба ҳолати истеҳсолий ва корхона иттилоот лозим аст. Барои ҳалли ин масъалаҳо баҳисобгирии муҳосиби идоракунӣ ва молиявӣ дар корхона нақши муҳимро мебозанд. Бо гузаштан аз низоми маъмурии идоракунӣ ба тарзи идоракунии иқтисодиёте, ки дар асоси қоида ва қонунҳои озоди бозорӣ ба роҳ монда мешавад ва ба таври объективӣ рушд намудани фаъолияти корхонаҳоро тақвият мебахшад, обрӯ, эътибор ва нуфузи баҳисобгирии муҳосиби идоракунӣ низ афзоиш ёфта гирифт.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” чунин таъкид намуданд: “Ҳукумати мамлакат, Вазорати саноат ва технологияҳои нав ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро зарур аст, ки афзоиши назарраси ҳаҷми коркард ва маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда, баланд бардоштани рақобатнокӣ ва гуногунсатии истеҳсолот, ҷойгиркунонии самараноки иқтисодҳои истеҳсолий ва таъсиси маҷмааҳои саноатиро таъмин намоянд” [1]. Аз ин лиҳоз, барои баланд бардоштани рақобатнокӣ ва истеҳсол намудани маҳсулоти воридотивазкунанда корхонаҳоро зарур аст, ки ҳарчи бештар фаъолияти худро пурсамар намуда, ҳолати устувори худро ташаккул намоянд. Имрӯз рушди босуботи фаъолияти молиявӣ-ҳочагидории корхонаҳоро бидуни ташкили дурусти баҳисобгирии идоракунӣ таъмин намудан аз имкон берун аст. Дар давраи муосир дар соҳаҳои истеҳсолий ташкили асосноккардашудаи баҳисобгирии идоракунии хароҷот аҳамияти калон дорад. Ин тасодуфӣ нест. Дар назария ва методикаи баҳисобгирии идоракунӣ он мақоми асосиро касб намудааст. Аммо, имрӯзҳо дар корхонаҳои истеҳсолий баҳисобгирии муҳосиби хароҷот на он қадар дуруст ба роҳ монда шудааст. Бинобар ин ташкили баҳисобгирии дақиқи хароҷот ва таъмин намудани назорати фаврӣ аз рӯи онҳо талаб карда мешавад. Айни замон бештари хароҷоти мутлақ дар баҳисобгирии муҳосиби корхонаҳои истеҳсолий инъикоси худро наёфтаанд. Барои боз ҳам дақиқтар таҳлил намудани чунин шарту шароитҳо аз усулҳои гуногуни арзишмуайянкунӣ истифода бурдан мумкин аст, ки яке аз чунин усулҳо усули функционалии хароҷот ба ҳисоб меравад. Усули функционалии баҳисобгирии хароҷот - яке аз концепсияҳои пешрафта (прогрессивӣ) буда, алоқамандии сабабу натиҷавии истеҳсоли маҳсулот ва хароҷотро, ки барои он зарур аст, муайян менамояд. Низоми мазкур дар назар дорад, ки ҳадафҳои хароҷот (яъне, маҳсулот, раванди истеҳсолот, чараёнҳо, муштариён, бозорҳо ва ғ.) ба фаъолиятҳо алоқаманд буда, дар навбати худ фаъолиятҳо ба сарчашмаҳои хароҷот алоқаманданд, яъне ба истифодабарии захираҳои ғайри доранд.

Татбиқи амалии ҳар як низоми баҳисобгирии идоравӣ назар ба омӯзиши назариявии он муаммоҳои гуногунро ба миён меорад. Аз тарафи Институти идоравии муҳосибон (ИМА) якҷанд стандартҳои баҳисобгирии идоравӣ тасдиқ гардидаанд, ки барои таҳияи усули функционалии хароҷот пешбинӣ шуда, дақиқтар омӯхтани хароҷоти маҳсулот ва хизматрасонӣ, равандҳои тиҷорат ва амалиётҳои барои қабули қарорҳои дуруст зарурбударо таъмин менамоянд. Тибқи низомномаи SMA 4T “Татбиқи идоракунии ба раванд нигаронидашудаи хароҷот” чунин маълумотҳо оид ба таҳияи усули функционалии хароҷот мавҷуданд [2]:

• фаҳмиши ҷуқури нақш ва ўҳдадорихои муҳосибони идоравӣ дар лоиҳаҳои татбиқи ABC;

- зарурати тасдиқи аз нав дида баромадани низоми ташкилот;
- баррасии таҷрибаи татбиқи низомҳои муасссири ABC;
- дар бораи усулҳои амалии таҳияи низоми ABC;
- дар бораи равишҳои алтернативии татбиқи низоми ABC;

- дар бораи тавсияҳо оид ба гирифтани фоидаи воқеӣ аз татбиқи низоми ABC.

Татбиқи бомуваффақи усули функционалии хароҷот бе дастгирии ҳамачонибаи роҳбари лоиҳаи ташкилот имконпазир нест. Дар навбати аввал ба роҳбарият бояд нишон дод, ки низоми мазкур ба ҳамаи талаботҳои ташкилот ҷавобгӯ мебошад ё не. Баъд ба онҳо чӣ тавр ба воситаи усули ABC метавон аз маълумоти нопурра оид ба хароҷот ва қарорҳои нодуруст халос ёфтаниро фаҳмонидан аст. Новобаста аз он ки ҳар як ташкилот тартиби хусусии худро талаб менамояд, татбиқи низоми ABC аз якҷанд равандҳои асосӣ иборат аст:

Банақшагирии лоиҳа. Агар мақсади лоиҳа дақиқ муайян карда нашавад, натиҷаи он татбиқи назариявии низом мегардад, ки ба талаботҳои ташкилоти муайян ҷавобгӯ намешавад. Муайян намудани мақсади равшан инчунин барои тақсими самаранокӣ захираҳои мавҷудбуда ва ташаккул додани модели ABC ва сохтори ҳисоботӣ зарур мебошад. Барои банақшагирӣ ва татбиқи усули ABC якҷанд тартиботҳо мавҷуданд [4]:

Лоиҳаи озмоишӣ	Лоиҳаи марҳилавӣ	Лоиҳаи пураарзиш
• татбиқи усул дар зерсохтори алоҳидаи корхона барои муайян намудани самаранокӣ ва асоснокии низоми ABC	• сохтори он куллан ба “лоиҳаи озмоишӣ” монанд буда, вале зерсохторҳо, додаҳо ва таҳлилҳои зиёдро дар бар мегирад	• татбиқи низоми ABC бояд тамоми соҳаҳои фаъолияти корхонаро фаро гирад; чунин равиш аз рӯи вақт дарозмуддат буда, хароҷоти зиёдро талаб менамояд

Расми 1. Тартиботҳо барои татбиқи усули ABC

Ба корхонаҳо зарур аст, ки ҳангоми интихоби лоиҳаҳои қисман ба функсия нигаронидашуда эҳтиёткорона назар намоянд, зеро имконияти хатари аз даст додани ягон амалиёт ва хароҷоти зерсохтор пайдо мегардад. Пеш аз оғоз намудани лоиҳа ба таҳиягарон лозим аст, ки оид ба якҷанд қисмҳо маълумот дошта бошанд:

❖ “Соҳиб”-и низоми нави ABC. Ҳангоми соҳиб шудан ба низоми нав бояд бо вазифаҳои асосии он қонеъ шуд. Масалан, агар вазифаи асосӣ баланд бардоштани самаранокӣ амалиёт ё функсия бошад, низом таҳти роҳбарии ҳайати оперативӣ хубтар фаъолият мебарад.

❖ Мураккабии низом. Барои он ки низом самаранок фаъолият намояд, зарур аст, ки байни дақиқият, чандирӣ ва арзиш алоқамандии муайян мавҷуд бошад. Низоми нисбатан устувор метавонад назар ба чандир бештар қисмбандӣ шуда бошад. Низоми содда бошад, метавонад начандон дақиқ бошад, ба қисмҳо ғуруҳбандишуда бошад, ҳамзамон метавонад пураарзиш бошад.

❖ Чудо намудани низоми ABC ҳамчун низоми автономӣ. Дар бисёр корхонаҳо низоми автономии ABC давра ба давра мукамал гардонида шуда, барои ноил гардидан ба мақсадҳои идоравӣ мусоидат менамоянд. Агар мақсади асосии корхона пурра ҷорӣ намудани ин низом ҳамроҳи баҳисобгирии молиявӣ бошад, пас он метавонад сарчашмаи асосии маълумот барои мукамалгардонии равандҳои тичорат, банақшагирӣ ва соқит намудани функсияҳои бефоида гардад. Бо истифодаи ин низом ҳамаи маълумотҳои аз сатҳи поёӣ омада ба талаботи ABC мувофиқ мегарданд, ба монанди нақшаи ҳисобҳо, сохтори марказҳои хароҷот, ҳисоббаробаркуниҳои дохилихоҷагӣ, ҳисоботҳои молиявӣ ва идоравӣ ва ғайра.

❖ Низоми ABC аз нуқтаи назари истифодаи хароҷот. Ҳамаи муносибатҳои ба низоми ABC нигаронидашударо метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: муносибатҳои дураванда ва бисёрраванда. Дар муносибати дураванда суб-ҳисобҳои китоби асосӣ аз рӯи амалиётҳои гуногун бо истифодаи драйверҳои “раванди якҷум” тақсим карда мешаванд, хароҷоти ҷамъшуда аз рӯи амалиёт бошад, дар асоси драйверҳои раванди дуҷум ба маҳсулот муносибати бисёрраванда барои инъикоси дақиқи ҳаракати воқеии хароҷотро дар тамоми корхона истифода мешавад: нуқтаи асосӣ ба алоқаи байни амалиётҳои гуногун, инчунин байни амалиётҳо ва объектҳои баҳисобгирии хароҷот гузошта мешавад.

Барои татбиқи бомуваффақи низом бояд сохтори идоракунии лоиҳа ва нақшаи лоиҳаро пешакӣ таъмин намуд. Сохтори лоиҳа аз чунин қисмҳо иборат аст:

- комитети роҳбарони зинаи олӣ, ки мувофиқати низоми ABC-ро бо мақсадҳои стратегияи корхона таъмин менамоянд;

- роҳбари лоиҳа, ки ба комитет ва идоракунандагони гурӯҳи корӣ ҳисобот медиҳад;

- иштирокчиёни гурӯҳ- сохтор ва функсия аз хусусияти лоиҳа вобаста аст.

Сараввал бояд нақша, график ва буҷети лоиҳа қаблакӣ коркард карда шавад. Дар нақша бояд натиҷаҳои аниқӣ лоиҳа инъикос карда шавад, ки масъалаҳо ва вақти баанҷомрасии лоиҳа пешниҳод гардад. Аз пайдарҳамии мантиқии масъалаҳо баъд график сохтан зарур аст. Баъди баҳодиҳии арзишии масъалаҳо буҷети марҳилавии лоиҳа барои коркард имконпазир аст.

Яке аз элементҳои муҳими татбиқи босамари низоми ABC ин омӯзиш ба ҳисоб меравад. Барои таъмини дақиқияти ворид намудани маълумот бояд қурҳои омӯзишӣ гузаронд. Дар натиҷа низом самаранок мегардад, агар истифодабарандагони он маълумоти навро, ки низоми ABC медиҳад, хуб дарк карда тавонанд.

1) Ҷамъовариҳои маълумот. Мақсади ҷамъ намудани маълумот вазифаи функсиони маълумот мебошад, ки барои онҳо заруранд:

- идентификацияи амалиётҳое, ки дар корхона ба амал меояд;

- идентификацияи элементҳои хароҷот ва нишондиҳандаҳои натиҷаи ғайриодӣ;

- муайянкунии алоқаи байни амалиётҳои гуногун ва элементҳои хароҷот;

- идентификация ва ҷенкунии дорандаи хароҷот.

Идентификацияи амалиётҳо. Барои идентификацияи амалиёт бояд бо принципҳои муҳимият ва вазифаҳои низоми ABC корбарӣ намуд. Масалан, бо мақсади коркард ё ислоҳи сиёсати нархҳои маҳсулот бояд тақсими дақиқи хароҷот ба объекти баҳисобгирӣ гузаронида шавад. Агар вазифаи мукаммалгардонии амалиёт, масалан, соқиткунии амалиётҳои бесамара гузошта шуда бошад, маълумот оид ба ҳам амалиёт ва ҳам объекти баҳисобгирии хароҷот лозим аст. Амалиётҳо метавонанд ба воситаи таҷзияи минтақаҳои функционалӣ ба амалиёти таркибии онҳо муайян карда шаванд. Амалиётҳо ҳангоми риоя намудани чунин маҳакҳо ҷудо карда мешаванд [7]:

- онҳо ҳиссаи зиёди хароҷоти истеҳсолотро ташкил медиҳанд;

- рафтори хароҷоти ин намуди амалиёт аз дигарон фарқ мекунад;

- онҳоро ширкатҳои рақобаткунанда бо роҳҳои гуногун иҷро мекунанд;

- барои ба вуҷуд овардани дифференсияи имкониятҳои калон доранд.

Таҳлили сарчашмаҳои соҳавӣ имконият дод, ки чунин воситаҳои асосии муайян намудани амалиёт муайян карда шаванд:

- ✓ Амалиётҳо бояд хусусияти корхонаро инъикос намоянд;

- ✓ Амалиётҳои мураккаб бояд ба амалиётҳои содда ҷудо карда шаванд;

- ✓ Бояд механизми тасдиқшудаи тақсими захираҳо байни амалиётҳо мавҷуд бошад;

- ✓ Барои ҳар як амалиёт кост-драйвер интихоб карда шавад, ки мутаносибан аз бузургии хароҷоти ғайримустақим вобаста бошад.

Идентификацияи элементҳои хароҷот. Моддаҳои хароҷот бо мақсади идоракунӣ метавонанд ба тақсимшавӣ ё якҷояшавӣ дучор гарданд, ки бо сабабҳои зерин ба амал меоянд:

- бештари моддаҳои хароҷот маҷмӯӣ ба ҳисоб мераванд;
- ҷузъҳои онҳо аз ҷиҳати вазни қиёсӣ дар сохтори хароҷот баробарвазн нестанд ва хусусиятҳои гуногун доранд.

Мувофиқи натиҷаҳои усули ABC, 20% -и моддаҳо бо вазни ҳоси 80% бояд ба ҳадди аксар тақсим карда шаванд (принсипи Парето) [5]. Китоби асосии корхона одатан ҳамчун сарчашмаи беҳтарини маълумот оид ба элементҳои хароҷот мебошад, вале дар он тақсими хароҷот аз рӯи амалиётҳо инъикос карда намешавад.

Муайян намудани алоқа байни амалиётҳо ва элементҳои хароҷот. Ҳангоми коркарди низоми ABC хароҷотро ба амалиёт бояд дар асоси Китоби асосӣ нисбат дод. Элементҳои хароҷотро вобаста ба ҳисобченкунаки он (мисол, хароҷоти электроэнергияро дар асоси ҳисобкунаки барқӣ) ё усули баҳодихӣ (дар асоси натиҷаи пурсишҳо) ба амалиёт вобаста кардан мумкин аст. Ҳангоми таносуби хароҷоти як модда бо якчанд амалиёт, чун дар низоми анъанавӣ, муаммои конунии тақсими хароҷот ба миён меояд.

Дар навбати аввал ҳангоми коркарди раванди ҳаракати хароҷот дар низоми ABC бояд ҳамаи элементҳои хароҷотро ба ду категория ҷудо намуд: хароҷоти моддӣ ва функционалӣ (хароҷоти ғайримустақим). Хароҷоти моддӣ – ин ҳамаи хароҷоти корхона мебошад, ки онҳоро метавон пайгирӣ ва ба намуди муайяни маҳсулот ё хизматрасонӣ вобаста намуд. Чунин намуди хароҷот чун анъана ҳамчун хароҷоти мустақим ифода меёбанд. Хароҷотҳои функционалӣ- ин хароҷот барои коркард, ки бо иҷро ё дастгирии амалиёте (функсия), ки дар корхона ба амал меояд, мебошад.

Вақте ки элементҳои хароҷот ба ду категория ҷудо карда мешаванд, бояд амалиётҳоро гурӯҳбандӣ ё кодиронӣ намуд. Се тарзи бештар паҳнгардидаи гурӯҳбандии онҳо мавҷуд аст: иерархияи функсияҳо, равандҳо ва амалиётҳо; марказҳои функционалӣ; фарогирӣ аз рӯи арзиш [3].

Дар мавриди аввал ҳамаи фаъолияти корхонаро метавон аз рӯи самтҳо ҷудо намуд-истеҳсол, хизматрасонии харидорон ва таъмини фаъолияти корхона.

Марказҳои функционалӣ- ин гурӯҳи функсияҳое мебошанд, ки раванди тичоратро ташкил медиҳад. Ҳангоми ҷудо гардбдани минтақаҳои функционалӣ ба миқдори зиёди амалиётҳо, онҳо махсусан ғоиданок буда, мақсади асосиашон муайян намудани арзиши равандҳои тичорат мебошад [6]. Масалан, ба корхона лозим аст, ки ҳаҷми хароҷотро ба равандҳои тичорате муайян намояд, ки бо хариди ашёи хом, маҳсулоти ёрирасон ва пешниҳоди хизматрасониҳои берунии коркард вобаста бошад. Барои муайян намудани чунин хароҷот бояд минтақаҳои функционалиро- чун коркард, боркунӣ, қабул, тафтиш, ҳисоббаробаркунӣ бо таҳвилгарон ва назорати сифат - ба амалиётҳо аз рӯи чор категорияи дар боло зикргардида ҷудо намудан зарур аст. Баъд барои муайян намудани ҳар як амалиёт аз рӯи раванди тичорат амалиёти ҳар як минтақаи функционалиро метавон ба марказҳои функционалӣ якҷоя намуд. Марказҳои функционалиро инчунин барои содда гардонидани низоми ABC тариқи ҷудокунии амалиётҳои дорои хусусияти якхела ва драйвери хароҷот ва якҷоякунии онҳо ба амалиётҳои нисбатан калонҳаҷм истифода бурдан мумкин аст.

Тартиботи сеюм, фарогирӣ аз рӯи арзиш чунин маъно дорад, ки баъзе ширкатҳо амалиётҳои худро вобаста ба иштирок дар истеҳсоли маҳсулот ва то чӣ андоза самаранок будани онҳо тақсимо менамоянд. Барои чунин фарогирӣ усулҳои гуногуни кодиронӣ истифода мешаванд: аз содда сар карда – бо тақсим намудан ба арзиши иловашуда (ғоидоавар) ва ба арзиш ҷамънашаванда (беғоид)- то аз ҳама мураккаб, истифодаи усулҳои маҷмӯавӣ бо истифодаи нишондиҳандаҳои бисёр.

Идентификасия ва ҷенкунии драйвери хароҷот. Дорандаҳои хароҷот (драйверҳои хароҷот) ҳаҷми хароҷотро дар амалиётҳои алоҳида ва истифодаи натиҷаи ин амалиётҳоро дар дигар равандҳо (маҳсулот, хизматрасонӣ) инъикос менамоянд. Барои ҳар як амалиёт чунин драйвери хароҷотро бояд интихоб намуд, ки алоқаи натиҷавӣ-сабабии талаботи объекти баҳисобгирии хароҷоти амалиётро бештар дақиқтар муайян менамояд. Новобаста аз

он ки ҳамаи драйверҳои хароҷот ба баҳодиҳии миқдорӣ асос ёфта бошанд, ҳам драйверҳои ғайримикдорӣ низ мавҷуданд, ки онҳоро ҳам ба назар гирифтани зарур аст.

Сарчашмаи иттилоотӣ барои низоми ABC. Барои коркарди низоми ABC се сарчашмаи асосии иттилоотӣ мавҷуд аст: ҳайати корӣ, маълумотҳои муҳосибӣ ва низоми компютери истифодашавандаи корхона. Дар натиҷаи омӯзиши диаграммаи ташкилӣ, нақшаи иқтисодии сеҳ, маводҳои маркетингӣ ва маълумоти молиявӣ чузбӣ инчунин имконияти муайян намудани амалиётҳои асосӣ ва хароҷоти корхона пайдо мегардад. Шахсоне, ки бо иҷрои кор машғуланд, сарчашмаи асосии иттилоот ба ҳисоб мераванд. Қисми зиёди иттилоот барои низом метавонад аз гирифтани пурсишномаҳо, саволномаҳои ба коргарон тақсимгардида ба даст оварда шаванд. Камбудии асосии усули пурсишномавӣ дар он аст, ки дар ин маврид гуфтугӯи тарафайне, ки барои чуқур дарк намуди мақсади асосии савол мусоидат менамояд, ба назар намерасад.

Тарзи беҳтарини ҷамъоварии иттилоот мушоҳидаи ошкоро ба ҳисоб меравад [8]. Баъзан вақт бо коргарон кор кардан муфид аст. Мутахассис дар ҳолати доштани фаҳмиши чуқур оид ба асосҳои ABC ҳангоми мушоҳида намудани истеҳсоли маҳсулот ё хизматрасонӣ метавонад номувофиқатии байни низоми баҳисобгирии хароҷот ва олами воқеиро муайян созад.

3. Балоихасозии модели низоми ABC барои корхонаи мушаххас. Раванди мазкур махсусан барои татбиқи низоми ABC аз ҳама зарур мебошад. Агар дар равандҳои қаблӣ сухан дар бораи чорабиниҳои ҷирирасон рафта бошад, пас дар ин раванд низоми комили баҳисобгирии идораӣ бо назардошти хусусиятҳои мушаххаси корхона коркард карда мешавад. Ҳангоми балоихасозии модел бояд:

- пешгӯикунӣ лозима барои фаъолияти муваффақи лоиҳа муайян карда шавад;
- алокаи сабабӣ-натичавӣ байни амалиётҳо ва истифодаи захираҳо дарёфт карда шавад;
- алокаи сабабӣ-натичавӣ байни амалиётҳо ва объекти калкулятсия дарёфт карда шавад;
- механизмҳои самараноки ҷамъоварии иттилооти зарура интиҳоб карда шавад;
- шаклҳои стандартӣ ҳисобот барои систематикунӣ маълумотҳои аз низоми навадстрасгардида коркард ва тасдиқ карда шавад.

4. Таъмини истифодабарии муваффақ. Муҳим нест, ки низоми хуб ва комилро коркард намуд, муҳим он аст, ки: омӯзонидани соҳибони иттилоот бо истифодабарии низоми ABC; таъмини роҳбарият на танҳо бо ҳисоботи ғоидаовар, инчунин бо ҳисоботи фаҳмо; дар низоми ABC нигоҳ доштани маълумоти муфид. Коркарди комилан нави маҷмӯи ҳисоботҳо низ самаранок мебошад. Дар ҷараёни гузаронидани муколама бо менеҷерони корхона ва дигар кормандон лоиҳасозии низом бояд номгӯи маълумоте, ки барои ҳар як роҳбаре, ки барои қабули қарор ҷавобгӯ аст, муайян ва ташаккул намояд. Дар асоси маълумотҳои дастрасгардида бояд ҳисоботҳоеро коркард намуд, ки танҳо аз маълумотҳо иборат буда, онро дар шакли содда ва фаҳмо инъикос намояд. Низоми ABC ҳама вақт бояд муҳим бошад, вагарна иттилоот дақиқ ва зарурӣ намегардад. Дар баъзе ҳолатҳо ташаккул додани модели низоми ABC зурут меояд, агар,:

- аз тарафи корхона амалиётҳои навад иҷро гардида, амалиётҳои кӯҳна қатъ карда шаванд;
 - тағйирёбии номгӯ ё ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда аз сабаби соқит гардидани баъзе амалиётҳо ё муҳимият пайдо накардани баъзе амалиётҳо;
 - тағйир ёфтани усули истеҳсоли маҳсулот ё пешниҳоди хизматрасонӣ;
- афзудан ё кам гаштани пойгоҳи мизочон.

Ҳамин тариқ, низоми ABC амалиётро ба сифати объекти асосии баҳисобгирии хароҷот баррасӣ намуда, усули қадамии (давравӣ) тақсимкунии хароҷоти ғайримустақимро ба арзиши аслии маҳсулот истифода мебарад ва барои татбиқи он корхонаҳо бояд сараввал тақсими дурусти хароҷотро ба роҳ монда, баъдан ба баҳисобгирии нисбатан мураккаби

хароҷот шуруъ намоянд, то ин ки ҳиссаи хароҷотро дар арзиши аслии маҳсулот кам гардонанд.

Адабиёт:

1. Паёми Асосгузори Сулҳу Ваҳдати Миллӣ Пешвои Миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023. [Манбаи электронӣ]. URL:<http://prezident.tj/node/27417>.
2. Аверчев И.Б. Управленческий учет и отчетность. Постановка и внедрение— М.:Вершина, 2006. – 512 с.
3. Галкина Е.В. Модель управленческого учета расходов на продажу на основе метода ABC-COSTING/ /Управленческий учет. - 2005. -№2. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.upruchet.ru/articles/2005/2/3484>
4. Каспина Р.Г., Габдуллин Р.Р. Особенности применения ABC- метода на предприятиях полиграфической отрасли // Управленческий учет. -2008. -№2. - С .93-102.
5. Кыштымова Е.А., Боброва Н.А. Формирование информации по затратам на производство для калькулирования себестоимости // Аудиторские ведомости. -2007. - № 4. - С. 072-81.
6. Макарова К. С. Учет затрат по центрам ответственности и местам их возникновения в мебельном производстве // Управленческий учет.—2009.— №3.-С .74-83.
7. Суйц В.П. Управленческий учет: учебник- М.: Высшее образование, 2007. -317 с.
8. Усатова Л.В. Организация со временного управленческого учета на промышленных предприятиях с применением зарубежных методик учета затрат// Управленческий учет. - 2008. -№7.- С. 30-37.

Умарзода З.М.

ҚАРЗИ ИСТЕЪМОЛӢ – МУШКИЛОТ ВА ПЕШНИХОДОТ

Қарзи истеъмоли маҷмӯи алоқамандии равандҳои иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ, вазифавиро дарбар гирифта, ташкилотҳои қарзӣ онро дар асоси шартҳои шартнома ба шахсони воқеӣ пешниҳод менамоянд. Андозаи пардохти фоизи ҳармоҳаи қарзҳо бо роҳи зарбкунии маблағи якрӯзаи фоизи қарз ба шумораи рӯзҳои давраи истифодабарии он, муайян карда мешавад. Пардохти маблағи қарз ва фоизҳои ҳисобшудаи он бо хоҳиши қарздор ба таври нақдӣ ва ё ғайринақдӣ амалӣ карда мешавад. Дар сурати аз тарафи қарздор дар муҳлати тибқи шартномаи қарзӣ муқарраршуда пардохт нагардидани маблағи қарз ва фоизҳои ҳисобшудаи он, мутобиқи қонунҳои амалкунанда оид ба рӯёнидани маблағ аз ҳисоби амволи гарав, чораҳои дахлдор андешида мешаванд.

Калидвожаҳо: қарз, бучет, андоз, фоизи қарз, қарзи истеъмоли, фоиз, иқтисод, бонк ва суғурта.

Умарзода З.М.

ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЙ КРЕДИТ - ПРОБЛЕМЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Потребительский кредит включает в себя совокупность взаимосвязанных экономических, организационных, правовых и функциональных процессов, и кредитные организации предлагают его физическим лицам на условиях договора. Размер ежемесячной выплаты процентов по кредиту определяется путем умножения дневной суммы процентов по кредиту на количество дней периода его использования. Оплата суммы кредита и начисленных процентов по нему осуществляется в наличной или безналичной форме по желанию должника. В случае неуплаты заемщиком суммы кредита и начисленных процентов в срок, установленный кредитным договором, будут приняты соответствующие меры в соответствии с действующим законодательством по взысканию суммы из заложенного имущества.

Ключевые слова: кредит, бюджет, налог, ссудный процент, потребительский кредит, процент, экономика, банк и страхование.

Umarzoda Z.M.

CONSUMER LOAN - PROBLEMS AND SUGGESTIONS

Consumer credit includes a set of interrelated economic, organizational, legal and functional processes, and credit organizations offer it to individuals on contract terms. The amount of monthly interest payment on the loan is determined by multiplying the daily amount of interest on the loan by the number of days during the period of its use. Payment of the loan amount and accrued interest on it is carried out in cash or non-cash form at the request of the debtor. If the borrower fails to pay the loan amount and accrued interest within the period established by the loan agreement, appropriate measures will be taken in accordance with current legislation to recover the amount from the pledged property.

Key words: credit, budget, tax, loan interest, consumer credit, interest, economics, bank and insurance.

Дар шароити имрӯза қарзҳои истеъмоли мавқеи муҳимро ишғол намуда, дар рушди иқтисодиёти кишвар нақши калидиро иҷро менамоянд. Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ қарзҳои истеъмоли ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҳаёти қишри асосии аҳолии мамлакат маҳсуб мешавад. Харидорӣ намудани молҳои ниёзи мардум бо қарз барои фароҳам овардани заминаҳои асосии баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардумон мусоидат намуда, теъдоди зиёди онҳо аз ин намуди қарз бархӯрдор мебошанд. [1]

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки пешниҳоди қарз ба шахсони воқеӣ на танҳо воситаи пуриқтидори ҳавасмандгардонии васеи бозори пешниҳод ва зиёд намудани ҳаҷми фурӯши маҳсулот, ҳамзамон омили асосии баланд бардоштани суръати дараҷаи иқтисодиёти

ҳар як давлат мебошад. [2] Дар шароити кунунӣ ин намуди қарз яке аз равандҳои асосии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ мебошад, ки дар оянда яке аз соҳаҳои муфидноктарини бонкӣ арзёбӣ мегардад.

Рушду нумӯи соҳаи қарздиҳии мазкур дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои комилан қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни шаҳрвандон равона карда шудааст. [3] Раванди додани қарзҳои истеъмоли падидаи истиклолияти кишвар буда, баъди гузаштан аз иқтисодиёти планӣ ба иқтисодиёти бозорӣ маъмулан дар аввалҳои соли 2000 оғоз гардида, алҳол мавқеи намоёнро ишғол менамояд.

Қарзи истеъмоли – ин намуди қарзе мебошад, ба шахсони воқеӣ барои қонеъ гардонидани талаботҳои шахсӣ, оилавӣ, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд намебошад, (харидории мебелу таҷҳизотҳои маишӣ, гузаронидани тӯйю маърақаҳо, таъмири хона ва ғайраҳо) пешниҳод карда мешавад. Қарзҳое, ки барои харидорӣ ва сохтмони манзили нави истиқоматӣ дархост мегарданд, ба гурӯҳи қарзҳои ипотекаӣ дохил мешаванд.

Қарзи истеъмоли маҷмӯи алоқамандии равандҳои иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ, вазифавиро дарбар гирифта, ташкилотҳои қарзӣ онро дар асоси шартҳои шартнома ба шахсони воқеӣ пешниҳод менамоянд.

млрд. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023
Қарзи истеъмоли	2,8	3,0	4,9	5,6	8,2
Ҳиссаи қарзҳои истеъмоли дар таркиби қарзҳо, фоиз	29,1	29,7	35,5	39,0	43,2
Дигар қарзҳо	6,8	7,0	8,8	8,8	10,8
Ҳамагӣ қарзҳои додашуда	9,6	10,0	13,7	14,4	19,0

Ҳаҷми маблағҳои додашудаи қарзҳои истеъмоли ба табақаҳои гуногуни аҳоли дар шароити кунунӣ беш аз 43,2 фисади сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзиро ташкил медиҳад. Раванди додани қарзҳои истеъмоли рӯз аз рӯз нисбат ба дигар намуди қарзҳо авлавият пайдо карда истодааст, ки ҷанбаҳои бартарият доштани онро ибраз менамояд.

1. Сабаби ба қарзҳои истеъмоли рӯй овардани аҳолии кишвар нахуст ин талаботи рӯзмарраи онҳо ба молҳои ниёзи мардум мебошад, ки ба мақсадҳои гуногун мавриди истифода қарор дода мешаванд.

2. Дастрасӣ ба қарзҳои истеъмоли нисбат ба дигар намуди қарзҳо вобаста ба дараҷаи маърифати молиявии табақаҳои гуногуни аҳоли мувофиқтар мебошад.

3. Маблағи қарзҳои истеъмоли ба таври яқдафъаина пурра ба аҳоли ба муҳлати нисбатан кӯтоҳ дода мешавад, ки зарурати баргардонидани онҳо аз шаҳрвандон масъулияти баландро тақозо менамояд.

4. Қарзҳои истеъмоли барои дар муддати кӯтоҳ барои қисман бо ҷои кор таъмин кардани табақаҳои бекори аҳоли мусоидат менамояд.

Пардохт кардани маблағҳои қарзи додашуда аз тарафи қарзгир тибқи талаботи шартномаи қарзӣ аз рӯи ҷадвали пардохт сурат мегирад.

Андозаи пардохти фоизи ҳармоҳаи қарзҳо бо роҳи зарбкунии маблағи якрӯзаи фоизи қарз ба шумораи рӯзҳои давраи истифодабарии он, муайян карда мешавад.

Қарзгир ҳуқуқ дорад, ки бо хоҳиши худ маблағи қарзи гирифтаашро пеш аз муҳлати шартномаи қарзӣ пардохт намояд. Дар ин ҳолат фоизи он танҳо барои муҳлати ҳақиқии истифодашудаи қарз ҳисоб карда мешавад.

Пардохти маблағи қарз ва фоизҳои ҳисобшудаи он бо хоҳиши қарздор ба таври нақдӣ ва ё ғайринақдӣ амалӣ карда мешавад.

Агар маблағи муайяншудаи қарз ва фоизҳои ҳисобшудаи он аз тарафи қарздор сари вақт ба Бонк пардохт карда нашаванд, он гоҳ ин қарз ва ё фоизи он ба гурӯҳи қарзҳои

батаъхирёфта дохил шуда, барои ҳар як рӯзи ба таъхир гузоштани пардохти он, тибқи муқаррароти шартномаи қарзӣ, аз қарздор ҷарима ситонида мешавад. [4]

Дар сурати аз тарафи қарздор дар муҳлати тибқи шартномаи қарзӣ муқарраршуда пардохт нагардидани маблағи қарз ва ғоизҳои ҳисобшудаи он, мутобиқи қонунҳои амалкунанда оид ба рӯёнидани маблағ аз ҳисоби амволи гарав, ҷораҳои дахлдор андешида мешаванд.

Таҳлили масъалаҳои қарзи истеъмоли нишон медиҳад, ки масъалаи баҳсталаби асосии он ин хеле гарон (баланд) будани арзиши қарзи пешниҳодшаванда мебошад. Меъёри ғоизи солонаи он аз 18% то 36% ва ғоизи миёнасолонаи он 25%-ро ташкил медиҳад. [5]

Масъалаи дигари мубрами қарзҳои истеъмоли ин муҳлати пешниҳоди онҳо мебошад, ки ба ду гурӯҳ - қутоҳмуддат ва миёнамуддат ҷудо карда мешавад. Қарзҳои истеъмоли аз ҷониби ташкилотҳои қарзии кишвар ба муҳлати аз 1 то 3 сол дода мешаванд. Дар ҷумҳурии мо асосан қарзҳои дарозмуддат барои харидорӣ кардани хонаҳои истиқоматӣ дар шакли қарзҳои ипотекаӣ пешниҳод карда мешаванд, ки ҳиссаи хеле камро ташкил мекунанд, ки сабаби асосиаш баланд будани меъёри ғоизи солона мебошад. Барои мисол, дар ИМА ғоизи миёнаи солонаи қарзи ипотекаӣ дар соли 2019-ум 3,6% ва дар ҷумҳурии мо аз 14 то 24%-ро ташкил медиҳад. [6]

Раванди баргاردонидани маблағ ва ғоизи қарз аз ҷониби муштариёни ташкилотҳои қарзӣ дар муҳлати қутоҳ душвориҳои зиёдеро ба миён меорад. Дар натиҷаи аз ҷониби муштариён саривақт пардохт накардани маблағ ва ғоизи қарз дар ҷумҳури 4 бонк ҚСҚ "Тоҷиксодиротбонк", ҚСҚ "Агроинвестбонк", ҚСП "БСТ ТИСТ Тоҷпромбонк" ва ҚСҚ "Фононбонк" аввалан муфлис эълон гардида, баъдан барҳам дода шуданд.

Масъалаи дигари ҳалталаби қарзи истеъмоли ин шартҳои пешниҳоди он, яъне масъалаи ҳисоби ғоизи қарз ва пардохти маблағи он мебошад. Аксарияти қарзҳои истеъмоли бо мақсади беҳтар намудани шароити зиндагӣ, гузаронидани тӯю маърақаҳо, таъмиру таҷдиди хонаҳои истиқоматӣ ва харидорӣ намудани таҷҳизоти техникаӣ ва маишӣ гирифта мешаванд. Дар шароити имрӯза тартиби ҳисоб кардани ғоизи қарзҳои истеъмоли ва маблағи он қариб дар ҳамаи бонкҳо ба таври аннуитет ҷорӣ карда шудааст. Барои мисол, агар барои як сол маблағи қарз 200 ҳазор сомонӣ ва меъёри ғоизи солонаи он 24%-ро ташкил намоёнд, бояд муштарӣ аз моҳи якум то моҳи охирин ба андозаи якхела 5991 сомонӣ маблағи қарз ва ғоизи онро пардохт намоёнд. Дар ҳолати пардохт намудани маблағи 5991 сомонӣ дар моҳи якум 4190 сомонии он ҳамчун ғоизи қарз ва 1800 сомонӣ маблағи қарзи пардохтшуда ҳисоб карда мешавад. Дар ҷунин тарзи тартиби пешниҳод намудани қарз маблағи ғоизи пардохтшаванда аз маблағи қарз ба маротиб зиёд мебошад ва ба муштарӣ имконият намедихад, ки уҳдадории хешро дар сатҳи зарурӣ ва сари вақт иҷро намоёнд. [6]

Аз ин лиҳоз, барои бартараф намудани вазъияти дар бозори қарзии ҷумҳури ба амаломадаро бо роҳҳои зерин ҳаллу фасл намудан лозим аст:

1. Номгӯӣ ва тартиби ба расмӣ даровардани ҳуҷҷатҳои аз тарафи шахсони воқеӣ барои гарав пешниҳодшаванда хароҷоти зиёдро ба миён меоранд ва дар ҳолати такроран барои гирифтани қарз муроҷиат кардани қарзгир ҳамаи ҳуҷҷатҳо аз сари нав талаб карда мешаванд.

Номгӯии ҳуҷҷатҳои аз тарафи шахсони воқеӣ барои таъминнокии гарав пешниҳодшавандаро ба таври мушаххас меорем:

- нусхаи шиносномаи гаравдеҳ бо қайди РМА;
- нусхаи шиносномаи ҳамсари гаравдеҳ бо қайди РМА;
- розигии ҳамсари гаравдеҳ;
- нусхаи шиносномаи муассисон (агар гаравдеҳ шахси ҳуқуқӣ бошад)
- суратчаласа саҳмдорон оид ба розигии пешниҳоди гарав;
- маълумотнома аз ҷойи истиқомати гаравдеҳ;
- маълумотнома аз мақомоти андоз оид ба қарздор набуни амволи гарав аз андоз аз амволи ғайриманкул;

- маълумотнома аз КФД «Бақайдгирии молу мулки ғайриманкул», чиҳати дар ҳабс қарор надоштани амволи гарав;

- ҳуҷҷатҳои ҳуқуқмуайянкунандаи амволи ғайриманкуле, ки ба сифати гарав пешниҳод шудааст;

- шиносномаи техникӣ нақлиёти автомобилӣ, ки ба сифати гарав пешниҳод шудааст;

- ҳуҷҷатҳои амволи манкуле (дар ҳолати мавҷуд будани онҳо), ки ба сифати гарав пешниҳод шудааст.

2. Барои омода ва пешниҳод намудани чунин ҳуҷҷатҳо хароҷоти иловагӣ, ба монанди пардохти маблағи муайян барои баҳогузори намудани арзиши амволи ғайриманкул аз ҷониби шуъбаи баҳогузори давлатӣ ва барои ба қайдгирӣ дар идораи нотариалии давлатӣ ба миён меояд. Аз ин лиҳоз пешниҳод менамоем, ки ҳангоми додани қарзи такрорӣ барои муштариёни таърихи хуби мусбидошта танҳо дархост барои муайян кардани маблағ ва муҳлати он ба таври фосилавӣ талаб карда шавад.

3. Ба сифати механизми такмилдиҳии раванди додани қарз бояд аз низоми соддакардашудаи додани қарз истифода бурда шавад. Низоми мазкур ҷалби шуъбаи бехатарии бонк ва дигар шуъбаро талаб намекунад, танҳо иштироки менечери департаменти қарздиҳӣ кифоя мебошад. [7]Ташкили кор оид ба фаъолияти қарзгир танҳо тавассути барномаи компютерӣ барои санҷидан ва мушаххас кардани ҷойи кори доимӣ ва ҳаҷми музди меҳнат ва бастанӣ шартномаи қарзӣ бе иштироки зомин раванди додани қарзро фароҳам месозад ва ҳавфи хато кардани бонк ҳангоми қарздиҳӣ ба муштарии ғайриқобили пардохтпазирро аз байн мебарад.

4. Чӣ хеле дар боло қайд намудем арзиши баланди қарзҳо боиси баланд шудани меъёри фоизи солони пешниҳоди қарз ба муштарӣ мегардад. Барои меъёри баланди фоизи қарз омилҳои зерин таъсир мерасонанд: хароҷоти бонк, маблағҳои озоди ҷалбкардашудаи аҳоли, ҳавфи фоизи қарзӣ ва эҳтимолияти барнагаштани қарз ва ғайраҳо. Барои кам кардани ҳавфи барнагаштани маблағ ва фоизи қарз нахуст бояд маълумот аз Бюрои таърихи қарзҳо оид ба қарзгирандагон дастрас кардан лозим аст.

Дар ҳолати барнагаштани маблағи қарз ва фоизи он Бонки миллии Тоҷикистон метавонад меъёри захираҳои ҳатмиро барои ташкилотҳои қарзӣ оид ба пешниҳоди қарз ба муштариёне, ки саривақт маблағи қарзро пардохт намеkunанд, баланд бардорад.

Барои ҳал намудани масъалаи дастрасии қарзҳои истеъмоли ба муштарӣ аз суғуртакунии ҳавфи барнагаштани қарзҳо бояд истифода бурд. Хизматрасонии мазкур дар мамлакатҳои ғарб – Британияи Кабир, Франция ва Олмон роиҷ мебошанд. Бо ёрии суғуртакунии қарз бонкҳо ҳавфи барнагаштани қарзҳо ро коҳиш медиҳанд ва дар ҳолати пурра барнагаштани он маблағи муайяно аз ширкатҳои суғуртавӣ ба даст меоранд. [8]

Барои пешниҳод намудани намудҳои нави қарзҳо истифода аз технологияи муосир ва таҷдиди бонкҳо зарур аст. Таҷдиди бонкҳо на танҳо коркард ва пешниҳоди навҳои гуногуни хизматрасонӣ, технология ва маҳсулотҳои нави бонкӣ, балки такмил додани гуногунрангии хизматрасониҳои мавҷуда, истифодаи маълумот ва имкониятҳои коммуникатсияи технологияи ҳозиразамонро дарбар мегирад, ки тавассути он муштарии бонк ҳангоми гирифтани қарз талаботҳои худро пурра қонеъ мегардонад. [9] Дар натиҷаи ҷорӣ намудани намудҳои нави қарз, технологияи нави бонкӣ ба ивази технологияи маъмулии мавҷуда имконияти пешниҳоди маҳсулотҳои нави бонкӣ ва хизматрасониҳо ба миён омада, дар оянда барои рушди навҳои гуногуни қарзҳои истеъмоли заминаи фароҳам сохта, омилҳои манфии раванди пешниҳоди қарздиҳӣ аз байн мераванд.

Адабиёт

1. Болвачев А.И. Деньги, кредит, банки / А.И. Болвачев. - М.: ИНФРА-М, 2018. -176 с.
2. Варламова М.А. Деньги, кредит, банки: Учебное пособие / М.А. Варламова. -М.: ИЦ РИОР, 2017. - 128 с.
3. Дворецкая, А. Е. Деньги, кредит, банки: учебник для вузов / А. Е. Дворецкая. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2024. — 555 с.

4. Деньги, кредит, банки: учебник / под общ. ред. М. С. Марамыгина, Е. Н. Прокофьевой. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 384 с. ISBN 978-5-7996 388 с.
5. Деньги. Кредит. Банки: Учебник / Н.П. Белотелова, Ж.С. Белотелова. – 6-е изд., перераб. – Москва: «Дашков и Ко» - 2020 – 380 с. 2. Деньги, кредит, банки. 112 с.
6. *Деньги, кредит, банки: Учебник для бакалавров* / под ред. В.Ю. Катасонова, В.П. Биткова. - М.: Юрайт, 2014. 575 с
7. Звонова, Е. А. Деньги, кредит, банки: учебник и практикум для среднего профессионального образования / Е. А. Звонова, В. Д. Топчий; Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 456 с.
8. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: Учебное пособие / О.И. Лаврушин. - М.: КноРус, 2017. - 360 с.
9. Тавасиев, А. М. Банковское дело: учебник для вузов / М. Тавасиев. — 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. — 546 с.
10. Бюллетени о мори бонкӣ (интишори охирони соли 2019, №12; 2020, №12; 2021, №12; 2022, №12; 2023, №12;).

Исмоилов Ч. Қ.

ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМИИ ДОНИШЧЌҲ ДАР АСОСИ РОБИТАИ ҶАНҲОИ ТАБИАТШИНОСЌ БО ТИК

Ислоҳоти таҳсилоти миёна дар замони муосир бо истифода аз иқтидори илми, ки аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) васеъ истифода мешавад, метавонад ба ташаккули ҷаҳонбинии илми донишчўён ва таъмини босифати таълими ҷанҳои табиатшиносӣ муносибат намояд. ТИК имкон медиҳад, ки усулҳои визуалии падидаҳо ва равандҳои илмӣ бо истифода аз захираҳои иттилоотӣ Интернет ва дастовардҳои ҷаҳонии муосир дар соҳаи илмҳои табиатшиносӣ хеле васеъ карда шаванд. Табиист, ки фаровонии ахбороти илми муосирро танҳо дар асоси самти мунтазами дидактикӣ самаранок истифода бурдан мумкин аст. Асоси дидактикии чунин равиш метавонад робитаи мутақобили ҷанҳои табиатшиносӣ бо технологияҳои иттилоотӣ бошад. Дар шароити таҳассуси таълими умумӣ дараҷаи омўзиши ҷанҳои табиатшиносии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ҳамаи хонандагон як хел буда наметавонад.

Калимаҳои калидӣ: ТИК, дидактика, ҷаҳонбинии илмӣ, табиатшиносӣ, концепсияи табиатшиносӣ, омўзиш.

Исмоилов Д. Қ.

ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ У СТУДЕНТОВ В ОСНОВЕ ВЗАИМОСВЯЗИ КОНЦЕПЦИЯ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ И КИТ

Реформирование среднего образования в современное время с использованием научного потенциала, широко используемого в области информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), может способствовать формированию научного мировоззрения учащихся и обеспечению качественного естественнонаучного образования. ИКТ позволяют значительно расширить методы визуализации научных явлений и процессов, используя информационные ресурсы Интернета и современные мировые достижения в области естественных наук. Естественно, что обилие современной научной информации может быть эффективно использовано только на основе систематического дидактического направления. Дидактической основой такого подхода может стать взаимодействие естественных наук с информационными технологиями. В условиях квалификации общего образования уровень изучения естественных наук в учреждениях общего среднего образования не может быть одинаковым для всех учащихся.

Ключевые слова: Кит, дидактика, научное мировоззрение, естествознание, понятие естествознания, учение.

Ismoilov Dzh. Q.

FORMATION OF SCIENTIFIC WORLDVIEW IN STUDENTS BASED ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPT OF NATURAL SCIENCE AND KIT

Reforming secondary education in modern times using the scientific potential widely used in the field of information and communication technologies (ICT) can contribute to the formation of a scientific worldview of students and ensure high-quality natural science education. ICT can significantly expand the methods of visualizing scientific phenomena and processes using the information resources of the Internet and modern world achievements in the field of natural sciences. Naturally, the abundance of modern scientific information can be effectively used only on the basis of a systematic didactic direction. The didactic basis for such an approach can be the interaction of natural sciences with information technology. In the conditions of qualification of general education, the level of study of natural sciences in institutions of general secondary education cannot be the same for all students.

Keywords: Tick, didactics, scientific worldview, natural science, concept of natural science, teaching.

Гузориши масъала: Имрӯз ислоҳоти таҳсилоти миёна бо истифода аз иқтидори илми муосир, ки аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) васеъ ба истифода мебарад, метавонад ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ донишҷӯён ва таъмини босифати таълими фанҳои табиатшиносӣ мусоидат намояд. Ба мо технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки усулҳои визуалии падидаҳо ва равандҳои илмӣ бо истифода аз захираҳои иттилоотӣ Интернет ва муваффақиятҳои ҷаҳонии муосир дар соҳаи илмҳои табиатшиносӣ хеле васеъ карда шаванд.

Мақсади мақола: Ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ донишҷӯён оид ба масъалаи омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ мебошад.

Имрӯз ислоҳоти таҳсилоти миёна бо истифода аз иқтидори илми муосир, ки аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) васеъ ба истифода мебарад, метавонад ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ донишҷӯён ва таъмини босифати таълими фанҳои табиатшиносӣ мусоидат намояд. ТИК имкон медиҳад, ки усулҳои визуалии падидаҳо ва равандҳои илмӣ бо истифода аз захираҳои иттилоотӣ Интернет ва муваффақиятҳои ҷаҳонии муосир дар соҳаи илмҳои табиатшиносӣ хеле васеъ карда шаванд. Албата, ки фаровонии ахбороти илмӣ муосирро танҳо дар асоси самти мунтазами дидактикӣ самаранок истифода бурдан мумкин аст. Ядрои асосии дидактикии чунин равиш метавонад робитаи мутақобили фанҳои табиатшиносӣ бо технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) бошад.

Метавонем тафсири зерини принсипи илмиро пешниҳод намоем, ки сохтори донишҳои илмӣ, ки донишҷӯён ба даст овардаанд, хусусиятҳои асосии раванди таълим – ҳадафҳо, усулҳои таълим, таъмини дурустии моделсозӣ, тарҳрезӣ ва фаъолияти конструктивии омӯзгорро муайян мекунанд [5]:

Дар шароити таҳассуси таълими умумӣ дараҷаи омӯзиши фанҳои табиатшиносии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ҳамаи талабагон як хел буда наметавонад. Дар қаттори ин, он аз дараҷаи тайёри дар мактабҳои махсус ва омузишгоҳҳои касбӣ-техникӣ фарқ мекунад. Барои ҳамин, мувофиқи мақсад аст, ки омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ дар сатҳҳои гуногун вобаста ба омилҳои зерин баррасӣ карда шавад [1]:

- Марому мақсади таълим (касбӣ ё умумӣ);
- таҳассуси таҳсилот (таълими умумӣ, ё тайёрии махсус);
- дараҷаи тайёрии донишҷӯён аз рӯи фанҳои математика, физика, кимиё.

Вобаста ба омилҳои номбаршуда таълими фанҳои табиатшиносиро дар ҷаҳор дараҷа анҷом додан мумкин аст:

- дар зинаи якум – дараҷаи шиносӣ бо мафҳумҳо, қолабҳо ва зуҳуроти қонунҳои илмӣ табиӣ дар микро – ва макро сатҳ;
- дар дараҷаи дуюм – дараҷаи тавсифи усулҳои омӯзиши объектҳои гуногуни табиӣ;
- дар дараҷаи сеюм – дараҷаи истифодаи донишҳои математика, физика ва кимиё дар дигар соҳаҳои табиатшиносӣ;
- дар дараҷаи чорум — дараҷаи тадқиқоти объектҳо ва ҳодисаҳои табиат.

Дар замони муосир дастовардҳои илму техникаи соҳаҳои гуногуни дониш чунон васеъ истифода мешаванд, ки бо назардошти тайёрии махсуси донишҷӯён, омӯзиши як фанни мушаххасро бо назардошти масъалаҳои физикӣ, математикӣ, астрономӣ, ҷанбаҳои иттилоотӣ, механикӣ, техникӣ, кимиёвӣ, ҷуғрофӣ, геологӣ, экологӣ ё гуманитарии рушди соҳаи дахлдори илмӣ. Бо дарназардошти он, ки усулҳои моделсозии математикӣ ва усулҳои компютери визуалии равандҳо ва падидаҳо барои омӯзиши қонунҳои табиӣ васеъ истифода мешаванд, ТИК барои пурратар, амиқ ва ҷолибтар шудани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Биёед мухтасар ба хусусиятҳои таълимӣ мундариҷаи таълимӣ табиатшиносӣ дар ҳар як ҷаҳор сатҳ назар андозем.

Дар дараҷаи аввал омӯзиши мавзӯҳои таълимӣ дар як фанни мушаххас метавонад бо инҳо ҳамроҳ карда шавад:

– маълумоти умумӣ дар бораи зухуроти табиӣ мафҳумҳо, объектҳо ва қонунҳои омӯхташаванда;

– намоиши аксҳое, ки бо истифода аз технологияҳои муосири илмӣ, аз ҷумла кайҳон, таҷҳизот ғирифта шудаанд;

– маводҳо дар сомонаҳои таълимӣ бо истифода аз китобҳои электронии дарсӣ.

Дар дараҷаи дуюм омӯзиши мавзӯҳои инфиродии таълимӣ метавонад бо инҳо ҳамроҳ карда шавад:

– тавсифи истифодаи усулҳои физикӣ ё кимиёвӣ омӯхташуда барои омӯзиши объектҳои табиӣ мушаххас;

– шиносӣ бо самтҳо ва барномаҳои илмӣ муосир, ки дар доираи онҳо падидаҳо ва объектҳои алоҳидаи табиат таҳқиқот гузаронида мешавад;

– истифодаи ҳадди аксар аз маълумоти аёнӣ ва воқеӣ дар бораи дастовардҳои муосири илм;

– дар нашрияҳои илмӣ оммавӣ ва дар шабакаи ҷаҳонии интернет баррасӣ мешаванд;

– истифодаи системаҳои таълимӣ компютерӣ дар фанҳои табиатшиносӣ (масалан, коркардҳои ширкати «1С: Барномаҳои таълимӣ»);

– фош кардани ҳиссиёти псевдо-илмӣ, ки дар ВАО пайдо мешаванд.

Дар дараҷаи сеюм, омӯзиши мавзӯҳои инфиродӣ дар фанҳои табиатшиносӣ метавонад инҳоро дар бар гирад:

– ҳалли масъалаҳои таълимӣ оид ба мавзӯи тадрисшаванда бо истифода аз маълумоти воқеӣ илмӣ;

– баррасии асосҳои физикӣ ва кимиёвӣ усулҳои омӯзиши андозаҳои муайяни объектҳои табиӣ;

– баррасии диаграммаҳои асосӣ дастгоҳҳое, ки барои омӯзиши объектҳои табиӣ бо истифода аз усулҳои гуногуни илмӣ дар диапазонҳои гуногуни радиатсионӣ сохта шудаанд;

– муҳокимаи усулҳои моделсозии математикӣ, ки дар асоси онҳо моделҳои объектҳои табиӣ сохта мешаванд;

– шиносӣ бо натиҷаҳои тадқиқоти муосир, ки дар доираи самтҳои дахлдори илмӣ ва барномаҳои илмӣ ба даст оварда шудаанд;

– васеъ истифода бурдани баррасиҳо дар маҷаллаҳои илмӣ оммавӣ ва хабарҳои илмӣ дар Интернет;

– истифодаи симуляторҳои компютерӣ барои ҳалли масъалаҳо ва системаҳои моделсозии падидаҳо ва равандҳои табиӣ (масалан, манбаи «Таърихи мухтасари моделсозӣ» аз портали таълимӣ «Маҷмӯаи ягонаи захираҳои таълимии рақамӣ»).

Дар дараҷаи чорум, омӯзиши мавзӯҳои алоҳида метавонад инҳоро дар бар гирад:

– ҳалли масъалаҳои таълимӣ бо истифода аз намунаҳо ва робитаҳои воқеӣ илмӣ;

– омӯзиши асосҳои физикӣ ё кимиёвӣ усулҳое, ки бо онҳо параметрҳои муайяни объектҳои табиӣ омӯхта мешаванд;

– аз тарафи толибилм мустақилона сохтани нақшаи асбобҳои омӯзиши объектҳои табиӣ дар асоси қонунҳои физикии ба онҳо маълум;

– истифодаи усулҳои оддӣ моделсозии математикӣ барои ҳалли масъалаҳои омӯзиши тадқиқотӣ;

– омӯзиши натиҷаҳои тадқиқоти муосири илмӣ, ки дар соҳаҳои дахлдори дониш ба даст оварда шудаанд;

– донишҷӯён бо истифода аз адабиёти илмӣ оммавӣ ва захираҳои иттилоотии интернетӣ корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар мавзӯҳои алоҳида анҷом медиҳанд, аз ҷумла эҷоди захираҳои таълимии худ бо истифода аз технологияҳои веб (масалан, асбобҳои Wikibooks ([http:// ru.wikibooks.org/wiki/](http://ru.wikibooks.org/wiki/));

– гузаронидани ҳисобҳои намунавӣ бо истифода аз барномаҳои муосири компютери математикӣ;

– эҷоди мустақилонаи барномаҳои компютерӣ аз ҷониби донишҷӯён бо истифода аз системаҳои инструменталӣ барои ҳалли мушкилот ва вазифаҳои дар фанни омӯхташаванда.

Истифодаи ТИК ва захираҳои иттилоотии интернет дар шароити иттилоотикунории босуръати тамоми соҳаҳои фаъолият, аз ҷумла маориф имкон медиҳад, ки таълими фанҳои табиатшиносӣ ба сатҳи муосири илмӣ расонида, ҳавасмандии хонандагон ба омӯзиши он зиёд карда шавад, характери зинда ва инкишофёбандаи илмҳои табиатшиносии муосир нишон дода шавад.

Ба сифати мисол ба вижагиҳои таълим бо истифода аз технологияҳои иттилоотии астрономия ҳамчун яке аз фанҳои асосие, ки ҷаҳонбинии илмии хонандагонро ташаккул медиҳад, таваҷҷуҳ намоем.

Истифодаи ТИК дар робитаи байни физика ва астрономия

Аксарияти талабагон дар мактаби миёна маълумоти гуманитарӣ мегиранд, дар мактаби миёна ба ҷои фанни «Физика» фанни «Табиатшиносӣ»-ро меомӯзанд [2]:

Дар баробари ин, дар замони муосир нақши астрономия дар ҷомеа пайваста меафзояд ва Маҷмаи Умумии СММ бо ташаббуси Иттиҳоди байналмилалӣ астрономӣ ва ЮНЕСКО соли 2009-ро Соли байналмилалӣ астрономия (МГА-2009) эълон кард. Ҷорабиниҳои IGA ба таҳкими дастгирии ҷомеа ба тадқиқоти илмӣ, баланд бардоштани сифати таҳсилоти бунёдӣ дар ҳама сатҳҳо, ҷалби таваҷҷуҳи ҷавонон ба фаъолияти илмӣ ва эҷоди самтҳои муосир барои оммавиғардонии астрономия нигаронида шудаанд.

Вазифаи асосии курси астрономия дар таълимӣ умумӣ ташаккул додани пешакии ҷамаҷониба дар байни хонандагон дар бораи сохтор ва эволютсияи коинот, омӯзиши тасвири астрономии ҷаҳони асри 21 мебошад. Маҳз омӯзиши астрономия имкон медиҳад, ки проблемаи бисёрҷабҳаи «Инсон ва коинот» бо камали комил ошкор карда шавад, ва дар айни замон нишон дода шавад:

- ҷӣ тавр, барои ҷӣ ва бо кадом натиҷаҳо асри инсон коинотро меомӯзад ва кайҳонро азхуд мекунад;
- ҷаро ва ҷӣ тавр мафҳуми экологии «макони зист» ба миқёси замин, системаи офтоби, галактика, метagalactика васеъ мешавад;
- дар кадом асос дар бораи нотақдор будани тамаддуни мо ҳулоса бароварда мешавад ва ҷаро дар ин бобат масъулияти насли имрӯзаи одамон на танҳо барои зинда мондани инсоният, балки барои тараққиёти минбаъдаи озоишта ва устувори он меафзояд.

Имрӯз бе истифодаи васеи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълим ҳалли мушкилиҳои таълимии астрономӣ имконнопазир аст [3]. Дар баробари ин аз нуруи астрономия ва астрофизикаи муосир истифода бурдан лозим аст, ки дар онҳо бозёфтҳои илмӣ, аз ҷумла дар асоси истифодаи технологияи муосири кайҳонӣ ва ТИК ба даст оварда шудаанд. ТИК имкон медиҳад, ки роҳҳои визуалии падидаҳои астрономӣ ва равандҳои астрофизикӣ бо истифода аз захираҳои иттилоотии Интернет ва дастовардҳои муосири ҷаҳонӣ дар соҳаи астрономияи мушоҳидавӣ ва тадқиқоти кайҳонии системаи офтобӣ хеле васеъ карда шавад. Роҳҳои асосии ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ дар байни талабагон ташаккул додани ақидаҳо мебошад:

- оиди усулҳои физикии омӯзиши ҷисмҳои осмонӣ;
- оиди таъсири қонунҳои физики дар миқёси коинот;
- оиди сохтор ва эволютсияи коинот.

Иттилооти муосири илмии астрономӣ танҳо дар асоси равиши системавии дидактикӣ самаранок истифода бурда мешавад, дар асоси он робитаи байни мазмуни таълимии физика ва астрономия имконпазир аст.

Дар амалӣ намудани ин робита зарур аст, ки модулҳои таълимие, ки дорони маводи таълимӣ мебошанд, таъсис дода шаванд:

- (маълумот оиди қонунҳои оптикаи геометрӣ, фотометрия, таъсири химиявии рӯшноӣ, микёси шуъҳои электромагнитӣ, қонунҳои фотоэффект, таҳлили спектралӣ, физикаи квантӣ, физикаи ядрӣ);
- (маълумот оиди Оғтоб, ситораҳо, галактикаҳо, квазарҳо, ки аз мушоҳидаҳо дар diapazonҳои гуногуни дарозии мавҷҳо бо истифода аз усулҳои гуногуни мушоҳида гирифта шудаанд);
- Моҳият ва мазмуни байнифанӣ, ки ба татбиқи донишҳои физика дар соҳаи астрономия ва асбобҳои астрономӣ нигаронида шудааст.

Дар ҷадвал баъзе мавзӯҳои физика, мавзӯҳои ба ҳам алоқаманд дар физика, астрономия ва мавзӯҳо ва концепсияҳои астрономия оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. – алокаи байнифаннии фанҳои физикаю астрономия

Мавзӯҳо ва мафҳумҳо дар бораи физика	Мавзӯҳои ба ҳам алоқаманд дар физика ва астрономия	Мавзӯҳо ва концепсияҳо дар астрономия
Назариҳои электромагнитии рӯшноӣ, суръати рӯшноӣ, дарозии мавҷ	Микёси электромагнитии дарозии мавҷҳо	Астрономияи умумӣ
Радиятсияи инфрасурх	Мушоҳидаҳои инфрасурх	Бузургони сурх, галактикаҳои инфрасурх
Радиятсияи ултрабунафш	Телескопи ултрабунафш, мушоҳидаҳои берун аз атмосфера	Ситораҳои тафсон галактикаҳои ултрабунафш
Равшанӣ. Қонуни инъикоси нур. Қонуни шикастани нур. Линзаҳо. Масофаи бехтарин	Бузургии ситораҳо. Телескоп-рефлекторҳо. Телескопҳои рефлекторҳо. Мушоҳидаҳои визуалӣ бо истифода аз телескопҳо	Ситораҳои тағйирёбанда ва ғайри статсионарӣ
Спектрҳо, спектри гидроген, таҳлили спектралӣ, постулатҳои Бор. Мошинҳои спектралӣ. Панҷараи дифраксионӣ	Спектрҳои ҷисмҳои осмонӣ. Таъсири Доплер. Мошинҳои спектралӣ дар астрономия. Спектрографи дифраксионӣ	Атмосфераи Оғтоб ва сайёраҳо. Атмосфераи ситораҳо, таркиби химиявӣ, андоза ва зичии моддаҳои ситораҳо. Гузариши сурх, қонуни Хаббл, квазарҳо
Радиятсияи рентгенӣ	Телескопи рентгенӣ	
Радиятсияи гамма, усулҳои бақайдгирии зарраҳои элементарӣ	Телескопи гамма	
Паҳншавии мавҷҳои радио	Радиотелескопҳо, радиоинтерферометрҳо	Радиятсия аз Оғтоб, радиатсияи фони микромавҷи кайҳонӣ, пулсарҳо

Фотоэффект, қонунҳои фотоэффект	Фотометри фотоэлектрӣ, фотометри зиёдкунанда. Қонуни омехтакунии Винг	Стандарти фотоэлектрикӣ — ВЕГА. Ранг ва ҳарорати ситораҳо, сохти атмосфераи Офтоб
Сохтори ядроӣ атом. Реаксияҳои ядрой. Нейтрино, нобудшавӣ	Манбаъҳои энергияи Офтоб ва ситораҳо	Эволютсияи ситораҳо, Диаграммаи Гершпрунга-Рэссел

Модулҳои таълимӣ метавонанд ҳам дар шакли китобҳои дарсии анъанавӣ ва ҳам электронӣ бо истифода аз захираҳои интернетӣ амалӣ карда шаванд ва дар омӯзиши мавзӯҳои астрономӣ пас аз омӯзиши мавзӯҳои дахлдори физика, инчунин ҳангоми такрори умумӣ дар дарсҳои физика ва астрономия истифода шаванд.

Вобаста ба мақсадҳои таҳсилот, профили он, сатҳи тайёрии донишҷӯён дар соҳаи физика, мавзӯҳои пешниҳод шударо дар яке аз чор сатҳи дар боло тавсифшуда гузаронидан мумкин аст [4]:

- дар дараҷаи аввал шиносӣ бо падидаҳои касбӣ қонунҳои физикӣ дар ҷаҳони макро;
- характеристикаи истифодаи усулҳои физикӣ барои омӯзиши объектҳои гуногуни астрономӣ;
- дар дараҷаи сеюм истифодаи донишҳои физика дар соҳаи астрономия;
- дар дараҷаи чорум омӯзиши объектҳо ва падидаҳои астрономӣ бо истифода аз усулҳои физикӣ.

Ба хусусиятҳои таълимӣ мундариҷаи астрономӣ дар ҳар як ҷаҳор дараҷа мухтасар назар андозем. Дар дараҷаи аввал омӯзиши мавзӯҳои физика метавонад бо инҳо ҳамроҳ шавад:

- (иттилооти умумӣ дар бораи зухуроти астрономии қонунҳои физикии омӯхташуда ва объектҳои астрономӣ, ки аз ҷумла аз захираҳои амалан номаҳдуди Википедия (<http://ru.wikipedia.org/wiki/>);) ба даст овардан мумкин аст;
- extending тасвирҳои бо истифода аз таҷҳизоти муосири астрономии заминӣ ва кайҳонӣ гирифташуда (масалан, бо истифода аз манбаи «Static Graphics for астрономия» «Маҷмӯаи ягонаи захираҳои таълимии рақамӣ»);
- иттилооте, ки дар Интернет намоиш дода мешаванд;
- захираҳои электронӣ ва истифодаи онҳо оид ба астрономия (масалан, манбаи «Planetarium» портали федералии таълимӣ «Маҷмӯаи ягонаи захираҳои рақамии таълимӣ»).

Агар мисол, ҳангоми омӯختани мавзӯи физика «Назарияи электромагнитии рушнӣ, суръати рушнӣ, дарозии мавҷ» «Дарси 22-ро истифода бурдан мумкин аст. Телескопҳо ва хусусиятҳои онҳо. Усулҳои тадқиқоти астрофизикӣ. Астрономияи универсалӣ» аз бахши «Моделҳои дарсҳо» манбаи «Планетарӣ» портали федералии таълимӣ «Маҷмӯаи ягонаи захираҳои таълимии рақамӣ».

Дар дараҷаи дуум омӯзиши мавзӯҳои физикаро метавон ҳамроҳӣ кард:

- характеристикаи истифодаи усулҳои физикии омӯхташаванда барои омӯзиши объектҳои гуногуни астрономӣ;
- барномаҳои муосири астрономӣ ва омӯзиши астрофизикии рӯизаминӣ ва кайҳонӣ, ки дар доираи онҳо дар асоси истифодаи усулҳои физикии омӯхташаванда, масалан, дар портали Астронет тадқиқоти намудҳои алоҳидаи объектҳои астрономӣ гузаронида мешавад;
- ба ҳадди аксар расонидани истифодаи маълумоти визуалӣ ва воқеӣ дар бораи дастовардҳои илмӣ авҷи дар астрономия, ки дар нашрияҳои илмӣ оммавӣ ва шабакаи ҷаҳонии интернет баррасӣ мешаванд, масалан дар портали Astronet;
- истифодаи системаҳои таълимии компютерӣ оид ба астрономия, масалан, манбаи «Multimedia-китобхона оид ба астрономия» аз портали федералии таълимии «Маҷмӯаи ягонаи захираҳои таълимии рақамӣ»;

- фош кардани эҳсосоти псевдо-илмӣ, ки дар ВАО пайдо мешаванд.

Агар мисол, хангоми омӯзиши мавзӯи физика «Сохти ядроӣ атом. Реаксияҳои ядроӣ» метавонанд. Ситораҳои пайдарпайии асосӣ, майдаҷусаҳои сафед, бузургҷуссаҳои сурх, нейтронӣ, нав, суперновавҳо аз бахши», Моделҳои дарсҳо «манбаи» Планетария «Портали таълимӣ» Маҷмӯаи ягонаи захираҳои таълимии рақамӣ «Дар дараҷаи сеюм, омӯзиши мавзӯҳои дар физика метавонад инҳоро дар бар гирад:

- масъалаҳои физикӣ ва ҳалли онҳо дар мавзӯи омӯхташаванда бо истифода аз маълумоти воқеии астрономӣ;

- ба инобат гирифтани нақшаҳои асбобҳои астрономӣ, ки барои омӯхтани объектҳои астрономӣ бо усулҳои гуногун дар диапазонҳои гуногуни шуоъ сохта шудаанд;

- асосҳои физикии усулҳое, ки бо ёрии онҳо параметрҳои алоҳидаи объектҳои астрономӣ омӯхта мешаванд, барои ин, масалан, материалҳои энциклопедияи «Физика Кайҳон»-ро истифода бурдан мумкин аст.

- баррасии усулҳои моделсозии математикии ҳодисаҳои физики ва астрономӣ;

- натиҷаҳои таҳқиқоти мушаххаси астрономӣ, ки дар доираи барномаҳои мавҷудаи астрономӣ ва астрофизикии заминӣ ва кайҳонӣ, масалан, дар портали Astronet гирифта шудаанд шиносои бо онҳо;

- васеъ истифода бурдани баррасиҳо дар маҷаллаҳои илмӣ оммавӣ ва хабарҳои илмӣ дар Интернет, ба монанди портали Astronet;

- симуляторҳои компютерӣ ва истифодаи онҳо барои ҳалли масъалаҳои астрономӣ ва системаҳои моделсозии падидаҳои астрономӣ ва равандҳои астрофизикӣ.

Дар дараҷаи чорум, омӯзиши мавзӯҳои физика метавонад инҳоро дар бар гирад:

- ҳалли масъалаҳои воқеии астрономӣ бо истифода аз қонунҳо ва робитаҳои физикии маълум;

- аз тарафи хонандагон мустақилона сохтани нақшаҳои асбобҳои астрономӣ дар асоси қонунҳои физикии ба онҳо маълум;

- азхуд кардани асосҳои физикии усулҳое, ки бо ёрии онҳо параметрҳои алоҳидаи объектҳои астрономӣ омӯхта мешаванд. Масалан, шумо метавонед воситаи электронии таълимиро барои дастгирии раванди таълим дар мавзӯи «Volnova optic» истифода баред;

- истифодаи усулҳои оддии моделсозии математикӣ барои ҳалли масъалаҳои маъмулии астрономӣ;

- натиҷаҳои таҳқиқоти конкретии астрономӣ, ки дар доираи барномаҳои ҳозираи астрономӣ ва астрофизикии заминӣ ва кайҳонӣ ба даст оварда шудаанд, масалан, дар портали "Астронет ва омӯхтани онн;

- кор ва иҷрои он аз ҷониби донишҷӯён дар мавзӯҳои мушаххас бо истифода аз адабиёти илмӣ оммавӣ ва захираҳои иттилоотии Интернет, аз ҷумла эҷоди захираҳои омӯзиши худ бо истифода аз технологияҳои веб (масалан, бо истифода аз абзорҳои Викикитоб);

- ҳисобҳои модели оид ба астрономия бо истифода аз барномаҳои муосири математикаи компютерӣ ва гузаронидани он;

Аз ҷониби донишҷӯён мустақилона сохтани барномаҳои компютерӣ барои ҳалли масъалаҳои астрономӣ, механикии осмонӣ ва астрофизикӣ бо истифода аз системаҳои инструменталӣ.

Бояд зикр намуд, ки истифодаи ТИК ва захираҳои иттилоотии интернетӣ имкон медиҳад, ки таълими астрономия ба сатҳи муосири илмӣ расонида, ҳавасмандии донишҷӯён ба омӯзиши он афзоиш ёбад ва хусусияти зинда ва инкишофёбандаи яке аз илмҳои қадимтарин.

Хулас бояд қайд намоем, ки паст шудани сатҳи омодагии таҳсилоти умумӣ дар таҳсилоти муосир дар пасманзари таваҷҷуҳи устувори ҷавонон ба технологияҳои муосир истифодаи ТИК-ро барои ҳалли муҳимтарин мушкилоти таълимӣ тақозо мекунад. Чунин

вазифаҳо, бешубҳа, вазифаи ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ҷавонони асри 21-ро дар бар мегиранд, ки ба сатҳи муосири рушди илмҳои табиатшиносӣ мувофиқат мекунанд.

Чунин фанҳо ба монанди табиатшиносӣ, ва омӯзиши онҳо аз қабili табиатшиносӣ, астрономия, ҷуғрофия ва биологияро, ки фаҳмиши илмӣ инсонро дар бораи ҷаҳони атроф ташаккул медиҳанд, бо ёрии ТИК ба сатҳи комилан нава, ки ба дастовардҳои илмӣ муосир мувофиқ аст, бардоштан мумкин аст. Технологияҳои муосири иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки роҳҳои визуалии падидаҳо ва равандҳои илмӣ бо истифода аз захираҳои иттилоотии Интернет ва дастовардҳои муосири ҷаҳонӣ дар соҳаи илмҳои табиатшиносӣ хеле васеъ карда шаванд.

Фаровонии иттилооти илмӣ муосирро танҳо дар асоси самти системавии дидактикӣ самаранок истифода бурдан мумкин аст. Асоси дидактикии ин самт метавонад робитаи физика, химия ва дигар илмҳои табиатшиносӣ бо ТИК бошад. Марбут ба мақсадҳои таълим, профили он ва сатҳи тайёрии хонандагон ё донишҷӯён дар соҳаҳои математика, физика ва химия таълимӣ мавзӯҳои алоҳидаи табиатшиносиро дар яке аз чор сатҳи дар маводи пешниҳодшуда гузаронидан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлили ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ донишҷӯён дар асоси робитаи фанҳои табиатшиносӣ бо ТИК чунин хулосагирӣ намудан мумкин аст:

1. Ташкил ва рушди фарҳанги дохилии шахсияти донишҷӯи муосир ва ангеzaҳои маърифатии фаъолияти ӯ;
2. Ташаккули малакаи фаъолияти равонии хонандагон ва тафаккури дидактикии онҳо;
3. Баланд бардоштани маҳорати хонандагон дар ташкили оқилонаи кори таълим ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ дар байни донишҷӯён.

Адабиёт

1. Голицына И.Н. Формирование научного мировоззрения учащихся в условиях информатизации образования // Инновационные образовательные технологии. 2006. № 1 (5). С. 29–34; Голицына И.Н. Решение образовательных задач на основе четырехуровневой структуры внедрения информационных технологий // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society). 2006. № 9(3). С. 269–275.
2. Гомулина Н.Н. Электронный образовательный ресурс «Планетарий». 2010. URL: <http://www.astronet.ru/db/msg/1238022>.
3. Левитан Е.П. Необходимость принципиально нового подхода к решению проблемы школьного астрономического образования в России // Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции «Современная астрономия и методика ее преподавания», 24–26 марта 2004 г. СПб., 2004.
4. Ален К. У. Астрофизические величины. М.: Мир, 1977, 446 с.
5. Фундаментальное ядро содержания общего образования / под ред. В. В. Козлова, А. М. Кондакова. М.: Просвещение, 2010.

**МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН. СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

1. **Гадоев Абдуришид Файзуллоевич** – н.и.и., доцент, директор Института цифровых технологий и искусственного интеллекта МУТПТ. Электронная почта: Rashid.tj@mail.ru. Телефон: 934667466.

2. **Ғуломова Зевар Зафархуҷаевна** - старший преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055.

3. **Джамшиедов Маҳмадназар Чамшиедович** – д.и.и., и.о. профессор, кафедры мировой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055.

4. **Изатов Кахрамон Илхомович** – старший преподаватель кафедры государственного и местного управления Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: +992935262828, E-mail: kahramon7224@mail.ru

5. **Исмоилов Джамшиед Курбаналиевич** – старший преподаватель кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055. Тел. (+992) 987294169, E-mail: hosanjan@mail.ru

6. **Қодирова Малика Зафарҷоновна** – ассистент ГУ “Международный институт Худжанда” Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055.

7. **Машокиров Джахонгир Нёматуллоевич** – к.э.н., и.о., доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com Моб: +992 93 571 54 54

8. **Муродова Муслима Зокировна** – ассистент кафедры экономического анализа и статистики, Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055.

9. **Нодирова Саодат Раҳмоновна** – ассистенты кафедр: банковский дела старший преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055., Тел.: +992 888 08 87 87, Email: nodirova-saodat.1990@mail.ru

10. **Одинаев Бахриддин Хакимович** – старший преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055.

11. **Рахимов Салохиддин Кодирбердиевич** – доцент факультета финансов и учёта ГУ «Худжандский международный институт» МУТПТ e-mail: rakhimov.salokhiddin80@mail.ru. Тел: (+992) 927540047.

12. **Садиков Маъруфҷон Обидович** – д.ф. Phd, Международный институт Худжанд. Адрес: 735716, г. Худжанд, Дом 1. Телефон: (+992) 92-894-87-21 E-mail: sodikov-8686@list.ru

13. **Саидов Довуд Абдуллоевич** – преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе, р. Фирдавси, ул. Борбада 48/5 Телефон (+992) 92-720-22-99)

14. **Саидова Мавлуда Саъдуллоевна** – к.э.н., доцент кафедры экономической теории МУТПТ. Конт. инф...: тел. 900993733, эл.почт. saidova.tj@mail.ru

15. **Солиев Бехрузҷон Назарович** - кандидат экономических наук, старший преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад , 48/5, Тел: 501050561. E-mail: B.Soliev@mail.ru

16. **Солиева Мухаё Абдулакимовна**, доцент факультета финансов и услуг ГУ «Худжандский международный институт» - Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Тел: 92 - 784 - 42 - 07 E-mail: mayasolieva@inbox.ru

17. **Сохибов Аъзам Нуруллоевич** ассистент кафедры туризма и гостиничного бизнеса Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, Борбад 48/5

18. **Ташев Ф.Ф.** – заведующий отдел регистрации Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, Борбад 48/5, dean_010187@inbox.ru

19. **Умарзода Завкиддин Мухиддин** – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кафедра банковского дела. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. Телефон (+992) 93-506-67-00. Электронная почта: zumarzoda61@gmail.com.

20. **Файзализод Абдурахмон Файзалий-** ассистент кафедры государственного и местного управления Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел:+992883883366, E-mail:alijon-faberlic2014@mail.ru

21. **Ходжахонов Аброрхон Ахмадхонович**, к.э.н., доцент кафедрой экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел.: +992901811060; Email: abrorkhon@mail.ru

22. **Холов Рустам Шермахмадович**, старший преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055.

23. **Чалилов Ромиш Рустамович** – к.э.н., и.в., доценты кафедра мировая экономика старший преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, Борбад 48/5, dean_010187@inbox.ru, Телефон: (+992) 989125346..

24. **Шоимардонов Мухаммадовуд Джумаевич**, старший преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли ӯ буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи маҷаларо ба суроғи 734061, ш.Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири маҷола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Гафуров Сорбон Ҳуснилович – кандидат эҷодаи илмӣ, доцент, Меҷдународӣ университет туризма и предпринимательства Тажикистана, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи маҷола, фишӯрдаи маҷола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми маҷола (ҳуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ҷ. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Маҷола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷаф -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Ноҳунакҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни маҷола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Гафуров Сорбон Ҳуснилович – кандидат эҷодаи илмӣ, доцент, Тажикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с.77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в

хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз ноҳунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хизматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳаёати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i>	порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>
ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДРАИ МАҶАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳаёати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои ҷоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik@mail.ru; drrajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз	Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В

идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад. 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарриз соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - нағсонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардониди мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақриран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению. 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.
--	--

www.majala.dbsst.tj чой дода шудааст

на сайте www.majala.dbsst.tj

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир:

Асрорзода Убайдулло Саттор

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир:

Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад

тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ҷонишини сармуҳаррир:

Шаропов Фарҳод Разоқович

Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Котиби масъул:

Шохзода Назира Изатулло

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:

Главный редактор журнала:

Асрорзода Убайдулло Саттор

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала:

Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад

тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Зам. гл. редактора журнала:

Шаропов Фарҳод Разоқович

тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала:

Шохзода Назира Изатулло

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Contact information:

Editor-in-chief of the journal:

Asrorzoda Ubaidullo Sattor

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Deputy editor-in-chief of the journal:

Zoirzoda Islombek Sangmahmad

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Deputy editor-in-chief of the journal:

Sharopov Farhod Razokovich

Tel./Fax: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Executive Secretary of the Journal:

Shohzoda Nazira Izatullo

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Подписано в печать 25.12.2024. Бумага офсетная
Формат 60х84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 11,17
Тираж 100 экз.

«СОҲИБКОР»,
г. Душанбе, ул. Борбад 48/5
